

ROSPRAWA

O ŻYDACH.

Znayduie się

Xięgarzy

w Wilnie.
(u Józefa Zawadzkiego.
) u Józefa Kożuchowskiego.
) u J. F. Bietscha i komp:

w Witebsku u Xawerego Połońskiego.
w Berdyczewie u Thoms i komp:
w Kamieńcu - Podolskim u Pfaffa.
w Lwowie u Wildta.
w Krakowie u Maia.
— — — u Groeblowéy wdowy.

ROSPRAWA

O ŻYDACH

PRZEZ

TADEUSZA CZACKIEGO

W WILNIE

NAKŁADEM I DRUKIEM JÓZEFA ZAWADZKIEGO AKADEMII WILENSKIEY ZWYCZAYNEGO DRUKARZA.

1807.

REIESTR MATERYY

Zawartych w tey Rosprawie

Karta.

W wielu względach, Naród Zydowski stawià ważné dlà człowieka, Obywatela, urzędnika i mędrca, materyały do uwagi. Xięgi kanoniczné tego ludu, są starożytnémi świata dzieiami; są Xięgami, któré Religiia Chrześcian między święté liczy wyrocznie. Jndyanin, Chińczyk, Arab, Pers, w swoiéy Religii, w Prawach, w podaniach o tworze świata i pierwszych rodu ludzkiégo wypadkach, znayduie z niémi powinowactwo lub wspólność. Mięszáł ten lud, łzy z wodami Nilu i Eufratu, kiedy w Egipcie i w Assyryi opłakiwáł winy, a cieszył się nadzieią powrótu do oyczystéy ziémi: lecz pod różnym kształtém Rządu, przetrwáł wzrost i upadek Monarchiy Ninusa, Cyrusa, i Alexandra. Pokonany, znieważony i zhańbiony od Rzymian, rozniósł po całym świecie prawa Religii, Filozofiią oryentalną, Grecką skażoną, i ciągle przez kilka wieków pomnażané przywidzénia nauczycielów. Obcy wszystkim na-

rodóm żydzi, składaią wśrzód nich iedną społeczność, któréy równé prawa rozkazuią i niemal równé ciążą przesądy.

§ I.

Krótki rzut oka na Zydów, póki zupełná zagłada Jerozolimy, i zniszczoné nadzieie podniesiénia, nie uczyniły ich, właśnéy ziémi obcymi.

Lud, który siebie naycélniéyszym i naypi wszym tworém Boga nazywáł, lud w xięgach świętych uczczony Syna pierworodnégo imieniém, [a] lud święty, lud szczególny, (b). Przemieszkiwanié Boga, [c] Oblubienica Naywyższégo, [d]. Jego dziedzictwo [e]. Lud który z Paném zastępów zawierá przymierzé, Jego má za swégo wodza, króla, i Prawodawcę, (f) od niego bierze rady, roskazy, dlá

(a) Exod: c. 4. V. 22.
(b) Deut. c. 7. V. 6.
(c) Ps. 76. V. 3.
(d) Oseae c. 2. V. 19.
(e) Jer. 12. V. 7.
(f) Theokracia ludu żydowskiégo, opisana iest w samém pismié. Mawiáł Bóg do Moyżesza, okazywáł się w krzaku goreiącym, mó-

którégo zachowania, morzé ustępowało z granic, skały wydawały wodę, z obłoków spadała żywność, Anioł liczné wypleniáł nieprzyiaciół hufce, którégo zwycięstwa często były cudém, a natura cała zdawała się bydź na iego usługę; niémógł tylko bydź przywiązanym do swoich praw, nié mógł tylko rozumiéć, że iest célniéyszą częścią ludzi czyli bardziéy tylko ludźmi (g). Historyá

wił przez Proroków. Nadto Zydzi uważali ieszcze ieden sposób radzénia się Boga przez Urim i Thumim. Podług roskazu Exod: 28. v. 30. nosił W. Kapłan napierśniki, z dwóch tablic wysadzonych kamieniami złożoné; te, w pewném poruszéniu rzucały na siebie nawzaiem iskry, czyli promienie, z których W. Kapłan poznawáł, iaka iest wola Boga. Podług powszechnégo zdania, iak okazuie Buxtorf, iuż używanié Urim i Thumim, nie było w drugim Kościele; nie wolno było się pytać, tylko w przygodach całégo ludu, i to zapytanié czynił tylko Król, lub zwierzchnik sądu. Nikt nieodpowiadáł, tylko wielki Kapłan. Patrz Buxtorfa, de Urim et Thumim w T. XII. *Thesaurus antiquitatum sacrarum* p: 375. Nicolai Polemanni *Dissertatio de Urim et Thumim* p: 439. Joh: Spenceri Dissertatio p: 439 i p: 451 pod tym samym tytułém, i odpowiedź Spencerowi Filippa Riboudealda tamże p. 692.

(g) Uczony Moyżesz Maimonides, którégo często w téy rosprawie wzywámy powagi

tego plemiénia w Palestynie, i w jéy okolicach, dzieli się na następuiącé epoki: *piérwszá* aż do Moyżesza, *druga* do powrótu żydów z Babilońskiéy niewoli, *trzeciá* do Chrystusa, i zburzenia Jerozolimy za Tytusa, *czwartá* od tego zburzénia aż do czasu Juliiana Cesarza. Wątpię, aby który z Czytelników tego dzieła znalazł się, którému dzieie tego ludu, w właściwéy iego ziémi, będą mniéy lub więcéy obcémi.

Historyá iaką piszémy, nie iest historyą ludu, ale szczególnych iego ustanowień; i to tylko krótko napiszę, co istotnie potrzebnym, do célu założonégo znayduię. Bádáłém

---

w przedmowie do iednégo traktatu *Mischnickiégo Seder Tahorath*, w dziele *Porta Mosis sive dissertationes aliquot a R. Mose Maimonide, suis in varias mischnaioth sive textus Talmudici partes; Commentariis praemissae* Ed: Edvar: Pocockii 1655, Oxonnii 4. p: 291. mówi do Zydów. *Vos vocamini homo, at gentes mundi non vocantur homo.* Innė przytoczénia, któré Eisenmenger w dziele *der entdeckte Judenthum* przywodzi, opuszczám, bo to dzieło iako skład iadowitych obelg Zydów, już dawno przez Michaelisa i Döhma osądzoné, od uwagi moiéy usunąłém, i idąc do zrzódeł, na zbiory cudzych opiniy, mało uważałém.

Pisarzów Zydowskich (h) w przekładzie łacińskim znanych, korzystałém z szacownych zbiorów, które pracowity Bartolocci, (i) i troskliwy o zbiory uczonych rospraw w tym przedmiocie pisanych, Błażey Ugolin (k) wydali; rzecz obszérną, może mniéy szczęśliwie skróciłém.

Różnił się ten naród, wierzeniém w jednégo Boga od innych, które się skaziły nauką wielo-bóstwa; lubo w piérwszych początkach swégo dzieciństwa, miał ieszcze nie- *[P]ierwsza Epoka*

(h) Euseb: de Praep: Evang: Lib: VII. c. 8. przekładał, aby o Zydach, z zrzódeł ich Pisarzów pisać. *Nec enim aliunde opinor, quam ex propriis Hebraeorum fontibus, res Hebraeorum hauriendae sunt; cum res Aegyptiacae ab Aegyptiis, et a Phoenicibus Phoenicias petierimus; graecasque similiter ab iis, qui in Philosophia hospites ac peregrini essent, quae ad Philosophiae rationes ac decreta pertinebant.* etc.

(i) Bartolocci de Celano congregat S. Bernardi Ref: ord: Cister:, *Bibliotheca magna Rabbi: de scriptoribus et scriptis hebraicis, ordine alphabetico hebraice et latine digesti* 4. Vol. Fol:, Uczeń iego Imbonaty przyłączył piąty Tom.

(k) Błażey Ugolin, wydał zbiór ogromny Dyssertacyi w 34 Thomach in folio, iedynie do nauki o Teologii i o starożytnościach Zydów. Jest to tak pożyteczné w tym przedmiocie dzié-

dóyrzáłé w wielu względach wyobrażé-
nia.

Drugá Epoka W drugiéy epoce, nie wchódźmy czyli sami żydzi mieli té wiadomości, z których iak piérwsi Oycowie Chrześciaństwa twierdzili, Grecyi mędrcy czérpali naukę, (1) czyli

---

ło, iak *Thesaurus* Graeviusa lub Gronoviusa, choć Ugolin w doborze Dyssertacyi, daleko iest niższym, od tych obudwóch uczonych mężów.

(1) Klemens Alexandryyski, *Protreptricon et in poedagogo* libro 2. mówi o Platonie *ex Hebraeis Philosophum.* Strom: 5. i 6. *a Mose et Prophetis praecipua dogmata, satis ingrati, beneficii immemores acceperant.* Przywodzi ón całą historyą postępu w sztukach i Filozofii, u Greków, i pokazuie że iest naydawniéyszá Filozofiiá u Zydów patrz Ed: Oxfortską 1715 r: p: 130, 138, 152, 235. S. Justyn w apologii za Chrześcianami p. 92. toż samo twiérdzi; równie Origenes przeciwko Celsowi. Tertulian apolog: c. 47. wiele unosi się, mówiąc. *Quis Poetarum, quis Sophistarum, qui non omnia de Prophetarum fonte, rigaverunt. Euseb: w dziele Praeparatio Evangelica* 9 i 10. xięgę, na zbiór tych dowodów poświęcił. S. Ambroży na Psalm 118 wyrażá: *Platonem eruditionis causa, in Aegyptum esse profectum, ut Moysis gesta, leges, oracula, et Prophetarum dicta cognosceret.* Józef Zydowin przeciwko Appionowi, Origenes przeciwko Celsowi, przywodzą pogańskiégo Pisarza Hermippa, że Pitagoras wiele od Zydów, w swoią filozofiią przeniósł.

Moyżesz wychowany w Egipcie, wiele ustaw od tego ludu, do swégo przeniosł, (m) bo to obszérniéyszégo wymagá rozbioru, i czytelnika oderwalibyśmy od tego przedmiotu, którym go zatrudniámy, do obszérnéy o starożytnościach nauki: lecz możémy pewnie twiérdzić, że są célniéyszé podobieństwa, w różnych ustawach i obrządkach, obydwóch ludów, (n) nie zapędzaiąc się w dziwaczné uroiénia Kirchera, (o) i innych. Przykazania które Moyżesz z góry Synai podług

---

(m) Patrz oprócz wielu dziéł. *Pantheon Aegyptiacum* naszégo rodaka Ernesta Jabłońskié o Francofurti a/ Viadrum 1750. iego rozprawę *de Deo Remphan* Gatterera Commentatio *de Theogonia Aegyptiorum*, *in Commentario Soc. Göttingensis vol. VII* Ta wspólność do tego zdawała się przychodzić stopnia, że Strabo Zydów za lud pochodny z Egyptu podawáł.

( ) Hermanni Vitsii *Aegyptiaca*, *sive de Aegyptiorum Sacrorum cum Hebraicis collatione lib*: 3, w tém dziele, które w T. I. Ugolin wydruko áł, iest zupełny wyciąg zgodności i różnic, między zwyczaiami i opiniami Egypcyan z Zydami.

(o) Atanazy Kircher, w dziele *Oedipus Egyptiacus* 1652 R: Romae: utrzymuie, że Egypcyanie Tróycę Swiętą nawet znali, a utrzymuiąc prawdziwość przyswoionégo dzieła Merk...

słów Pisma przyniósł i ogłosił, są zbiorém prawideł moralnégo postępowania człowieka. Egipt, Jndya, Chiny, tak krótko i w takiéy prostocie branych powinności, nie wydały, któré od początku świata aż do iego końca, zawsze będą w uszanowaniu. Zapewne liczné mieyscowé ustawy dla tego ludu, noszą cechę czasu, w którym ié wydano i ludu który ié przyymował. Dzieie panowania Dawida i Salomona, okazuią w sposobie opowiadania prawd, ostrzeżéń i przepowiadań Proroków i w Xiędze Psalmów, wyższy stan nauki narodu. Handel prowadzony, (p) budowa wspaniałégo na ów czas Kościoła, (q) na który składać się miały liczné narody,

---

ryuszowi Trismegistowi, z którégo wyymuie te twierdzénia, w drugiém dziele *Obeliscus Pamphilius* ed: Rom; 1656 lib: I. c. III. wszystkich obwinia o zuchwałość, iż niechcą iego wierzyć twierdzeniom.

(p) Patrz Danielis Huetii *Commentarius de navigationibus Salomonis*, Martini Lippenii *Dissertatio de navigationibus Salomonis*, tegoż *Dissertatio de Ophir*. Joannis Christophori Wielmanshausen *de navigatione Ophiritica*. Joachimi Christiani Jehringii *Dissertatio de Regione Tharschach*, Hadriani Relandi *Dissertatio de Ophir* Ugolin te wzystkié drukowané osóbno rozprawy, w Tomie VII. swégo zbioru umiéścił.

[q] Leonardi Christophori Sturmii *Scia-*

(r) okazuią, że przemysł nieoddzielny od oświécénia, był dosyć w znacznym stopniu. Rozrzucone są w Xięgach mądrości i przysłowiach, piękności, które mędrzec za prawidła, mówca za wzory ówczesne przyymuie. W téy to epoce przeniesiony Zydowski szczep, rodu Królów, do Abyssynii, ieszcze iest na Tronie, a lud trwá w mięszaninie prawideł Zydowskich i Chrześciańskich; szamuie plemię Judy na Tronie Cesarzów, i zgodnie oznacza datę nawrócénia do nowégo

---

graphia templi Hierosolymitani. Joannis Lightfoetii *descriptio templi* i inne dzieła, dowodziły nám ogromność i ozdoby téy świątyni. Ján Villapande Jezuita 1608 r. zmáriy, w ozdobném dzielé, które w 5. tomach wydáł, wszystkie szczegóły tego kościoła, częścią z podań i dowodów, częścią z domysłu opisáł i kosztownie wydrukowáł. Ján Dawid Michaelis w Dyssertacyi *de Judaeis Salomonis tempore ~~Salomonis~~ Architectura parum peritis* w T. I. novi Commentarii Soc. Göttingensis okazać chciáł że ta budowa kościoła, nie dowiodłá wielkości postępu w nauce budowniczéy.

(r) Kilku Zydowskich Pisarzów mniemało, że za Salomona w Europie mieszkaiący Zydzi, przynosili ofiary do Kościoła Salomona. Cél istotny tych fałszywych twierdzéń był ten, aby okazywali, iż oni nie pochodzą od zabóyców Chrystusa; a zatém niepodlegaią srogości, któ-

Zakonu z Zydowskiégo wyznania (s). Kiedy w ten czas przez Królowę Sabę i nieprawégo syna Salomona Moniheleka, wprowadzoná Religiiá do Królestwa Abyssyńskiégo, trwá do tych czas ze wszystkiémi obrządkami, które były za czasu nawrócénia,

---

rą na nich, za ten grzéch naddziadów wywiérano. W 1480 r. w dawném Saguntum w Hiszpanii, znaleziono grób Hebrayskiémi literámi oznaczony. Zawołany uczony Stella, wydáł iuż wyrok, że to był grób Adonirama poborcy króla Salomona w Hiszpanii. Villapandi w początku 17 wieku to świadectwo za nieodzowné przyiął: Żydzi ie powtórzyli. Gdy iednak ten kamień zaczęto odczytywać, pokazáł się napis Nebala Żyda, poborcy iednego króla Maurów. Patrz Petri *de Marca Limes Hispanicus* ed: Par: 1688. p. 124. uczeni Chrześcianie wyśmieli to twiérdzéni: uczony ieden żyd, ieszcze utrzymywáł przedemną pewność, że żydzi za Salomona w Hiszpanii byli. Podobné twierdzénia o żydach, w innych kraiach Europeyskich, w téy epoce są fałszywé.

(s) Jobi Ludolfi *historia Aethiopica, sive brevis et succincta descriptio Habessinorum* Francofurti ad Maenum 1681 r. l: 2. c. 1. Tytuł króla Abyssyńskiégo iest między innémi: *ortus e tribu Juda, filius Davidis filius Salomonis, Columna Sionis.* O przerwaniu familii Salomona na Tronie Abyssyńczyków, patrz c. 4. iey powrócie c. 5. Patrz tamże i w Bruce *Voyage aux sources de Nil.* Opisáł tenże Bruce koronacyą

do wyznania Abyssyńczyków, w Prowińcyi Falascha (t). Grób Salomona był grobém znaczénia Zydów. W jch rozdzielonym Rządzie, w wadach panuiących, wylągł się tén upadek, nad którym Jeremiiasz uboléwáł. Zaprowadzéni do niewoli Babylońskiéy, zapomnieli w wielkiéy części, prawa swégo Zakonu. W ten czas oryentalna Filozofiia, prze-

Cesarza, w któréy Królém Sionu się nazywá. Wspominá o niéy także Ludolf i o wspólności zwyczaiów z żydami, patrz x. 3 i 4. *Voyage de Bruce T. p.*

(t) Ludolf lib: l. c. 14. mówi: *Judaei multas et amplas Regiones olim tenuere. Dombeam fere totam. nec non Wegaram, atque Samenam, cuius rupibus diu se defenderunt, donec a Susneo inde pellerentur. Olim suo jure in illis Regionibus vivebant.* Jedni zostali iak Rzemieślnicy, drudzy *extra Regni fines, occidentem versus, inter ipsos Caffros. juxta Nilum, se receperunt, qui Aethiopibus, Falasiam dicitur.*

Bruce ten sławny wędrownik, który opisáł nieznané dawniéy źrzódła Nilu, który okazáł prawdę swoich twierdzéń w tylu względach, mówi o królestwié Falaschy, czyli Prowincyi w któréy żydzi zupełny rząd sprawuią. Wreszcie, kiedy Falascha iest kolonią założoną przez żydów, którzy inné Prowincye zupełném prawém trzymali, nié można tému przeosadnionému Rządowi dziwić się.

szłá nieco do célnieyszych Zydów; choć cokolwiek z nią obznaiomić się mogli w przechodzie Kambizesa. Trudná iest rzecz iestestwu téy Filozofii zaprzeczyć, (u) trudniéy ieszcze niedostrzedz iéy wpływu, w podaniach które w Zydowskich znayduiémy Pisarzach (w).

(u) Zaprzeczać chcieli niektórzy uczeni, iestestwu oryentalnéy Filozofii; lecz po dowodach które okazáł Brucker *Historia critica Philosophiae* T. II. p. 639. po Walcha *Commentatio de Philosophia orientali* Göttingae 1767. nakoniec po rosprawach uczonych Anquetilla de Perron zdámi się że niémożna ponawiać powątpiwánia czy była oryentalná Filozofiia?

(w) Tychsen *Commentarius de Religionum Zoroastricarum, apud exteras gentes vestigiis*, w T. XI i XII. *Commentarii Soc: Göttingensis*, okazáł mocno, ten wpływ oryentalnéy Filozofii do żydów. *Buhle Lehrbuch der Geschichte der Philosophie* Göttingen 1799. T. IV, p. 86. i na dalszych, okazuie, co iest wspólnégo żydóm z Grecką, a co iest zgodné z Persyańską Filozofiią. Wiadomo że dwa początki dobrégo i złégo, są szczególniéyszą cechą Religiynéy Filozofii Persów. Naywiększá część żydów u nás utrzymuie, że każdy ma dwa duchy, iedén prowadzi do dobrégo, drugi do złégo. Patrz także uwieńczoné przez Towarzystwo Starożytności w Kassel Kleukera dzieło; *Ueber die Natur und den Ursprung der Emanations-Lehre, bey den Kabbalisten Riga* 1786.

W trzeciéy epoce, wrócił się lud Zydowski, za przewodztwém Nehemiiasza, do własnéy ziémi. Gmin zaczął sobie przypominać, czytané od Ezdrasza, zachowané od dziadów prawa. Przechód Alexandra, związki Zydów z Egyptém za Ptolomeuszów, przyniosły Zydóm Filozofiią Grecką różnych szkół. (x) Wreszcie samá potrzeba, w ostatnim zakrésie ich bytu, obcowania z Rzymianami, którzy Filozofów wypędzali; (y) a potém ich nauki za piérwszą potrzebę w doskonałém wychowaniu mieli, (z) oswaiałá ich z témi wiadomościami. Lecz ieśli Rzymianie brali Filozofiią za naukę pomocną do wymowy i udoskonaléuia się w prostém wnioskowaniu, (a) Zydzi używali iéy, godząc ią z prawidłámi Religii, i okazuiąc iak ona nie iest przeciwná wierze mędrców, Religii pa- *Trzeciá Epoka.*

---

[x] Patrz Buckera i Buhle.

(y) Karneades Akademik, Diogenes Stoik, Krifolaus Perypatetyk, przybyli w poselstwié od Aten do Rzymu. Na wniošek Katona, ułatwiono prędko Poselstwo, i Filozofów nie dopuszczać kazano. Cicero de oratore l. 2. c. 37. *Quaestionum academicarum* IV. o. 45. Plutarch *in Catone maiori.*

(z) Patrz Cicerona w różnych miéyscach.

(a) Patrz Cicerona de *Oratore*, *de officiis*, Plutarcha de *Crasso.*

miącéy. Ktokolwiek wziął w rękę Józefa przeciw Appionowi, (b) lub obronę Philona do Kaliguli, którą po iego zgonie czytáł w Senacie, (c) albo Arystobula, (d) lub obrony Oyców Chrześciaństwa w piérwszych wiekach, (e) przekona się o téy prawdzie.

W polemiczné z jakiém kolwiek wyznaniém nie wdaiąc się spory, nie będziémy zagłębiać się w wątpliwość, kiedy zaczęło się mniemanié o podaniu ustném Prawa Bożégo.

(b) Appion Grammatyk, wielki gadacz, *cimbalum mundi* od Tibera Cesarza zwany, użyty był w poselstwie od Alexandryyskich Greków, przeciwko żydóm do Kaliguli, i pisáł dzieło pełné oskarżéń żydów. Józef Żydowin pisáł przeciwko niemu dzieło. Philo *in legatione*, które razém z jego pismami iest wydrukowané p. 1118. często o nim mówi.

(c) Philon z dowodów, które iego własné daie dziéło, urodził się na dwadzieścia lat, albo nieco piérwéy przed Chrystusém. Między różnémi Philona dziełami, które są drukowané, iest iego poselstwo do Kaliguli zaczęté, a do Klaudiusza skończoné. Euseb Cezaryenski *Historiae* lib. 2. c. 17. mówi, że Philon czytáł w Senacie tę obronę, dodawszy urągania pamięci zabitégo Kaliguli.

(d) O Aristobulu i iego pismach, patrz Euseba Cezaryenskiégo *Historiae Eccl:* lib. VII. c. 32, tenże praepar. Evang: Lib: VIII. c. 9.

(e) Klemens Alexandryyski Stromatum lib:

Żydzi bowiém twierdzą, że oprócz praw, które mámy wyrażoné w Swiętych Xięgach, Bóg dáł słówné roskazy Moyżeszowi, ten Jozuému, a tak, przechodziły z ust do ust podług ienealogii, którą Maimonides obszérnie wypisuie, (f) spisané nakoniec zostały, przy ułożeniu X'ęgi *Mischna.* O któréy w § V. mówimy. W téy trzeciéy epoce były te podania, były iuż rozdzieloné wykłady.

Hillel i Schamai nieco przed erą Chrześciańską, oddzielné iuż mieli w wykładzie prawa Szkoły. Piérwszy był rodém z Babilonii a podług twierdzéń Jego czcicielów, pochodził z pokolenia Dawida. Nauka iego zawiérałá znaiomość wszystkich ludzkich ięzyków, rozmawiać mógł z górami, drzewami ziołami i kamieniami. Zdania iego (g) są zachowa-

---

I. Origenes przeciwko Celsowi. Tertulian w Apologii.

(f) W przedmowie do *Jad Chazakah* i w przedmowie do Seder-zeraim Ed. Pockocka p. 5. patrz uwagę Jakuba Voysin w T. I. *Thesaurus* Ugolina k. 10. 16.

(g) W xiędze Juchozin. Wypis iest w Dyssertacyi Godofreda Engela, Geygera. *Commentarius de Hillel et Schammai* w Tomie XXI. *Thesauri* Ugolina. Zdania zaś Hillela są tamże na karcie 1195.

né. Człowiek łagodny, zbyt może wyrozumiały na słabości ludzkié, przenosił ducha swégo w naukę. Schamai (h) maiętny, dumny, surowy, oddzieláł się w mniemaniu od Hillela. Smutny ten między takiémi Nauczycieláми oddział, obchodzony iest postém przez świętobliwszych Żydów; (i) lecz wśrzód licznych różnic w mniemaniu, które Talmud wystawiá, iest iedná tylko ważná, większá lub mnieyszá trudność w rozwodach. Hillel pozwaláł porzucać żonę, gdy ią kto obcy z obnażonémi rękami widziáł, lub mężowi zle ieść dałá. Schamaneanie ważné tylko policzyli powody, dlá których wolno było porzucić żonę (k). Inné spory, kiedy prozelita, czyli nowo-nawrócony, miał ieść paschę; o obrządek oleiu, o sposób mycia rąk, dowodzą w jakim sposobie, célnieyszą uważano naukę. Takié drobności ściéśniaią umysł człowieka, i kto ié umié, rozumié siebie bydź uczonym. Wszak w śrzednich wiekach, kiedy Logika byłá znieważoną do tego stopnia, iak w dzieiach

(h) Patrz tęż rosprawę. p. 1199.
(i) Dziewiątégo dnia miesiąca Adar.
(k) Selden *Uxor Hebraea* l. 3. c. 20.

Filo-

Filozofii Bruchera, lub Historyi Akademii Paryskiéy i Oxfordzkiéy widzimy, tén był uczony, kto więcéy zawiłości wymyślił i w większą ie przybrał niedociekłość. Nie dziwmy się tedy, że Rabbi Johanan Siccai, uczeń Hillela mówi o sobie, że gdyby wszystkié drzewa były piórami, a całé morzé kałamarzém, nie wystarczyłyby na opis iego mądrości, któréy się nauczył od Hillela; lecz iednak w proporcyi innych, iest iak mucha w wielkim oceanie; (l) żyli iednak początkowo między sobą Schamaneanie i Hillelianie. Głos z Nieba batkol zwany (m) w mieście Jafne, we trzy lata po zaczęciu sporów usłyszany, ogłosił że nauka szkoły Hillela, iest nauką prawdziwą. Schamaneanie wypleniać późniéy chcieli przéciwników, (n) Hillela zdania powszechné otrzymały posłuszeństwo.

(l) Patrz rosprawę Leonardi Heubneri *De academiis Hebraeorum* w Ugolinie T. XXI. p: 1075.

(m) Patrz rosprawę Geigera p: 1204.

(n) Patrz o to użalénia, w obudwóch Gemonerrach, i w przywiedzionéy wyżéy rosprawie Geygera.

Czwarta Epoka

W czwartéy epoce, kiedy nieszczęścia których doświadczyli żydzi, po zburzeniu Jerozolimy niedały im zaraz światła i śrzodków poznania, iakié umieiętności w społeczności ludzkiéy są potrzebnémi; mądrość cała żydów szczególniéy zasadzała się, na nauce Religiyney. W ten czas zostáł zebrany zbiór podań i iego wykładów, które czytelnikowi w § V. przedstawiémy.

W takiéy wyobrażeń mięszaninie, pomnażáły się allegoryczné obiaśnienia świętych xiąg, wykłady mniemań, które czasém w zgodzie częściéy w sprzeczności orYentalna Filozofiiá z Grecką w swoich Szkołach podała. Kto uważáł wahanié się Philona (o) między témi wszystkiémi mniemaniami, ten się przekoná, że ieśli ten célny pisarz, w wykładzie obrony wyznania całégo ludu, iednéy nie trzymáł się szkoły, zapewnie mniéy świetli tak różnie i tak sprzecznie organizowaną mięszaniną, zatru-

---

(o) Patrz *Versuch eines Systematischen Entwurfs des Lehrbegriffs Philos von Alexandrien von Stahl.* W Eichhorna allgemeine Bibliotek, der Biblischen Literatur, B. IV. Stück 5. Buhle. T. IV. p: 135.

dniali, nie posuwali naukę dochodzénia prawd filozoficznych. Ci którzy późniéy pisali, a mniéy mieli talentu, poszli iż użyię wyrazu Buhle, (p) do *transcendentnégo* obłąkania. Stała się ta nauka głosową razém i scholastyczną w drobnościach gadaniną.

Kabbala w XV. wieku od Chrześcian dopiéro badaná (q) dawniéyszy daleko w téy czwartéy epoce, má iuż swóy wykład, a pochód w trzeciéy. Znaczy ona taiemné podanié. Nigdy kabbalistyczná Filozofiia, nie była pewną systemą. Jest to zbiór i owoc sprzecznych mniemań Filozofów, magicznych przepisów, żydowskiéy liturgii formularzów i t. d. Oznaczono liczbę Sephirotów, czyli własności Boga, policzono wielé razy i w jakim stosunku imié Boga w pismié wspomniano. Kto iest bliższy Bóstwa, ten iest doskonalszy. Człowiek máłym światém

---

(p) Buhle T. IV. w przedziale *über die Philosophie der Juden.*

(q) Picus de Mirandola urodzony 1463 r., rozumieiąc że Kabbala iest nauką dawnégo żydowskiégo Kościoła, pracował nad iéy rozbiorém; patrz Meinersa Lebensbeschreibungen berühmter Männer, aus den Zeiten der Wieder-

Mikrokosmos zwany, iest w obrazie Adama którégo ogromna wysokość zniżoną po grzéchu została. Z członków wielu Adama, wychodzą wypływy różnégo rodzaiu mądrości. Człowiek iest mieszkańcém ziémi, lecz iest cztéry światów, Aziluch, Briach, Jezirach, Aziah. Anioły i Diabły maią swoié światy, których są obywatelami. Dusze są piérwéy stworzoné nim iednoczą się z ciałém. Wędrowná Dusza z jnégo człowieka, może przechodzić do ciała w żywocie matki, i to się nazywa *Gilgul*, może wstąpić i w żyiącégo człowieka, i w ten czas ta zjednoczoná dusza tworzy drugą, i to się nazywá u kabbalistów *Jbbur* (r). Kabbala ta teologiczná

---

herstellung der Wissenschaften, Zurich 1798. 2. T. Reuchlin w dziele *de arte cabbalistica i de verbo mirifico* posunął dalszé badania. Paweł Riccius Doktor Maxymiliiana I, przechrzsta, zaczął nowé na tę naukę rzucać światło; potém liczné wyszły pisma, które człowieka oddanégo historyi postępu rozumu ludzkiégo, mało z pożytkiém zatrudniaią. Jak ta kabbala złączyłá się z nauką lekarską, patrz Sprengla *Versuch einer pragmatischen Geschichte der Arzeneykunde.* Halle 1800, 2. Theile i § VIII. o oświecéniu Zydów, w téy rosprawie.

(r) *Cabbala denudata seu doctrina Hebrae-*

nauka, pożyczyła liczbowé systema od Pytagoresa, i nawet od Platona. Posunęli Kabbaliści krok ieden, stosowali liczby do słów, a potém i liter, ułożyli tę naukę, aby znakami, któré tylko má pytaiący się, ułożyć pytania i na nie w języku nieznaiomym daiącému zagadniénié, dać odpowiedzi. Jnni ieszcze w jnné ciemności natury (iak mówią), z zuchwałą nadzieią, a mniéy szczęśliwym

---

orum, transcendentalis et metaphisica, atque theologica, opus antiquissimae Philosophiae barbaricae, variis speciminibus refertissimum etc. T. I, Solisbaci 1677. 4. *Liber Sohar, restitutus editore Christiano Knorr* de Rosenroth Francofurti 1684 in 4. zawierá, może náyobszérniéy całą Filozofiią kabbalistyczną. Względém wędrówki duszy, czyli *metempsichosim*, czy ią przyymowali Zydzi, i czyli tylko dusze dobrych, czyli i złé czynią té przenosiny, zachodziły spory iak Faryzeusze ten przedmiot uważali; to należy do historyi Religii i Filozofii; ale z Xięgi Sohar i z kabbalistycznych pisarzów, których Paweł Sleszvogt, w rozprawie de metempsichosi Judaeorum w T. XXII. Thesauri Ugolina wypisál i z rozumiénia Zydów z którémi mówiłém, wierzy większá część: 1od. Po naznaczonym przez Boga czasie, dusza dobrégo przeyść może w jnną duszę; 2re. Złégo człowieka dusza po wytrzymanéy karze w piekle wracá się w jnnégo człowieka ciało; a ieśli iest

skutkiém, udali się (s). Im prostszá była w początku nauka, tém w większéy prostocie uczono. Stała się nauka poźniéy zawiłą. Nauczyciel okrył się ciemnością. Uczeń nie śmiáł odkryć zasłony, i wierzył wielkości któréy nie poymowáł. Były Szkoły różné

---

więcéy grzészná, w ciało źwiérzęcia. Przeczyszczoná umniéyszá winy. 3cie. Po zmartwychwstaniu ciało skazané iest na nagrodę lub karę, wspólnie z duszą w niebié lúb w pieklé. Patrz *Remarques sur l'antiquité, et l' origine de la cabale* par M: de la Nauze memoires de l'academie des Inscriptions, et de belles lettres T. 9. Wolfiusz T. 2: p. 118 mówi téż wyrażénia czasu że Aaron Selig z Zołkwi wydáł komentarz na Sohar w Krakowie.

(s) W Smyrnie przez cztéry pokolénia, iak msc. Samuela ze Lwowa, który za paszportém Jana Kazimierzą báwił się przez lat 12 w Syryi i Palestynie, zaświadczá; pracowano nad utworzéniém człowieka z nasiénia, robiąc piecyki, iak w Egipcie na kurczęta, o których Radziwiłł i Niebuhr w opisach wędrowek piszą, i że od czasu Antonina Cesarza, pracują nad tym wielkim proiektem: pracowano w jnnych miéyscach cokolwiek w względzie Alchemii, lecz te przedmioty nie są do kabbali należne; ale gdy w Xięgach Moyżesza, chcieli niektórzy rozumiéć, że wszystkich nauk są prawidła, szanujący kabbalę i te wiadomości w naszych czasach za śmieszné poczytané, znaydować chcieli.

od Synagog (t). Były akademiię, o których dlá nierozrywania uwagi czytelnika, niżey w § VIII powiémy.

Nie zmienili się żydzi w sposobie nauki, mówiąc o nich w ogólności, szczególniéy o Polskich żydach. Ten więc piérwszy rzut pióra o nich, w czasie ich exystencyi, i nadziéi powrótu do oyczystéy ziémi, dá obraz żydów, iakiémi byli, i są w wielkiéy części, co do oświécénia.

Trzy były Sekty u Zydów: Pharizeusze, Saduceyczykowie i Esseyczykowie. *Sekty*

Pharizeusze, nazwani od oddziału (u) od

Wreszcie iak w systemie liczbowéy wylęgaią się dziwactwa, to każdy co o uczonych uroiéniach czytáł, widziéć może. O litterowéy czyli znakowéy kabbale, patrz Bartoloccégo T. 1. p: 247.

(t). *Synagoga* iest słowo greckié *zbiór*. Gdziekolwiek iest dziesięciu Zydów, może bydź Synagoga, Maimonides in Thephillach c. II. Sex. I. Szkoły zwykle biorą się u Zydów za Synagogi, lecz są różné, iak przynáymniéy dawniéysi Zydzi twierdzili. Patrz Thomae Godvini *Moses et Aaron* w T. III. Ugolina, i Sygoniusza de Republica Hebraeorum w T. IV. p: 291. Synagoga iest zbiorém ludzi do modlénia się, lub słuchania religiynéy nauki. W ich szkole uczono więcéy nauk.

(u) Czworaką etymologiią przywodzi Go-

innych, wyznawali dwoiakié prawo Boga, iedno pisané, drugié ustné. Obudwóm ustawóm, winné iest posłuszeństwo. Człowiek więcéy dobrégo czynić może, iak te prawa wymagaią, i w tém iest prawdziwá zasługa. Człowiek może siebie uwolnić od grzéchu, przez modlitwę, posty, iałmużnę i umartwiénia. Wolá człowieka zależy od czyniącégo. Zewnętrzná czynność powinna bydź uważaná, nie wewnętrzné powody. Bóg iest stwórcą wszystkiégo, i Jego opatrzność władá światém. Dobré czynności będą nagrodzoné, złé w męczarni podziémnéy będą karané. Zmartwychwstanié ciáł nastąpi. Przechodzenié duszy z jednégo ciała w drugié, było także Pharizeyczyków wiary, częścią. (w)

Saduceyczykowie, zaczęli oddziáł pod Antigoném Socheem. Dwóch mieli przewodzców, ieden Sadok, drugi iego współuczeń Baythos około 300 r. przed Erą Chrześciańską. Nie przyymowali tylko xięgi pisma, zaprze-

---

dwin p. 109. Sigonius w rosprawie *de Triheresio Judaeorum* w T. IV. p. 609. Blasius Ugolinus de Triheresio Judaeorum w T. XXII.

(w) Patrz dopiéro przywiedzioné rosprawy, a nadewszystko dzieła Flaviusza Józefa.

czali tradycyi, duszá umierá z człowiekiém, zmartwychwstania ciáł niebędzie. Nagroda dobrych i złych czynów iest w tém życiu. Człowiek sám iest tworcą swéy doli. Na występki byli surowszémi. Podług świadectwa Józefa (x) możniéysi żydzi, do tego należeli wyznania [y].

Esseyczykowie, których niektórzy pisarzę nazywać chcieli Chrześcianami, choć istotnie byli żydami (z, początek swóy maią okryty ciemnością. Józef i Philo, dali nám ich obraz, część ich była nader małá. Wyznawali, że Boga w duchu i prawdzie tylko należy szanować. Cnota, iest czystá miłość Boga i bliźniégo. Usuwali tylko obrządki zewnętrzné w siódmym dniu, zbiérali się spiéwaiąc piénia Bogu. Wstrzemięźliwość,

---

(x) L. XVIII. c. 2. *Huius sectae pauci sunt, sed fere dignitatis praecipui*, Jos. de bello Jud. li: II. c. 8. mowi o nich, *Saducei feris moribus discrepantes, et conversatio eorum, circa exteros, inhumana.*

(y) Oprócz przywiedzionych rospráw, w nocie o Pharizeach, patrz rosprawę Samuela Barthel de *Saduceis* w T. XXII. Ugolina.

(z) Liczné pisma, wychodziły o Esseyczykach. Lecz nad to co Philon wyraził, nic istotnégo wydać nié można. Twierdzénié że Esseyczy-

wstrzymanié się od wszelkiéy rozwiązłości, szczéróść, cierpliwość w náywiększych męckach, współnictwo dóbr, były cechy ich mniémań i postępowań. Nie odrzucali małżeństwa, ale tylko dlá przedłużénia rodu ludzkiégo, i z ciężarnémi żonami nieobcowali. Logikę i Dialektykę uznawali za mniéy potrzebné. Metafizykę oddawali tym, którzy szczególniéyszą mieli sposobność pracowania w przedmiocie Boga i twórze świata. Część iedna Esseyczyków oddaná spekulacyi, nazywała się Therapeutami. Zatrudniali się leczéniém chorych, czyli bardziéy zbiéraniém ziół. Mieszkali oni náywięcéy w okolicy Alexandryi, oddali się zgłębieniu xięgi pisma; posty czynili. Niewolá i podlégłość oprócz młódszych starszym, były uważané za przeciwné naturze. Chodzili w biáłych szatach, iak Pitagoresa uczniowie. Józef Zydowin twiérdził, iż oni źwiązek zwolenników tego mędrcą, odnowili. Liczył S. Epiphaniusz siédm herezyy żydów, a za nim

---

kowie byli Chrześciánami, niezgadzá się z dziéłém Philona, z tém pierwszém źrzódłém o nich wiadomości.

uczony Sygoniusz (a), nasz Mardochéy żyd (b) wymiénia ich wielé; lecz te któré wyraziłém są prawdziwémi, inné maią różnice niewielkié. Jakoż Rhenferd (c) okazuie tę prawdę. Hassidei czyli Tsaddikim (d) nie byli oddziélną Sektą, bo ieszcze uczeni spór wiodą, czy do Pharizeuszów, czy do Esseyczyków należeli (e). Szczególniéy oddawali się nabożeństwu, więcéy czynić dobrégo chcieli, niż wymagá prawo. Od niedawnégo czasu zaczęli się w Polszcze iawić téy ścisłości żydzi; o których w swoiém miéyscu powiémy. Samarytanie na Górze Garyzim maiący Kościół, wspólné w wielu względach mieli prawidła z Saduceyczykami; opuścili ie poźniéy, iak

---

(a) W dziélé de *Republica Hebraeorum* T. IV. Ugolina pag. 609.

(b) Patrz przywiedzénié téy rosprawy, czyli bardziéy posłanéy odpowiedzi Friglandowi, w rozdziele o karaitach.

(c) De fictis Judaeorum heresibus w T. XXII. Ugolina p. 667.

(d) Tsaddikim, *iusti se meditationi scripturae dabant. Nazywano ich także*, Chassidim benigni. Godwin *Moses et Aaron* p. 106. T. IV. Thesauri Ugolina.

(e) Patrz Joannis Drusii libellus de Chassidais, w T. XXII. p. 258 tegoż zbioru.

z listu ich do Skaligera i obszérniéyszych dziéł o Sektach żydów, widziéć można [f].

o Rządzie ludu żydowskié go. Rządzili ludém żydowskim, oycowie Familii, w patryarchalnym rządzie, potém Moyżesz i Jozue Sędziowie, przez 329 lat. Królowie do zaprowadzénia żydów do niewoli lat 520. Od wyprowadzénia z Babylonii do Ery Chrześcianskiéy, lat 536, byli żydzi pod rządami Perskiémi i Greckiémi; témi byli ich rodacy z pokolénia Dawida. Wszedł rząd do Makabéyczyków z rodu Levi, potém władza przeszłá w plémié Askalonitów. Cokolwiek iest obcégo naszému célowi, co zawiérá iednak ważné szczegóły o żydach, czytelnik w zbiorze Ugolina, Bartoloccégo i w dziełach Seldena (g) znaydzie. My tylko wyrazimy: Sąd i część składu Rządu, były w Sanhedrinie (h). Władza tym imieniem na-

(f) Patrz także Godwina Moses et Aaron.

(g) De successione: wszystkié iego dzieła są razém drukowané, in folio w Londynie 1726. r. Ja z szczególnych iego rospraw, osóbno drukowanych korzystałém, i tu przywodzenia czynię

(h) *Synhedryn*, *Synedrium*, iest od Greckiégo słowa *Synedrion* które znaczyło to, co po łacinie nazywaią *Consessus*. Ján Vorstius Dissertatio de *Sinedriis Hebraeorum* w T. 26 Ugo-

zwaną, była nayprzód w wielkim Sanhedrynie w kościele Jerozolimskim, i trwałá podług Maimonidesa aż do roku 40 przed zburzéniém Jerozolimy (i). Przeniosłá się potém w inné mieysca, 71 osób składało tę magistraturę. Prezes pod imieniem *Nazi*, i Vice Prezes Oycem Synedrynu nazwany; trzymali piérwszeństwo. Od niższych władz sądowych szłá appellacyá. Wszyscy podlegali iego rozkazóm, prócz Króla, który nié mógł bydź sądzonym (k). Oni stanowili o sprawach wa-

---

lina p. 1105. Zachodzą spory kiedy się zaczął *Synedrion*; niebył ón zaraz po powrócie z niewoli Babylonskiéy. Wrócony za rodu Askalonitów, pod Rzymianami odięte miáł sądownictwo win główuych, prócz religiynych. Przenosił się Synedrion dziewięć razy, nakoniec w Tyberyadzie osiadł. Selden l. 1. p. 308. okazuie, że i u Chrześcian w pierwszych wiekach, Sobory nazywano *Synedrin*.

(i) Patrz oprócz Maimonidesa wypisy i wyiaśniénia z Babylonskiéy i Jerozolimskiéy Gemmary w T. XXV. Thesauri Ugolina.

(k) Baroniusz. T. I. ad annum. 31. §. 20. an. 32. § II. ad an: 57. §. 56. twiérdził, że w Sanhedrynie sądzony był król, lecz w Mischnie w przedziale o Sanhedrynie c. 2. tit. ~~*Horaïoth*~~ wyraźné są słowa, Król nie sądzi, ani sądzonym bydź może. Patrz Seldena

Haraoth

żnych narodu, oni byli radą Króla i náywyższégo kapłana. Mieli baczność nad wychowaniém. Oni sądzili winy całégo pokolénia lub miasta i o fałszywych prorokach. Dwa były mniéysze Synedryny [l] z 23 osób złożoné, które były niższą instancyą. W tych sądach trzeba było do wydania wyroku, dwóch przynáymniéy więcéy krések (m). Nakoniec, byłá nayniższá instancyá, złożoná z 3 osób. Często wybieráły strony po iednym arbitrze, a ci między sobą iednégo wybrali na Prezesa [n]. Takich kompromis-

---

de Synedriis Ed. Amstelod 1679. r. l. III. c. 9. p. 69.

(l) Patrz Seldena, Hermanni Witsii *de Synedriis Hebraeorum*, Friderici Bucheri *Synhedrium magnum* Joannis Vorstii de *Synhedriis Hebraeorum*. Buxtorf in Lexicone p. 1513. Te dwa Synhedryny były w Jerozolimie.

(m) Patrz przywiedzioné dzieła. Wyrazy Mischny pod tytułém *Sanhedryn* c. 5. i Gemary, obydwie pod tym tytułém.

(n) Gdziekolwiek nie było 120 familiy, nié mógł bydź Synedryn, a podług Rabbina Nechemiasza, w Gemarze Jerozolimskiéy, gdzie nie było 230 familiy. W sporach zatém, gdzie nie było Synedrynu obiérali sobie arbitrów; ci aby rzecz skończyli, wybiérali na Prezesa człowieka, w którym pokładali ufność.

sów iestestwo, zaświadcza Gemara [o] i zbiór Teodozégo Cesarza (p).

Oblężénié Jerozolimy i wzięcie tego miasta przez Tytusa, wystawia nám okropną wściekłość iednych mieszkańców przeciw drugim, zaciętość w obronie, przenoszénié zgonu i katowni, nad opuszczénié sprawy powszechnéy. Milion sto tysięcy Zydów zginęło. Część pozostáłych oddano na pastwę źwiérzętóm, na uczczénié urodziu Domicyana i wyniesienié Wespazyana na Cesarstwo. Część zdobiłá tryumf, innych przedano (q). Zburzoné zostało miasto. Sprawiedliwość Tyta, a może i wdzięki piękny Beremicy, Siostry Agryppy ostatniégo Króla Zydów zjednáły; iż Antyocheńscy Zydzi ocalonémi zostali. (r)

Los żydow do zgonu Juliana Cesarza

(o) Gemara Babylońska tit: *Sanhedrin* C. 1. tit. 5.

(p) Cod. Theod. Lib. 8. tit. *de Judaeis.*

(q) Przedano dziewięćdziesiąt siédm tysięcy. Na uroczystość Domicyana urodzin dano drapieżnym źwierzętóm dwa tysiące pięćset żydów. Większą liczbę oddano źwierzętóm w Berycie w Phenicyi, na obchodzenié rocznicy wstąpienia na Tron Wespazyana. Do Rzymu zaprowadzono na tryumf siédmset. Patrz Flaviusza Józefa *de bello Judaico.*

(r) Lucilius Bassus i Publius Sylva dokoń-

Skazani Żydzi na opłatę tego podatku Rzymianóm, który w sposobie trwałéy ofiary, dlá swégo opłacali Kościoła, i na znoszénie ustawnych ucisków, podnieśli broń przeciwko Adryanowi. Nié mogąc znaléśdź wspólników w Chrześcianach, wysilali nad niémi okrucieństwo (s). Barcoqueba zbrodzień w rozbiorze swégo nazwiska, które znaczy Syna gwiazdy, chciáł okazywać sprawdzoné proroctwa Balaama, iż uwolni żydów od ucisku. (t) Padło znowu ofiarą pięćkroć sto ośmdziesiąt tysięcy żydów, w samych bitwach. Zginął Barcoqueba i sławny nauczyciel żydowski Abikha, który Barcoquebę nakoniec Messyaszém uznawáł (u). Odmieniłá Jerozolima

---

czyli podbicié zupełné Judzkiéy *ziémi* krainy 72 i 73 roku Ery Chrześciańskiéy. Patrz Józefa xięgę VII. R. 25. 30.

(s) S. Justyn apologia I. p. 70.

(t) Proroctwo to iest num. XXIV. V. v. 17. Patrz Diona Cassiusa l. 68. Basnage Histoire des Juifs li. 4. ch. 12.

(u) Témú żydowi przypisuią, że napisáł xięgę *Jezirach* przyswoioną Abrahamowi. Kto tę xięgę przeczytá, przekoná się, iak wschodnio-pytagoryczné systema, w mniemania różnych szkół przekształcané, w ubiorze prawdziwie iest żydowskim.

nazwi-

nazwisko. Pod imieniém Ælia osadzono koloniią, świnię na iednéy bramie z kamienia wykutą postawiono. Żydóm niewolno było chodzić do tego miasta i w podróżniku Antonina (w) i Teodozégo czyli tablicach Peutingera (x) ieszcze Jerozolima to imié nosi. Pomału wróciło się to nazwisko miastu, ale nie panowanié żydów. Rządzili się iednak po zburzéniu Jerozolimy między sobą, nie wolno im było sądzić Kryminalnych spráw, choć i te sądzili ich zwierzchnicy i karę śmierci wskazywali. (y)

(w) *Vetera Romanorum itineraria, sive Antonini Augusti itinerarium, cum notis variorum* curante Petro Vesselingo ed. 1735. 4. Amstelodami.

(x) O téy tablicy którą wielu przyswaiało Teodozému W: patrz Scheyba 1753 fo. Max. Vind. *Histoire de l'academie des inscriptions* T. 14. p: 174. 178. *Memoires de l'academie des sciences de Paris* 1758 et 1761. *Commentarii academiae Theodoro Palatinae* Vol: 5. *historiae* p. 105–126. Usunąwszy wszelkié spory mniéy gruntowné przekonać się można, że w połowie piérwszéy 5 wieku już ta tablica czyli karta była zrobioną.

(y) Origenes L. 6 c. I in Epist· ad Rom: *Judaeus punire non potest, nec adulteram lapidare, haec enim sibi vindicat romanorum po-*

Konstantyn wielkim zwany, wśpiérał Chrześcian, potém ich wyznanié ubezpieczył, nakoniec wiarę Chrystusa uczynił swoią i célniéyszych wiarą. W 315 roku zagroził żydóm rzucaiącym kamienie na tych, co z jch grona do Chrześcian przechodzili karą spalénia (z). Zaczęto budować Kościoły w Tyberyadzie i w Diocezarei, gdzie tylko sami mieszkali żydzi (a). Doświadczyli wprawdzie w 330 roku opieki od naywyższéy władzy, kiedy rządzcy Szkół uwolnionémi zostali od wszystkich osobistych ciężarów i podatków, i równie to wyięcié rozciągniono do wszystkich którzy służyli Sy–

---

testas. Lecz in Epist: ad Africanum T. I. p. 28 ed. Par. 1733 mówi: *Nunc cum Judaei Romano Jmperio subjecti sunt, atque didrachmum tributi loco pendant, quanta sit permittente Cesare Etnarchę illorum potestas, ita ut a Rege parum differat, compertum habemus. Exercet enim clam judicia, secundum legem Mosaicam. Quibus rei ad mortem damnantur. Non quidem cum plena omni ex parte libertate, sed tamen non inscio Jmperatore, idque in Regione gentis longo tempore commorati, didicimus et pro certo accepimus.*

(z) Cod: Theod: de Judaeis.

(a) Epiphanius haeresi: 30.

nagogóm (b), lecz w 336 r. zakazano iuż obrzezywać niewolników kupionych i przez nich pomnażać liczbę żydów (c). Obwiniono żydów, iż oni Sapora króla Perskiégo namówili, do prześladowania Chrześcian (d). Podnieśli żydzi ieszcze bróń w 354 roku, w wschodnich kraiach pod przewództwém Patryka. Wycięcié wielu, spalénié Tyberyady, Dioccezaréi i Diospola były karą słabégo powstania (e). Julian Cesarz który Apostaty nosi imié, w listach swoich. (f) zostawił pamiątkę, iak chciał podnosić Jerozolimę. Szukał w tym czynie i wielkości sławy, (g) i chciał zniszczyć prze-

(b) Lib: 2 Cod: Theod: L. XVI.

(c) Cod: Theod: de Judaeis l. 5 i l. 1. Ne Christiana mancipia etc.

(d) Theophanes Chronographia ed: Paris 1655. pag: 19.

[e] Ammian, Marcellin *L.* XIV. c. II Socrates historia Eccl: l. 2 c. 33. Sozomen li: IV. c. 71. Theophanes Chronographia p: 33.

(f) Ep: 15. Ed: Wen: Alda 1499. r. Gibbon i le Beau zgodnie uznali, że ten list poczytany od niektórych za fałszywy iest prawdziwym.

(g) *Imperii sui memoriam, magnitudinem operum gestiens propagare.* Ammian Ed: Valesii l. XXIII. c. I.

powiedzénia czynioné przez Chrześcian, iż kamień na kamieniu wspaniałéy niegdyś świątyni, nie zostanie. Tąż samą ręką którą pisał Julian przeciw Chrześcianóm, (h) pisáł także rozkazy aby Kościół Salomona, odnowił się (i). Ognie podziemne podług świadectwa dzieiów, zniszczyły pracę. Ammian Marcellin współczesny poganin, (k) Sokrates, Sozomen i pierwsi Oycowie Chrześciaństwa, (l) głoszą ten wypadek. Gibbon (m) iak Filozof, chce ten cud osłabiać. Le Beau (n) iak dzieiopis, náymnieyszéy nieznayduie wątpliwości (o). Skończył niebaw-

---

(h) Fabricius *Bibliotheca Greca* l. 5. c. 8. p: 88. zebráł to rozrzuconé pismo.

(i) Ep: Juliani 29. Ammian, Marcelin X. 23.

(k) *L.* I. XXIII. c: I.

(l) Socrates i Sozomen 5go wieku pisarze. S. Ambroży 388 r. Ep: IV. p: 966. Ed: Benedict: S. Chryzostoma adversus Judaeos 383 r. T. I. p: 580. Grzegorz Naziazeński ~~tegoż samégo~~ roku 365 orat. IV. p: 110.

(m) *Histoire de la décadence de l' Empire Romain* Paris 1789. T. 5 p: 351.

(n) Histoire du Bas Empire Paris 1759. p: 265.

(o) Nasza religiia iak sprawiedliwie Doktor Leardner uważá iest zbyt mocná, aby po-

nie życié potém Julian (p). Jego zgon stał się zniszczéniém nadziei żydów. Odtąd, pod władzą náywiększéy części rządów chrześciańskich, rzadko doświadczali wyrozumiałości, często ucisku, a prawie zawsze pogardy.

§. II.

Jaki był los żydów w wielu Państwach, od śmierci Juliana Cesarza.

Kiedy Juliana zwłoki oddano ziémi, a Jowian Tron Cesarzów na krótki czas osiádł, ważył się świat rządzony rzymską władzą między wiarą Chrześcian a Bogami, ktôrych Konstantyn opuścił, a Julian wracáł. Jowian otoczony wyznawcami obudwóch wiar, ogłosił powszechną tolerancyą, w niéy zatém i żydzi byli zawarci. Upádł Ołtarz zwycięstwa, w przedsionku Senatu w Rzymie (q) za Walentyniana, ale chlubił się

---

trzebowałá pożyczać wsparcia od tego cudu. Wszystkié dowody z jednéy i drugiéy strony zebrał ten pisarz. Dlá naszégo dziéła iest to rzecz obcá.

(p) 26 Czerwca 363 ru.

(q) Patrz obronę Symmaka wysłanégo od

ieszcze ten Cesarz, iż wolność wyznania wszystkim ubezpieczył (r). Zostawali Żydzi pod Rządzcami, których sami wybiérali pod imieniém Arabarchów, Alabarchów i Etnarchów (s), Archontów (t), Harab

---

Senatu w liście 54 X. 10. Jego listów Ed: Lugd: Batavorum 1653 r. 12. Prudencyusza rymy, w których upadek tego ołtarza i pogańskiéy wiary wielbi. Ed: Paris: 1687. Libana pro *Templis* Ed: Genewensk: 1634 r.

(r) *Testes sunt Leges a me in exordio Imperii mei datae, quibus unicuique, quod animo inbibisset colendi, libera facultas tributa est.* Cod: Theod: Lib: IX. tit: 16 le: 19.

(s) Wspomnienié Arabarchy bez żadnégo wykładu, co to imié znaczyło, widzimy w Cyceronie ad Atticum l. 2 Ep: 17 i w Juwenalisie. Józef w. X. 19 Roz: 4 przywodzi Edykt Klaudyusza, iż August Cesarz pozwolił aby Żydzi Etnarchę w Alexandryi obiérali za zwiérzchnika, li: XVIII. c. I. mówi o przyięciu Agryppy przez Urzędnika w Alexandryi zwanégo *Arabarcha.* Toż w X. 20 c. 3 za Justyniiana Cesarza w Egipcie były w większéy liczbie *Arabarchiae*, o których ten Cesarz w edykcie XI. R. 2. mówi: Ci byli zwiérzchnicy i oddawali także od Żydów zebrané podatki skarbowi Państwa. Równie o Arabarchach Egipskich iest wzmianka. Cod: Justi: L. IV. titt. 61.

(t) Patrz uczoną rosprawę Wesselinga *de Archontibus Judaeorum, ad inscriptionem Berenicensem*, w któréy nadgrobné napisy tych

Ramanhig (u), Xiążąt wygnańców (w) w różnych epokach w wschodnich kraiach (x) i w Carogrodzie. Valens Cesarz prześladowáł Katolików, wspiérał żydów i różnie wierzących Chrześcian (y). Teodozy wielkim zwany zniszczył wiarę Bogów, gruntowáł wiarę Chrystusa (z). Możnym ieszcze poganóm potężny iuż rząd się opiérał, a ustawnie ich liczbę i znaczénié władzą, nagrodą, karą i przykładém nawracanych zmniéyszáł. Żydzi nie byli w takim stanie silnégo oporu. Gorliwość zatém rządu walkę z niémi trochę późniéy, usuną-

---

urzędników tłumaczą się. Jest ona na k. 1159. 24 Tomu, Thesauri Ugolini.

(u) Patrz rosprawę Jakóba Rhenferda *de Arabarchis sive Etnarchis*. W tymże Tomie Ugolina p: 1133. Origines Ed: 1733 r. Paris: T. I. p: 28 mówi, że Etnarcha żydowski Królewską prawie miáł władzę.

(w) Ten urząd był w Babilonii, nazywano go *Aichmolochtarch*. Patrz Prideaux, Histoire des Juifs T. IV. p: 72.

(x) Był także w Tyberyadzie oyciec ludu, tak nazywano zwierzchnika zamiast *Nazi* czyli prezesą Synedrynu. Ten urząd Teodozy młódszy zniszczył.

(y) Valens praecipuo cultu Judaeos prosequebatur, Theophanes Chronographiae p: 50.

(z) Patrz iego prawa i dzieie.

wszy pogan, zaczęłá. Teodozy z Synami 398 ru. zakazáł im wielożeństwa (a), i to iest prawo do którégo Bazyliki (b) zdaią się odwoływać (c). Pierwszy Cyryll Alexandryyski Patryarcha 415 r. nie rumienił się bydź przywodzcą do gwałtów których Chrześcianie przeciwko żydóm dopuścili się (d). Zaświadcza Sokrates (e) że ten wypadek, równie w ten czas za przeciwny duchowi religii rozumiany, rzucił plamę na Biskupa i na Kościół Alexandryyski. Padłá w ten czas ofiarą wściekłości ludu Hypatia córka Theona nauczycielka Filozofii, którą Suidas [f] a

---

(a) *Ne quis Judaeorum morem suorum in conjunctionibus retineat, nec juxta suam legem nuptias sortiatur, nec in diversa sub uno tempore conjugia conveniat.* Cod: de Judaeis.

(b) Co są Bazyliki, patrz rozdział o prawie rzymskiém.

(c) *Juxta leges communes Judaei matrimonium contrahent.* Prawo Kościoła wschodniégo z tych ustaw ten sám przepis wyraźnie dlá potrzebney wiadomości umieściło. Patrz *Bibliotheca Iuris Canonici veteris.* Ed: Voelii Parisiis 1661. p: 1294.

(d) Wszystkié dzieie współczesné i późnieyszé *kompilacye.*

(e) Sokrates li: VII. c. 13.

(f) Pod słowém Ipatia Ed: 1705 Cambridgae.

piérwéy Biskup Synesius iéy uczeń (g) ze czcią wspomnieli. Okropny przykład srogości Biskupa i słabości rządu w 418 r. przez Sewera Biskupa na wyspie Minorce powtórzonym zostáł. (h)

Prawa zaś Arkada i Honoryusza w 418 roku postanowiły, aby żydzi w pałacu Cesarskim i w wóysku urzędów nié mieli. Urzędnikami mieyskiémi i rzecznikami tylko bydź mogli (i). Wpływ Chryzostoma któré-go mamy dochowané mowy przeciwko żydóm, wyiednáł prawo oddaiącé żydów w jch sprawach urzędnikóm i prawóm państwa. (k) w 439 ru Teodozy młodszy zabronił im sprawowania urzędów, nowé Synagogi stawiać zakazáł i karami zagroził tym,

---

(g) Ep: 10. 15. 16. 33. 80. 124. 153. Ed: 1633. ru.

(h) Fleury Histoire Ecclesiastique. Ed: Bruxelles 1725 8. T. V. p: 490.

(i) Cod: Theod: *de Judaeis.*

(k) Cod: Theod: li: 10 de Jurisdicti: zachodzi różnica co do słów téy ustawy, w tym zbiorze umieszczonéy, a przeniesionéy w zbiór Justyniana. Wyłączono bowiém sprawy *de superstitione Judaica*, a w Kodexie Iustyniana zapisano, *tam ad superstitionem, quam ad forum et leges.*

którzyby Chrześcian do swoiéy nawracali wiary (l).

Justynian Cesarz chciał rozkazywać sumnieniom. Zawiéraią iego prawa srogość przeciwko różno-wierzącym [m]. Samarytanie część żydów, doświadczali większégo gwałtu (n). Zydzi Rabbanici łączyli się z niémi. W 529 roku w zmowie z Persami podnieśli rokosz. Otrzymali karę w zniszczéniu, mordach (o) i zburzeniu swiątyni w Cyrenaiku, która starożytnością swoią podług podań, miałá do Salomona dochodzić czasów. (p) w 556 roku zbuntowali się żydzi w Palestynie. Prędká i skuteczná surowość przeszkodziłá dalszému powstaniu. Pozwolił im Justynian czytać Bibliią w języku w jakim chcą w szkole: zakazáł im Mischny, to iest drugiégo prawa (q). Wyłączeni zostali żydzi

(l) Cod: Theod: de Judaeis.

(m) Patrz iego Kodex *i novellae*.

(n) W Kodexie i Nowellach.

(o) Theophanes p: 152. Cedren p: 369. należy także czytać R. 13 i 28 *Historiae Arcanae* Procopa.

(p) Theophanes p: 194, 195. Cedren p: 385.

(q) Nov: 146, Grecká Bibliia powinná była bydź czytaną, podług Aquili przekładu, czyli

od wszystkich urzędów (r). Phocas w 610 roku, ten ukoronowany potwór, kazáł ochrzcié wszystkich żydów. Powstanié powszechné przeciw témn gwałtowi nazwano buntém. Rospacz uzbraiałá żydów, siła byłá w ręku Phokasa. Zydzi stali się ofiarą (s). Za Herakliusza w 613 roku ogłoszoné proroctwa iż lud nieobrzezany zniszczy wschodnié Państwo; podniosły nadzieie żydów, rozsrożyły Herakliusza: kazáł gwałtownie chrzcić żydów (t), a pełén boiaźni aby mu niewydarli korony, przez Posłów do Hiszpanii a potém do Francyi wysłanych żądáł, aby żydzi albo przyięli chrzest, albo śmierć lub wygnanié odnieśli. Aimoin mnich opisuiąc to poselstwo, zdaie się urągać Herakliuszowi, iż nie zrozumiáł gwiazdo-wieszczków. a w mieyscu żydów, powinien był znaydować

---

70 tłumaczów. Patrz także Voelu: *Bibliothecam Juris veteris canonici.*

(r) Le: ult: Cod: Just: de Judaeis i w Nowelli 45 *honore vero fruantur nullo, sed sint in turpitudine fortunae, in qua et animam volunt esse.*

(s) Cedrenus p: 506. Zonaras T. 2 p: 80.

(t) Theophanes p: 251. Cedron p: 408.

nieprzyiaciółmi Saracenów (u). Leon Jzauryeński 722 roku, ponowił roskaz aby żydzi zostali Chrześcianami. Zagrożéni śmiercią przestali na krótki czas obrządków, przyięli wiarę z nienawiścią, a za piérwszą sposobnością porzucali ią z wzgardą (w). Sobor II. Niceński nie był przychylny żydóm. (x) Bazyli Macedończyk w 874 roku podobnym chciał bydź apostołem. Po śmierci iego wrócili się przewróceni żydzi do swégo wyznania. Pochwały które Konstantyn Porphyrogenit daie przedsięwzięciom tego Cesarza (y) nie zniszczą wstrętu, który czuiémy od zgwałcénia náyświętszégo prawa wolności wyznania wiary, podanéy od tylu pokoléń.

Mahomet, dwoiaką Wodza i Proroka sprawuiąc władzę, chciał z początku żydów miéć wspólnikami wypráw i pomnożyć nié-

---

(u) Ed: Par: 1514 p: 65.

(w) Theophanes p: 336.

(x) 787 ru. c. 8 zakazuie zydóm kupowanié niewolników, i staranié o ochrzczénié żydów porucza.

(y) Scriptores Byzantini Ed: Paris: 1685 p: 210.

mi liczbę wyznawców nowéy wiary. Ten co głosił, że wskrzesza wiarę Abrahama (z), co wierzącym w jednégo Boga, a różniącym się w jnnych opiniiach, obiecywáł Niebo (a). Koran dopełniéniém świętych xiąg nazywá (b) a nakoniec w Jerozolimie chciał miéć siedlisko swoiéy Religii; nié mógł bydź przeciwnym żydóm. Lecz gdy Nadhireńscy żydzi zabić Mahometa chcieli, a Koraidcy opuścili go walcząc pod iego znakami (c), porównáł ich do osłów noszących xiążki, nieoszczędził przeciw nim obelg (d), orężém zaś to nienawistné ludzióm (iak twierdził) plemié niszczył, i osady żydów Nadhireńskich, Kainakaidzkich, Koraidzkich i Chaybareńskich ledwo niezupełnie zburzył (e). Wydáł dopiéro roskaz, wypleniénia inaczéy wierzących ieśli haraczu niezapłacą (f). Przed zgoném swoim miáł wydać wyrok,

---

(z) Alkorani Sur II. 125, 135.

(a) Sur II, 61.

(b) Sur III. w pocz: VI 93.

(c) Abulfeda vita Mahomedis ed. ~~Gagucir~~ Gag
p: 61, 76, 77.

(d) Sur, 11, 78, 89, 93.

(e) Abulfeda p: 61, 71, 87.

(f) Sur IX. Sur XL. VIII.

aby dwie Religiie w Arabii nié miáły miéysca (g). Twiérdzi wielu, że tenże sám Mahomet wydáł przywileia wolnégo wyznania różnéy religii ludzióm. Zatrudniono uczonych Europy kopiiami testamentu Mahometa (h). My tylko o losie żydów za iego życia z Alkoranu i dzieiów wyraziwszy, w obcé naszemu przedmiotowi spory niewdaiémy się, i ciekawym czytelnikóm rosprawę uczonego Tychsena, polecámy i).

Omar pozostałych żydów w Arabii wypędził [k], późniéy nieco wzgardzeni żydzi, opiekę prawa w mahometańskiém państwie zyskali. Na zachodzie z ułomków zwalisk rzymskiéy monarchii podniosły się liczné królestwa, szanowano w jednych Prawa Teodozégo, w których zapisané są srogości przeciwko żydom (l); w jnnych duch nieto-

---

(g) Elmacini Hist: Sarace: ad a. VIII.

(h) Patrz rosprawę Tychsena *Commentatio qua disquiritur, quatenus Muhammedes, aliarum Religionum Sectatores toleraverat.*

(i) Comm: Soc: Götting: T. XV. p: 152.

(k) Tamże.

(l) Patrz obadwa Teodozégo i Justyniana Kodexy. Wiedzieć potrzeba, że kodex Teodozégo był zachowany w Hiszpanii i w niektó-

lerancyi, widoki łakomstwa, stawiały Jzraelitów za przedmiot nienawiści, za zrzódło zysków.

Odsunięty żyd od urzędów, od wóyska i wszelkich spráw publicznych, w południowéy Europie zaczął bydź kupcém, handlowáł piéniędzmi, handlowáł towarami. Żołniérz wzdrygáł się handlu. Chrześcianin danié piéniędzy na użytek poczytywáł za grzéch lichwą nazwany. Duch praw naiezdniczych narodów, przyniósł nám tylko co do zasad trwáłé lenniczné systema; inné przepisy niebyły tylko do czasu i do okoliczności. Prawodawca nayczęściéy nie przebiegáł myślą pożytków lub szkód pokoléń, ale patrzáł tylko na ludzi, którzy mu byli współczesnémi. Ceniono więc wygodę z pracy żydów, zazdroszczono im zysków, któré dzielić ieden nie śmiáł, drugi niechciáł. Pozwalano im zarabiać ná potrzebnych. Ośmielono się

---

rych Prowincyach Francyi, nim wróciła się powaga praw Justyniana. Conringius *de origine Juris Germanici* ed. Helmstad: 1665. p: 109 sprawiedliwie uważá, że w kapitularzach Karola W. i Jego Synów, są wyiątki z Kodexu Teodozégo.

zyski wydzierać. Nakoniec srogość lub oboiętność rządu, uniesiénié się w gorliwości, sprawiedliwość nawet im wymierzoná, stwarzalá tego rozrzuconégo ludu nieszczęście.

Za Teodoryka Króla Ostrogotów we Włoszech (m), zburzyli Katolicy w Rzymie i Rawennie Synagogi. Teodoryk wzruszycielów spokoynośći ukarál. Ci, co widzieli, że bezkarnie upadały świątynie bogów pogańskich, poczytywali za winę, iż zniszczénié Synagog rozgniéwálo władzę. Teodoryk, który podług własnégo wyznania, Religii nakazywać nikomu nié mógł (n), zostál ohydzonym, a każdy ocalony żyd zdawál się przypominać, iż dlá iego sprawy krew wiernych przez kata była wylaną.

Przeszedł ten wstręt ku żydóm, do drugiéy częśći Gotów w Hiszpanii. Sobór Toletański 589 r. (o) ustanowiwszy te zakazy, które zbiór praw Cesarskich zawiérál, do

(m) Umarł 30 Sierpnia 526. r.

(n) *Religionem imperare non possumus, quia nemo cogitur ut credat invitus.* Cassiodor: Var. l. 2 ep. 2 ep. 26 ed. Rotomagensis 1679. T. 1. p. 33.

(o) Concil: ed: L'abbei T. V. p. 1613.

dał

dál zlecénié chrzczénia dzieci żydowskich. Poselstwo Herakliusza Cesarza o pogorszénié losu Izraelitów (p), otrzymało skutek. Nawracano gwałtownie do wiary, a kiedy ięk tych ofiar obiiáł się o dwoiaką religii i rządu władzę, Sobor Toletański 633 r. (q) zakazáł gwałtownie nawracać; lecz ci których przymus policzył między Chrześciany, zostać mieli w téy wierze. Dzieci zaś wszystkich żydów chrzczoné bydź miáły, i wiernégo iuż spodziewano się pokolénia. Zbiór praw Wizygotów stanowi, aby żyd przechodzący z jedney Prowincyi do drugiéy stawáł przed Biskupém (r) w dni uroczysté; od pasterzów katolickich powińni byli słuchać kazań (s). Swięta nie dozwolono im zachować (t), obrzezywać dzieci poczytano za winę (u). W nierozumném nadużyciu władzy powiedziano, że brónić swoiéy wiary nie powińni (w). Niedozwolono czytać tych

(p) Patrz ~~Aimerna.~~ Aimoina
(q) Concil: ed: L'abbei T. V. p. 1702.
(r) Leges Visigoth: li 2. titt: 3.
[s] Li: 20. Ib. li: 12. titt: 3. li: 22.
(t) Ib: li: 2. titt. 3. li: 3.
(u) Ib: li: 12. titt: 2. li: 7.
[w] Ib: li: 12. titt: 3. li: 9.

xiąg, które wiara Chrześcian potępia (x). Wymuszano aby potrawy zaprawioné wieprzowiną iedli, mięsa świniégo nieiedząc (y). Sprawiedliwie Montesquieu mówi, że dwoiakié w tey mierze wyrządzano okrucieństwo że przymuszano gwałcić religiią, a zostawiono iéy pozory. Przymuszano aby się różnili od opinii własnéy i oyców, a oznaczono ich oddziałém hańby. Uciśniéni. porozumianémi byli o związki z Maurami. Sobor 694 roku ogłosił iż żydzi wyzutémi są z dóbr wszelkich. Rozdanémi bydź maią chrześcianóm iak niewolnicy, podług rozrządzénia króla; z tym warunkiém, aby obrządków swoich nie sprawowali, a ich dzieci w siódmym roku, zaczęli uczyć się wiary Chrystusa (z).

W takim więc ucisku dawali żydzi ręce buntownikóm; a szpiegów nieprzyiaciołóm; karano prawdziwé i fałszywé zbrodnie, pieniądz gubił i odkupowáł podeyrzanych (a). Pod Maurami doświadczali żydzi opieki.

---

[x] Ib. 12. titl: 3 li: 11.
[y] *Esprit des Loix* li: 9 ch: 16.
[z] Conciliorum ed Labbei T. VI. p. 1363.
[a] *Histoire des hommes* Espagne T. 1. p. 173.

We Frańcyi Sobory ogłosiły, co prawa rzymskié ustanowiły o żydach, i ustawę świecką naznaczyły cechą duchownéy władzy (b). Dzieie Grzegorza Turoneńskiégo składaią świadectwo iak gwałtownie nawracano (c); iak Childeryk III sám nawracáł (d). Aimoin mnich uwiadomia (e), że Dagobert na żądanié Herakliusza żydów wypędził. We Włoszech, Sycylii i Sardynii, podniósł się lud przeciwko żydóm. Grzegorz wielki bronił ich w imie religii, którá żądá ofiary serca, nie gwałtu (f). Przypomniáł cesarzów prawa, większéy surowości nie żądáł. Cząstkowé były w téy obszernéy krainie powstania, ogólnych nie było prześladowań.

W Niemczech do Karola W. mały handel był w ręku żydów, a urzędy nawet

[b] Sobor w Auvergné kanon 9. Sobor maçonski kanon 13. i Sobor piąty paryski.

[c] Lib: V. c. XI p. 36 ed: paryskiey 1522 roku

[d] Lib: VI c. XVII p. 52 zaświadcza Grzegorz Turoneński *Corpore tantum abluti non corde, ad ipsam quam prius perfidiam habuerunt, transierunt, Deo mentiti sunt.*

[e] Lib IV p: 64 ed: 1514.

[f] *Epistolarum* li: IV ep: 6. Lib: VII ep: 5.

w niektórych miastach posiadali (g). Kapitularze Karola W. i iego synów (h), zakazały żydóm iakąkolwiek władzę nad chrześcianami sprawować, i chrześciańską czeladź trzymać.

Za Ludwika dobrowolnégo *Debonnaire*, Agobard Arcy-Biskup Lugduński, którégo historya z wielu względów zachowałá imié; uniósł się w gorliwości przeciwko żydóm, zakazywáł kupować nawet wina i żywności od żydów, a słabému wyrzucáł cesarzowi, iż w opiekę swoią ich przyiął (i).

Słabłá i podnosiłá się nienawiść ku żydóm do środka 11 wieku. Odmieniáć lub wstrząsać wszystko się zdawało, kiedy Piotr Pustelnik równie uzbroił królów, iak motłoch ludu, dlá odzyskania ziémi swiętéy. Pierwszá krucyata w końcu XI wieku ogłoszoná (k), więcéy dotknęłá żydów bezbronnych w Europie uważanych iak potomków za-

---

[g] Wiederburg *Vermischte Nachrichten* Halle 1751 p: 356.

[h] Li: 6 c. 117 c. 120 w kodexie *Legum antiquarum* Friderici Lindenbrogii, ed: Francofurti 1693. Baluza

[i] Ed: paryska ~~Balura~~ 1666 r. T. I p: 98.

[k] W 1098 roku.

bóyców Chrystusa, więcéy ich wytępiłá w oyczystych siedliskach, niż Saracenów w wschodnich kraiach. Za Fryderyka I w roku 1146, mnich Rodolf pobudzáł lud w Niemczech aby żydów wycinano (l). Powolné były tłumy tému zachęcéniu. Powaga S. Bernarda (m) umnieyszyłá nieszczęścia Synów Abrahama i Jakóba. Ktokolwiek ważné liczy epoki, dostrzegá w XII wieku zastanawiaiącé odmiany. My w naszym tylko przedmiocie krótki stosunek przyczyn do zaświadczonych historyą skutków zrobimy. Krzyżowné wyprawy dały nowy popęd przemysłowi, nowy ruch rządóm. Nowi zatém kupcy zaźdrościli maiątku dawniéy nabytégo żydóm, i uważali w nich wspólników zysku, który sobie z wyłączéniém innych upewniali. Uprzywileiowani lichwiarze pod imieniém Lombardów i Caursinów (n) znani, łączyli się z ich nieprzyiaciółmi. Nienawiść do obrzezanégo ludu Sa-

(l) Ottonis Frisingensis Chronicon p: 215.

(m) *Judaei non sunt trucidandi, non sunt persequendi*, op: t: 3 p: 363.

(n) Matheus Parisiensis ad: an: 1235 i 1255. Bodin *de Republica* L: VI c. 2.

racenów, stawiałá nieco podobné a mniéy trudné przedmioty do pokonania pospólstwu. Nauki niérzuciły poświaty, iak w klasztorach mnichów, których legendy czyli życia cudowną przyymowały postać, a nie ieden pisarz liczył sobie za zasługę, gdy albo pomnażáł słownik obelg przeciwko żydóm, albo o straszné występki ich obwiniáł. Nieznané dawniéyszym wiekom, iak sprawiedliwie Fleury uważá (o). nastąpiły oskarżénia żydów o kradzież i zabóystwa dzieci chrześciańskich. Pomnożyli się męczeńnicy, lekkowierność policzyłá ich między świętych, często nawet bez władzy kościoła (p). Pomnożyłá się nienawiść przciwko powołanym, choć nayczęściey nie przekonanym sprawcóm takich zbrodni. Włoscy prawnicy pod Fryderykiem I. ogłosili prawidła o nieograniczoności władzy cesarza. W lenniczym systemacie żyd niebył uczestnikiém zasługi i nagrody żołnierza. Niezostawało mu tylko mieyscé wśród niewolnéy czeladzi, a tę li-

---

(o) T. 15. Ed: Bruxelskiéy p: 442. T. 18. p: 409.

(p) Acta Bollandistarum T. 8 pod dniém 28. marca T. 10. p: 505. p: 538.

czono międży własności ruchomé panów. Wszystkie te okoliczności razém i oddzielnie wzięté, sprawiły bezprzykładné w dzieiach pogorszenié losu żydów.

We Francyi Filip August w dziecińćstwie swoiém nasłuchawszy się o winach żydów, o potrzebowaniu krwi chrześcian, o czarach, iak współczesny iego życiopis i lekarz Rygord zaświadczá (q), w 1181 roku roskazáł żydom we trzy miesiące wyiśdź z kraiów iego władzy podległych. Skonfiskowáł maiątek nieruchomy, długi któré mieli uznano za nieprawé, wszelako dłużnik piątą część oddać winien monarsze (r). Nakoniec Synagogi wszystkié przemienić kazano w kościoły. W ten czas na łonié rozpaczy wynaleźli żydzi wexle, ten środek, przez który w kilkunastu niedzielach, ieden pieniądz wszystkie Europeyskié obeyśdź może kraie (s). Nadzieia mienia od żydów pie-

---

(q) Rigord w zbiorze Du Chesna T. V. p: 8.

(r) Patrz w tymże Rigordzie różné wnioskowania w téy mierze.

(s) Patrz o początku wexlów dosyć dokładné opisanié w Raynalu Hist: Phil: T. I.

nędzy, ofiary od nich dané, nakłoniły tegoż samégo Filipa Augusta, iż w 1198 r. ich powrócił, niektóré dawszy prawidła (t). Ludwik VIII przepisáł, że żadnéy prowizyi brać niebędą; długi o któré przez pięć lat nieupominaią się, nikną; a długi niedawné, tymże żydóm należné w ręce ich panów w dziewięciu terminach miały bydź zapłaconé (u). Każdy żyd uważany był za własność pana, (w) niewolno mu było odéyśdź z dóbr iednych do drugich bez pozwolenia właściciela; przedawano ich sámych i razém z ziémią na któréy mieszkali. (x). Obcowanié z żydowką poczytywano za sprawę równą obcowaniu z suką (y). Swięty Ludwik który chwalił nawrócénié ży-

---

(t) Rigord: p: 42.

(u) Lauriere *ordonnances des rois* ed: 1720. f. T. 2. p: 44.

(w) *Sert - on main mortable; justiciable de corps, et de Chastel de seigneurs, dont il etoit couchant et levant.* Lauriere ordonnances des Rois de France T. I. p: 16 i 48.

(x) Tamże.

(y) *Quia habere rem cum Judaea a Christiano, est rem habere cum cane.* Joannes Gallus quaest: 197. Patrz Du Canga Glossarium, pod słowem *Judaei.*

dów a świeckim radził aby ciała bluźnierców bez sądu przebiiali, [z] zakazał wszelkiégo pożyczania chrześcianóm na prowizyą, dał trzy lata czasu do niszczénia się dłużnikóm (a). Nakoniec nękani ustawnie, obwinieni za Filipa V w 1320 r., iż namowieni od Maurów, z trędowatémi truli studnie, znaydowali śmierć z własnéy ręki (b) i z ręki katów. Wypędzeni z Francyi nosili céchę swégo nieszczęścia. Kazano, albo czynnie zachęcano żydów do nawrócénia, a maiątek nawracanych, iako z lichwy zebrany konfiskowano. Dopiero Karol VI tę ustawę zwyczaiową uchylił (c).

W Anglii 1189 r. rzuciło się pospólstwo na żydów; powszechné ich prześladowanié

(z) *Mais doit homme, lay quand il oit mesdire de la foij Chretienne, defendre la chose non pas seulement des parolles, mais á bonne espée tranchante, et en frapper le mesdisante et mescreants a travers du corps, tandis qu'elle pourra y entrer.* Joinville vie de St Louis p: 11.

(a) Lauriere p: 53.

(b) Velly Histoire de France ed: Paris: 1769. T. VIII. p: 105.

(c) 1363 r.

któré dlá zysku Rychard Król zaczął (d), do tego przyszło stopnia, iż sámi siebie żydzi palili aby w ręce chrześcian krzyżowników nie wpadli (e). Za Jana Króla twierdzono, że Królowie maią prawo nakładać na żydów tyle ciężarów, ile im tylko się podobá. Nałożono na iednégo żyda 10,000 grzywień z ostrzeżéniém, aby każdégo dnia po iednéy grzywnie płacił [f]. Rwano iednému żydowi zęby, aby dawáł pieniądze, i dopiero za ósmym dał 1000 grzywien [g]. Prawnik Bracton (h) poważnie utrzymywáł, że żyd co zarabiá, nie sobie ale królowi zyskuie, i przy-

---

(d) Gvilhelmus Neubringensis w źbiorze rerum anglicarum vetustiores scriptores, ed Heidelberg: 1687. L: IV c. 7 p: 441. mówi o Richardzie. „ *excanduit non quidem sincere, id est causa fidei tantum, sed eorum vel emulando felicitatem, vel inhiando fortunis, et agebat sine ullo conscientiae scrupulo, hilari furore proprium cupiditatis negotium.*

(e) Patrz kilka kart Gwilelma Neubringskiégo od kar: 441.

(f) Henry Histoire d' Angleterre ed: Paris: 1789. T. 2 p: 349.

(g) Hume histoire d' Angleterre.

(h) Zył w XII. wieku.

czyny, godne takiégo mniemania przywodzi [i].

Henryk III na kilka lat żydów przedáł bratu Richardowi, kilka słów Mateusza Paryskiégo [k] o tém wypadku daią doskonały obraz tego zdarzénia. Edward I pod różnémi pozorami 280 żydów powiesił i ich maiątek zabráł, [l] nakoniec; 1290 r. wypędzonemi zostali [m].

W Węgrzech wysilono za Kolomana okrucieństwo, stanowiąc iż żydowki wybierać powinny chrześcian za małżonków, a na biesiadach ieść winni wieprzowinę [n], w końcu zaś piętnastego wieku widzimy kary na żydów dzieciobóyców w Tyrnawie [o].

(i) *Judaeus vero nihil proprium habere potest, quia quid quid adquirit, non sibi sed regi adquirit; quia non vivunt sibi ipsis, sed aliis, et sic aliis adquirunt et non sibi ipsis.* Bracton l: 5. ~~Tr.~~ 4. c. 6. Tr.

(k) *Quos Rex excorticaverat, Comes exviscerat.* Matheus Paris: ad an: 1255.

(l) Henry T. IV. p: 44.

(m) Tamże p: 483.

(n) 1113 roku.

(o) 1496. r. żydzi na mękach przyznali, że koleią kraiów staraią się o krew katolicką, na leczénié różnych chorób, i że ta koléy na

W Hiszpanii w 1236 r. wycinano żydów, a duch prześladowania wzmagał się w miarę upadku Maurów [p]. Wiadomé są ciągłé srogości przeciwko żydóm, które rządy swiecki i religiiny w tém państwie wymierzały. W Lizbonie wyrok 1496 r. wydany przez Emanuela Króla, aby dzieci żydowskié chrzcić, sprawił, że rodzice dzieci swoié wrzucali w studnią, przekładaiąc ich śmierć nad gwałtowné ochrzczenié (q). Wstręt powszechny od takiégo czynu, który wszyscy czuć powinni, a Marriana upowszechnił [r], nie wstrzymał pospólstwa; dziesięć lat późniéy nowo nawróconym nawet przechrztóm nie przepuściło [s].

W Niemczech żydzi uważani byli przez cesarzów za niewolną czeladź (t), Fryde-

---

Tyrnawę przyszła, w któréy dziecko zamordowali, Bonfini Rerum Hungaricarum l. 4. sec: 5. ed: 1581. r. f. p: 718.

(p) Patrz Odoryka Raynalda pod R. 1238. n. 48.

(q) Spondani T. 24. p: 571.

(r) Ed: 1678. Madrit: li: 26. n: 13.

(s) Marriana li: 28. n. 24.

(t) *Servi Camerae. Kayserliche Knechte.* W dziélé Petri de Vineis *Cancellarii quondam*

Vineis

ryka II 1238 ru. przywiléy twierdzi za rzecz pewną, iż władza cesarská od dawnégo czasu na pomszczénié się zbrodni żydowskiéy wieczną im wskazałá niewolę (u). Po takiém oczewistém prawności dowiedzeniu, nie dziwmy się że cesarze rzymsko-niemieccy uwalniali xiążąt i miasta od opłacénia długów żydóm winnych [w], że Men-

---

Friderici II. Imp: Rom: Li: VI. ed: Ambergensis 1609 r: 8: p: 712 iest przywiléy Fryderyka II dany żydóm, w którym są te słowa: *quod omnes, et singuli Judaei, de gentes ubique per terras nostrae jurisdictioni subjectas, christianae legis, et imperii praerogativa, (qua dominamur et vivimus) servi sunt nostrae camerae speciales.* etc. Prawo zwané *der Schwäbische Spiegel* c. 146 twiérdzi, że Tytus żydów kamerze cesarskiéy nazawsze darowáł, i ztąd nad tym narodém prawo Cesarzów wyniknęło; spory zachodzą kiedy to przyswoiénié władzy nastąpiło. Ja w te uczoné spory wchodzić nie myślę.

(u) *Cum Imperialis auctoritas. a priscis temporibus ad perpetuam Judaici sceleris ultionem. Judaeis perpetuam indixerit servitutem.* Przywiley Fryderyka II 1238 r. u Lambeciusza. Commentarii Bibliothecae Vindebonensis p: 80.

(w) *Meiners historische Vergleichung der Sitten und Verfassungen der Gesätze. Hannover* 1793 T. I S. p: 225. Czyniono te dary

ryk III cesarz w 1308 r. żydów Rubeackich i Sultzkich Jánowi Biskupowi Strazburgskiému darowáł. Ten w ru. następnym wielu żydów na ogień wskazáł [x], a mieszczanie Wormaccy, podobny dar od Karola IV [y] w 1348 r. otrzymali. Ludwik Bawarczyk w 1337 r. miastu Kolmarowi dáł ich w zastáw (z). W czasie powiétrza 1349 r. naradzały się poważnie miasta, czy żydzi są sprawcami téy klęski, i wycinano ich bez litości [a]. Każdégo niemieckiégo xięstwa i miasta otworzmy dzieié, wysilonégo okrucieństwa

---

z mocy iak rozumiano władzy cesarskiéy, iakoż w liście Fryderyka II do Króla Francuskiégo, w listach Petri de Vincis, p: 95, ten iest wyraz per quam [Imperator] *ridiculose legi subjicitur, qui omnibus legibus imperialiter est solutus.* Takié to prawidła wydałá Irneriusza szkoła.

(x) Schöpflin *Alsatia illustrata* ed: Colmarien: 1761. f. T. II. p: 81, Napis tego szkaradnégo czynu w Kościele Rubeackim do czasu rewolucyi zostawáł.

(y) Joannis Friderici Schannat *Historia Episcopatus Vormaciensis.* Ed: Francofurti. 1734. f. T. I p. 396.

(z) Schöpflin *Alsatia illustrata* p: 365.

(a) Tamże p: 343. Döhm *über die bürgerliche Verfassung der Juden.* 1783. Berlin

znaydziemy pamiątki. Nie pomnażáymy ich obrazów dlá czytelnika, te które mu wystawiliśmy są dosyć okropné [b].

Duchowná naywyższá w Papieżach władzá często brónilá żydów, rzadko uprawniałá prześladowanie. Alexander II 1058 r. chwalił biskupów francuzkich, że bronili żydów. Woynę przeciw Saracenóm nazywáł sprawiedliwą, bo walczą, lecz żydzi odda-

und Stettin p: 38 przywodzi świadectwo, iż żydzi Wormaccy, Ratyzbońscy i Ulmieńscy, na obronę swoią zfałszowali dowody, iż ich osada w Niemczech iest dawniéyszá od śmierci Chrystusa, a zatém nie są potomkami zabóyców Zakonodawcy Chrześcian, lecz i to sfałszowanie dziejów nie pomogło nieszczęśliwym.

(b) Nie przestawano na wysilaniu wzgardy i okrucieństwa na żyiących żydach: po śmierci nawet gdy iak złoczyńcy ginęli, różnić ich chcáno haniebną oznaką od winowayców Chrześcian. W ustawach dla miasta Brünna, między 1350, i 1360: rok: zebranych i na ratuszu tego miasta będących, a przez Monse *Versuch über die älteste Municipal-Rechte von Mähren* wydanych, czytamy. *Pileus de scultella ligno quodam elevato superius scultellae, more Judaico inposito factus cum pice ardente, crinibus et capiti Judaei impressus, cum eodem pileo, ut a Christianis suspensis discerneretur, patibulo, catenis et ferramentis, cum collo, ventre et pedibus est affixus.*

ią się wszędzie niewoli [c]. Innocenty III w 1198 r. zakazál przynaglać żydów do chrztu, odbierać gwałtownie maiątek, znieważać ich cmentarze [d]. Sobor III Lateraneński 1215. r. rozkazáł, aby żydzi mieli znaki, któréby ich różniły od chrześcian [e]. Grzegorz IX w 1236 r. wzywáł litości dlá tego plemienia we Fraúcyi i w Hiszpanii, kiedy fałszywá gorliwość Krzyżowników odbierałá życié, a wyuzdané łakomstwo wydzierało maiątek (f).

Wstrzęsłá się iednak spokoyność żydów pod tym Papieżém. Jeden przechrzta okazáł talmud Grzegorzowi IX, i wyszczególnił będące w nim błędy. Papież poruczył arcybiskupóm i biskupóm we Francyi, Anglii, Nawarze, Kastylii, Lionie, Portugalii, w jednym dniu zabrać xiążki; zabrano, i 20 wozów spalono [g].

Innocenty IV 1244 r. pochwalił Ludwikowi IX to gorliwe wykonanié życzéń po-

(c) Fleury T. 13. p: 181.
(d) Ep: li: 2. Ep: 30.
(e) Ka: 65. a w kilku edycyach karta 15.
(f) Oderyk Raynald pod r. 1236. Nro 48.
(g) Fleury T. 17. p: 396.

przednika, polecił iednak Eudesowi Legatowi ściśléyszy rozbiór rzeczy, i tolerować to pozwolił, co cierpieć można (h). Legat przyniesioné potępił xięgi, o innych dać obiecał wyrok.

Honoriusz w 1286 r. w Anglii, polécá surowość na Talmud. Biskupi znayduiący podług swego wyznania w kanonach, że żydzi przeznaczeni są do niewoli, a Chrześcianie do wolności, chętnie posłuszeństwo poświęcili naywyższému zwierzchnikowi (i). Ján XXII w 1320 r. palić każe Talmud ale żydów od gwałtów bronić poruczá (k), w 1358 r. skrwawiénié hostyi przez iednégo klerycka w Passawie, uzbroiło lud przeciwko żydóm, których sprawcami tego występku nazwano (l). Władza Papieska potwarcę kazałá karać, żydzi ocalonémi zostali (m). W czasie powietrza 1348 r. przeciwko wściekłości ludu, któréy żydzi byli

---

(h) Tamże.

(i) Conc: T. XI p: 2163. Sobor ten był w ~~Exiester~~ 1287 r. 16 Kwietnia.

(k) Fleury T. 19 p: 288.

(l) Raynald pod r. 1338.

(m) Tamże.

[Excester]

przedmiotém, bulla Papieska iedyną byłà obroną (n). Sobor Bazyléyski 1434 r. roskazáł, aby przymuszać żydów do słuchania słowa Bożégo, posyłać do ich szkół ludzi uczonych, dlá nawracania. Ponowiono przepis, aby Chrześcianie z niémi nieobcowali; nakoniec postanowiono, aby mieli znaki różniącé ich w ubiorach z Chrześcianami (o).

Liczne pisma twierdzą, że Papieże wydawać mieli brevia żydóm na lichwiarstwo, czytałem podania o téy swobodzie: pewności że były nie widzę (p).

§ III.

Zkąd żydzi do nas weszli, i iakiego doświadczali losu.

Kiedy do nás żydzi weszli, rzeczą iest niewiadomą. Rozmnożyli się od czasów nie pa-

---

(n) Raynald pod r. 1348 n. 33.

(o) Na Sessyi 19. L'abbe Conc: T. XII p. 547, mam téy szczególnéy Sessyi wyrok z pieczęcią, z Soboru do Polski przysłany.

(p) Fischer Handelsgeschichte w T. II obszernie w tey mierze mówi, przywodzi Höberlina, iż te przywileia czytáł. Wiadomo iest uczonému światu, iak Fischera dokładność iest

miętnych, iak Naruszewicz mówi (q), od niemieckich kraiów przystęp był łatwy. Taż sáma wygoda, którą czynili w Niemczech, byłá zapewne ich zaletą w naszym Kraiu. Było u nás złoto, srébro i ziémiopłody, musiáł bydź handel; byli zatém i żydzi, mówi siedmnastégo wieku Pisarz Wacław Grabowski (r), tén wniosek nosi céchę prawdy, gdy się przeniesiémy do tych wieków, w których kupiectwo było w ręku plémiénia Izraela. Prześladowania żydów w 1096 r. przeniósło ich znaczną liczbę z Czech (s). Pochód z niemieckich kraiów dowodzi także, że

---

podległą powątpiwaniu. W tak ważnym przedmiocie, chciałbym czytać całych nadań wyciągi, których mieć nié miałém sposóbności.

(q) Historya polska T. VI k. 13. Marcin Gallus Judytę pierwszą żonę Władysława Hermana wychwalaiąc, przytacza te słowa: *Multos Christianos de servitute Judaeorum, suis facultatibus redimebat.* Toż samo anonim. ed: Sommersberg: T. I pag: 24 twierdzi. Musieli tedy bydź żydzi iuż możni, kiedy taki handel ludźmi prowadzili.

(r) W pismié o żydach w Koronie 1611. r. 4 na k: 5.

(s) Kosmas Pragensis pod tym rokiém Kronika Iana Marignolá XIV wieku Pisarza. *Monumenta Bohemica nusquam antea edita* a

żydzi nasi w podziale obrządków nie których i odprawowaniu modlitw, maią wspólność z niemieckiémi współ-bracią [t]. I ięzykiém popsutym niemieckim mówią.

W Ruskich zaś kraiach, które oręż Bolesława I. zaiął, widzimy, że 1112 r. żołniérze polscy, zrabowali domy żydow w Kiiowie [u]. Wniścié do téy części południowéy Polski, było bardzo łatwé; wyiaśnić ie iednak należy. Mieliśmy długo z podań rabbinów, że ku nadbrzeżu Kaśpiyskiégo morza i koło Wołgi, były królestwa ży-

---

Dobnero Pragae 1768 r. T. 2 p: 182 dodaie pod tym samym rokiém, iż żydzi prześladowani przesyłali swoié bogactwa do sąsiedzkich kraiów. *Dux* [Wratislaus] *fecit eos bonis omnibus spoliari, improperans eis, quid portassent, quando adducti fuissent patres eorum de Jerosolymis, et vendebantur eorum triginta pro denario uno.*

(t) Xięgi rytualne zwané *Minhagin* są wspólné Polskim, Litewskim, Czeskim, Niemieckim, Morawskim żydóm. Inné są dlá Włoskich. inné dla Hiszpańskich, inné dlá Jerozolimskich. Buxtorf *Synagoga Judaica* ed: Basil: 1690. 8. p: 8.

(u) *Milites in deditionem versi, deinde singulos Judaeorum in Kiiow consistentium, domos invadunt, et diripiunt.* Długosz pod tym rokiém.

dowskié. Nie dawno wydany Arabski ieograf Ebn Haukul w początku dziesiątégo wieku żyiący, zaświadcza, że nad rzeką *Atel* (w) czyli Wołgą, było królestwo kwitnącé, rolnictwém sławné, w którym żyd był królém, dziewięciu miał kadych i tysiąc dwieście żołnierzy na swoim żołdzie. Miasto nazywało się *Bat*, i wszystkich Religiy ludzie tam mieskali (x). Massoudi drugi ieograf arabski [y], a współczesny Ebn Haukulowi mówi, że w stolicy Khozarów, liczbá znaczná byłá żydów, chrześcian i pogan. Król i célnieysi urzędnicy byli żydami. Przyięli tę wiarę za Kalifa Harruna Arachida w drugim wieku hegiry, czyli ósmym naszéy ery.

(w) Moyżesz Chereeński Ed: Wishtonow R. 1733 p. 355 nazywa Wołgę *Ethel.* Konstantyn Porfirogenit *de administrando Imperio* p: 337 daie imie téy rzéce *Athel.*

(x) *En Araban Traveller of the tenthantury translatet from a manuscript in his own possession. London* 1800. 4.

(y) Massoudégo znám. *dans le premier volume des notices et extraits des manuscripts de la Bibliothéque du Roi ed: Par:* 1788 r. pod artykułém Massoudi. Miałém także wypis z iego rękopismu, przysłany z paryskiéy biblioteki.

Massoudi nazywá Stolicę *Amol* i o drugiém miéyscu Semender mówi. To o siédm dni iazdy było od Amola, a osm od Derbentu. Wezyr tego Króla w ten czas kiedy pisáł, był Muzułman Ahmed. Jak daléko tym dwóm twiérdzeniów mámy wierzyć, iaką rozległość i trwałość tym państwóm mámy naznaczyć, iest rzeczą obcą memu dziełu [z], lecz wińniśmy to wyrazić, że Nestora mnicha świadectwo [a] iest wyraźné, że żydzi z Khozarów królestwa, chcieli do swéy wiary nawrócić Włodzimiérza W. On im odpowiedziáł, że gdy Jerozolimy nie maią, Bóg na nich nie iest łaskawym. Gdyby żydzi znaczénia nié mieli, nieodważyliby się wa-

---

(z) O królestwach żydowskich u Pisarzów tego narodu mamy wiele naywięcey fałszywych wiadomości, iak w podróżniku Abrahama Peritsola znayduiémy wiele dowodów. O istotném panowaniu żydów w części Arabii patrz w T. IV. *Noui Commentarii societatis Göttingensis* rosprawę pod tytułém Guith: Francisci Valesii *Historia rerum in Homeritide saeculo VI cum a rege Judaeo contra Christianos, tam ab Habessinis ad hos ulciscendos gestarum.* Część piérwszá rosprawy iest ną k. 1, część drugá na k: 40.

(a) Ed; Lipskiéy 1774 r. p. 101.

haiącégo w wyborze religiiów, nawracać Xiążęcia. Tak więc przez różné sąsiedztwa i handlowé związki, mogli żydzi pomáłu wchodzić, a potém osiadać. W XI wieku pisali Ruscy żydzi xiążki (b). W XII wieku wędrownik Beniamin z Tudeli, obieżdżáł wielką część świata dlá widzénia Synagóg, o naszym Kraiu máło, o Synagogach nic nie wspominá (c). Za Mieczysława starégo władza kraiowá broniłá żydów od studentów. (d) W początku trzynastégo wieku posiadali żydzi wsie (e), przybyłá znowu część żydów z Czech: Te przywileie któré mieli

---

(b) W Bibliotece Watykańskiéy nro 300 za świadectwém Assemaniégo. Cat: Bibl: Vatic: p. 288. iest ms. *Alf Hathore* czyli nowy wykład xiąg Moyżesza 1094 r. in Russia pisany. Iest on wpisany w ms. Cod: późniéyszy.

(c) Ed: Bergerona 1735 r. T. I p: 65 mówi o Pradze, o Kiiowie i o całéy téy przestrzeni w kilku wiérszach.

(d) Około 1176 r. *Judaeum scholares casu percusserunt, iidem paenae, ab iisdem Judicibus, tanquam sacrilegi adiiciuntur.* Vincentius Kadłubek ed: Lipskiéy 1711 r. p: 753.

(e) Przywileie 1203 i 1207 r. in cod: Diplom: Silesiae Sommersberga. Villam falconariorum in Wratislaw, quam *Judaei Joseph et Chazkiel habuerunt.*

w tym kraiu, były rękoymią ich bezpieczeństwa (f). Takié sámé nadanié udzielił im Bolesław Wielko-Polski Xiąże 1264 r. (g). Kazimiérz W. potwiérdził i rościągnął ten przywiléy do tych kraów, które władzy Bolesława nie podlegały. Nie wiém, czyli ten Król wydáł inne ieszcze przywileie, które miały miéć podług niezgrabnégo wyrazu Długosza, śmierdzący zapach (h); lecz o innéṁ nadaniu nié mámy żádnych dowodów. W protekcyi którą Kazimiérz dawáł żydóm, wielu tylko chciało widziéć władzę miłości E-

(f) Urządzénié żydów w tym sámym porządku iak w przywileiu Bolesława. patrz w Monse *Versuch uber die älteste municipal Rechten in Böhmen.* Przywiléy Ottokara 1268 r. dlá żydów morawskich, iest w Abhandlungen der Böhmischen Gesellchafft. 1787 r.

(g) *In civitate Kalisz in crastino assumptionis Beatae Virginis Mariae.*

(h) *Ad praeces quoque praefatae Ester Judaeae, et concubinae, exorbitantes praerogativas et libertates, per literas singulis Judaeis in Regno Poloniae habitantibus, quae falso scripta, a quibusdam insimulabantur, et quibus Divina Majestas contumeliatur et offenditur, concessit, quorum faetor olidus, etiam in hanc diem, perseverat* p: 1110. Długosz który to pisáł, umárł 1480. r.

sterki (i) nad królém kochankiém, a Niemiéry i Pełki oycém (k). Nienawiść nazwałá tego dobroczyńcę raiu Asswerém (l). Wielu zapomniało, że Kazimierz wyższy nad

---

(i) Ester Żydówka z Opoczna po Rokiczance czeszce zostałá nałożnicą Kazimierza W. ożenionego w tén czas z Adelaidą Córką Landgraffa Heskiego. Mogiłę, w któréy miały bydź zwłóki Esterki złożone, pokazuią w łobzowskim ogrodzie pod Krakowém. Miałem Esterki współczesny ile się zdawało portret, ten pod czas ostatniéy rewolucyi zginął.

(k) Niemiéra i Pełka byli nieprawi synowie spłodzéni z Esterki. Tym samym i trzeciému Jánowi Bogucie darowáł Kazimierz W. dobra: Kuław, Jarzynóż i Drugnią przez testament. Anonim Archi-Diakon Ed: Sommersberga, toż sámo mówi, przekształciwszy imiona, które z Długosza wyiąłém. Kiedy po śmiérci Kazimierza W. a przybyciu Ludwika króla, rozważano dary testamentowé Kazimierza; uchylono nadania Pełce i Niemierze służącé. Anonim na kar: 102. *Słabsi tracili prawo do darów oyca, mocnieysi nadania i obietnice umarłégo, umieli uczynić ważnémi.* Patrz Naruszewicza T. VII k. 14. Długosz mówi z powieści *fertur*, iż córki Kazimierza z Esterką z pozwolenia króla zostały żydowkami. Kromer już tę wiadomość za niewątpliwą ogłosił.

(l) X. Wacław Moiecki w dziele, *okrucieństwa, mordy i zabory k. 9. Sleszkowski i inni.*

wiek, którému panowáł, podnosił miasta, handel ubezpieczáł, usuwáł ucisk przez możnych rozboyników zrządzany, że nakoniec grób iego, kosztém narodu wystawiony (m), łzami wywołuiących iego cienie (n) był zroszony, a pamiętać tylko chcieli, że Kazimierz miáł słabość dlá pięknéy żydówki. Usuńmy pochwały i potwarze, któremi tego ostatniégo na tronie potomka Piastów okrywano.

W półpięta wieku po iego ustawach, sądzić się godzi bezstronnie o ludziach, dlá których pisano prawa, i o człowieku, który ie wydáł. Kráy nász obfity a nie ludny, potrzebowáł przemysłu, żydzi wycinani w Niemczech w czasie powietrza 1349 r. przenosili do nás swoié bogactwa. Handel piéniędzmi był w jch ręku. Chrześcianin go dotknąć się ieszcze nie śmiáł. Dwa miasta iedno pod Krakowém, drugie nie daleko Lublina noszą

(m) *Arbitrantibus universis statibus, singulari eum decorando mausoleo, qui singulari in Patriam et Ecclesiam Cracoviensem, usus est charitate.* Długosz dzieiopis narodu a Kanonik Krak: złączył sławę Króla, z dzieł wielkich dlá oyczyzny, z wdzięcznością kapituły, któréy był członkiém.

(n) Patrz rozdziáł o chłopach.

iego imié. Drugié ieszcze i dzisiay składém szpichlerzów sławné, miało wysyłać na morzé Baltyckié ziemio-płody, a piérwszé dostarczać rzemieślników, którzy przerobiéniém poduktów, powiększoną okazywali cenę. Godzi się nawet wierzyć że ogromné dawali obcy żydzi summy, któré stawiały Króla w sposobności, liczné podnosić miasta (o). Kraków był iedném z cztérdziestu cztérech miast spowinowaconych Anzeatycznégo związku (p). Pełny był skład towarów w gmachu ięszcze dziś w Krakowié przypominaiącym Kazimierza (q). Kupiec

---

(o) Wacława Grabowskiégo o żydach w Koronie 1611 r. 4. p: 9.

(p) Kiedy Kraków zaczął i przestał bydź spowinowaconém miastém Anzeatyczném, pewnie dóyść niémogłém. W pismach miast Anzeatycznych do Zygmunta Augusta, któré są w składzie archiwum miasta Gdańska, a Magistrat udzielić mi raczył, są wzmianki, że to miasto sámo przestało bydź spowinowaconém Anzeatycznym miastóm. Mam iednak różné ślady, któré mnié może doprowadzą w rosprawie innégo rodzaiu do oczewistości, i postawią mnie w sposobności, mało wiadomé w téy mierze odkryć szczegóły.

(q) W środku rynku tego miasta iest gmach obszérny zwany Sukieńnica.

chrześcianin nie sarkáł na izraelitę, a kiedy handel kwitnął pod ciéniém wolności, chrześcianin w kościele, żyd w szkole błogosławił niebu za iedną oyczyznę, i za równą sprawiedliwość. Witold w takim, a może w gorszym stanie znalázł Litwę, iak Kazimierz Polskę. Ten sám przywiley nadáł litewskim żydóm (r). W osóbnym przydziale stawiamy pod sąd czytelnika i ten przywiléy, i powody do tych ustáw, któré bez obiaśniénia z dzieiów nie byłyby dobrze przynaymniéy w swoich célach zrozumiané (s). Umárł Kazimierz wielki (t), słabłá tęgość rządu. Bezpieczeństwo i los żydów zależáł od ich trafności, cnoty i win rządzców, a często od małych przyczyn. Następca Kazimierza Ludwik, nie odziedziczył widoków wuia, ogłosił wypędzénié żydów. Uczony Kromer, zdaie się tę czynność usprawiedliwiać. (u) Za Władysława Jagiełły, zachęcił Budek kapłan w 1407 roku pospolstwo w Krako-

(r) 1408 r. ten Przywiléy iest wypisany na początku piérwszégo Statutu Litt.

(s) Patrz §. IV.

(t) 1370 r.

(u) Li: 13. ed: 1554 r. p: 347.

wie do rokoszu. Padli ofiarą żydzi oskarżeni o zabóystwo dziecięcia (w). Kazania Stanisława z Kalmierza, przed tymże Królém miané, zawiéraią nagany żydów i zachęcénié ogólné aby ich uporządkować (x). Za tégo panowania żydzi zostali okarżonémi, iż hostye ukradzioné nożami pokłóli, te uszanowaniu wiernych w Poznaniu do tych czas wystawionémi zostaią, i w processyi na Boże Ciało żydzi w tém mieście chodzili z wielkiémi nożami. Nie doszedł czasów nászych wyrok królewski, mámy o iego iestestwié pewné dowody. Za Kazimirza W. podobny, choć nieco mniéy głosny był wypadek w Krakowie, na którégo pamiątkę stoi kościół kanoników regularnych. Wydané były za Władysłáwa Jagiełły statuta całéy duchownéy prowincyi gnieznieńskiéy (y), a przepisawszy słowa dawnych Synodów, iż

(w) Li: X. p: 186. Długosz i wszyscy pisarze polscy. Długosz ten wypadek mieni bydź skutkiem zemsty od Boga.

(x) W ms. biblioteki Akademii Krakowskiéy.

(y) Li: V titt. *de Judaeis* wydrukowané razém z Statutami Państwa, piérwszéy edycyi,

Polska iest nową osadą chrześciańską (z) postanowiono, aby chrześcianie biesiad z żydami nie odprawiali, na ich weselach i ucztach nie tańcowali, mięsa od żydów nie kupowali; nakazano aby żydzi nosili z sukna czerwonégo koło wyrznięté na sukni; a ieżeli będą nie posłusznémi miéyscowy Biskup má ich karać; chrześcianie żadnégo związku z niémi miéć nie powinni. Jedną tylko maią miéć w Mieście Synagogę. Razém z chrześcianami mieszkać nié maią, do łaźni z chrześcianami chodzić nie będą. Nadto osobliwszá iest ustawa, iż gdy w tém miéyscu gdzie żydzi mieszkaią, mieszkaliby chrześcianie, od których Plebán miáłby miéć pożytek; Biskup powinien oznaczyć wiele Plebanowi płacić powińni żydzi (a). Ta ustawa co do słowa w późniéyszé synodalné konstytucye, za Stefána Króla (b) i Zygmunta III

---

bez miéysca druku, zapewne przed 1496 r. następnie z Synodami Wrocławskiémi 1512 r. w Wrocławiu 1523, 1576, 1630 w Krakowie.

(z) *Cum autem terra Polona sit in corpore Christianitatis, nova plantatio.*

(a) Li: 5. w dawnéy edycyi, l: 4. w nowéy.

(b) 1579 r. pod Karnkowskim Arcy-Biskupém Gniezn.

[c] przeniesioną zostáłá. Motłoch ludu, który uzbraiáł się na Turków 1464 r. podniósł broń przeciwko żydóm krakowskim. Niedołężny w obronie uciśnionych magistrat, ukaranym przez Kazimierza Jagiellonczyka zostáł (d). Za Jana Olbrachta z miasta Krakowa, do przedmieścia czyli do drugiégo miasta Kazimierza przeniesiono żydów (e). W roku 1496 (f) wyrzekło prawo, że żydzi większémi swobodami iak chrześcianie, szczycić się nié maią; pieniądze dané na dobra i zapisy, tracić powinni: w ostatku dołożono bez żadnégo wyiaśniénia, iż nadané swobody które są przeciwné prawu Bożému, uchylaią się. Alexander chciáł żydów wyplenić, ieśli niezgrabnému iego chwalcy wierzyć mámy (g). Kie-

(c) 1630 r. pod Janém Wężykiém.

(d) Kromer l: 15.

(e) Kromer l: 30. zdaie się, że w ten czas umowa z żydami byłá utworzoną, bo do układu w téy mierze zrobionégo, odwołuie się Synod 1542 r.

(f) Vol: Leg: I p: 254.

(g) Jacobi Zaborowski Can: Sandom: ad Sm. Alexandrum Regem 1502 r. 4. u Hallera w Krakowie. Lecz ta pochwała zdaie się bardziéy satyrą, przynáymniéy podług naszégo obięcia. *Cum vis esse Apostolus ad convertendos Judae-*

dy układano Statut 1505 r. umieszczono przywiléy Bolesława Xiążęcia z potwierdzéniém Kazimierza W. z tym dodatkiém: że ten przywiléy má służyć przeciwko żydóm, on zaś potwierdzénia tému przywileiowi nie daie (h). Przyłuski (i), chwali Alexandra, że ofiarowanych darów od żydów nie przyiął; my równie chwalimy wstręt od łakomstwa, ale dziwimy się że pisárz, który chciáł bydź prawodawcą; nie uważał że to prawo któremu potwierdzénia odmówił król, zostało w swoiéy mocy: chrześcianin nie otrzymál większégo wsparcia, a żydzi na bezskuteczną nienawiść sarkać tylko mogli. Za Zygmunta I prześladowani i odarci w Czechach żydzi [k], otrzymali upewniénié bezpieczeń-

---

os, gladium evagina educere satagis, ut etiam sic coacti, fidem feliciter excipiant.

(h) *Quod nos Alexander Rex, non corfirmatione speciali, sed ad cautelam defensionis contra Judaeos, privilegiis in istum codicem congestis, adscribi mandavimus.*

(i) W Statutach 1553 r. wydrukowanych w Glossie *de Judaeis.*

(k) Otto Kranichsteins *Versuch einer Geschichte der alten und neuen Toleranz in Böhmen.* w Abhandlungen der Gesellschafft von Böhmen na rok 1785 p: 219 kazano żydóm

stwa

stwa w naszym kraiu, iak ci którzy dawniéy przybyli (l). Turecki Cesarz żądáł przéyścia żydów do swégo Państwa. Porozumieni o wychodzénié, zatrzymani pod strażą zostali. Wielu iednak wyszło [m]. Bielski upewnia (n), że żydzi widząc w swarach o religiią chrześciańską powątpiwanié o iey prawidłách, namawiali chrześcian do swoiéy wiary i obrzezanych odsyłali do Wołoszczyzny. Kazáł Zygmunt karać winowayców; żydzi prosili Cesarza Tureckiégo o przyczynné listy do Króla aby im wolno było ieździć. Cesarz dáł tę odpowiedź, iż niebawnie chrześciany wypędzi, a im nadá wolność. Nie zgadzá się iednak to twiérdzénié z współczesnémi aktami (o), i gruntować się musiało

---

wyyśdź z Czech, nim doszli do granicy, obdarto ich ze wszystkiégo co posiadali.

(l) 1542. r. X. Metr: Kor: 64 p: 12.

(m) Ta cała okoliczność wyiaśnioná iest w liście Zygmunta I do Piotra Kmity 1540 r. 9 Lipca, który za żydami mocno się wstawiáł. T. 16. p: 170. ms. Tomickiégo moiéy Biblioteki.

(n) Ed: 1597 8. p: 580.

(o) W 1548 r. mamy dwa listy Cesarza Tureckiégo do Zygmunta I, pełné oświadczeń przyiaźni. Wspomnioné akta Tomickiégo kor-

na gminnéy powieści. Sprzeczné były zdania séymuiących o żydach na kilku séymach, iedni chcieli ich wypędzać, drudzy odbierać im handel, inni zupełnie pozwalać wszystkich swobód (p). Miłość prawdy każe wyznać, że Akta Choieńskiégo Kanclérza [q] i życié Piotra Kmity przez bezimiennégo zostawioné (r), składaią świadectwo, iż piéniądz

---

respondencyá króla z Kmitą, zupełné o téy okoliczności zachowuią milczénié. Nadto Bielski zdaie się mówić, o zakazie ieżdżénia na Wołoszczyznę, mamy dowody, że handel był w ten czas nie przerwany z Tureczyzną, a taki odkaz dowodziłby nieprzyiaźń.

[p] Dziéié Séymowé 1532 i 1534 r. w T. 16 aktów Tomickiégo.

[q] Są oné w moiéy Bibliotece pod imieniém aktów Tomickiégo w T. 16 p: 59. obwinieni są o wzięcié piéniędzy, Królowa, różni Panowie i będący przy dworze Włochy. *Etiam nuntii dona acceperunt a Judaeis, et remisse egerunt.*

[r] Ed: Lipskiéy 1711 p: 1611. Judaeos deplumabat (Piotr Kmita) commotis et concitatis in eos clamoribus nuntiorum terrestrium, vel ad restringendam eis mercaturae licentiam, vel ad futura inhibenda, vel ad usuras minuendas ac tollendas. Ad haec avertenda Judaei collata in commune pecunia, ingentia ei munera offerebant. Hac eadem ratione mercatores Cracovienses emulgebat proposito, ac promul-

stwarzáł, przeciągáł i odsuwáł prześladowanié. Smiészná iest skarga na żydów w 1538 r. choć tyle razy powtarzaná i w nászych czasach, że żydzi kupowali woły i inné produkta na Wołoszczyznie, a za granicę państwa wyprowadzali, i odbierali chrześcianóm zaróbki, a kráy przez to się uboży (s). Władza duchowná piérwéy przez rozniesioné pisma (t), poźniéy przez urzędową uchwałę r. 1542 tyle razy potém ponawianą (u), żądałá aby Synagogi nowé były zrzuconé,

---

gato rumore de permittenda ex totius Conventus decreto libera Judaeis omnis generis mercatura, quod scilicet Judaei parvis lucris contenti, merces suas minoris quam Christiani mercatores vendere solerent. Hinc hi ipsi mercatores, rebus ac lucris suis metuentes, munera magna Kmitae dabant, quo vetus mos mercandi conservaretur, et Judaei in pristina eorum restricta mercatura continerentur.

[s] Instrukcya do Króla 1538 r. Legati l: IX p: 280 w moiéy Bibliotece.

(t) *De stupendis erroribus Judaeorum.* 1541 r. Cracoviae, bez wyrażénia Pisarza.

(u) Ta uchwałá iest nayprzód w aktach tego Synodu 1543 r. 4. w Krakowie drukowanych, późniéy w Edycyi 1579 na kar: 115 ed: Pragskiéy 1590 na kar: 44 ed: 1630 r. na k: 265.

a pewná liczba żydów tylko zostać mogłá. Domagałá się usilnie taż władza dáwniéyszych ustáw wykonania (w). Bronili się żydzi piéniędzmi więcéy, a mniéy pismienną obroną, choć i te drukiém z niepospolitą trafnością wydaną, upowszechnili (x). Okazuią oni w téy xiążeczce, że Religiie się odmieniaią (to pismo bowiem było wydané w czasie szerzącégo się Lutra wyznania). A że ludzie nie powinni się prześladować, że żydzi prowadzą handel ziemio-płodami, przynoszą tedy nie wynoszą piéniądze, że lepiéy ich miéć z wyznaniém które iest wiadomé, niż żądać hipokryzyi. Wyrażaią że w Polszcze rzemieślników polaków prawie nié mász, a kupców koło pięciuset iest tylko. Zydzi zaś maią 3,200 kupców, a trzy razy tylé rzemieślników. Niech kupiec chrześcianin nie zbytkuie, a niech taniéy daie niż żyd, każdy od niego kupować będzie, nakoniec odważaią się mówić, że nie podlegaią władzy kościelnéy, któréy dekretami ich straszą, ale

(w) Synodu 1420 r.

(x) Bez mieysca druku i pisarza. Ad quaerelam mercatorum Cracovien: responsum Judaeorum de mercatura MDXXXIX. 8.

królów pod których opiekę oni przyszli i tu mieszkaią. Po takiem okoliczności wyiaśni niu, rzućmy oko na prawo o żydach, za tego panowania.

Cła trzymać, iakiékolwiek urzędy żydóm sprawować (y), targować i kupczyć im we wsiach niéwolno (z. Zakłady czyli *vadia* kancellaryá Królewská niewskaże dlá szczególnégo żyda, tylko dlá całéy społeczności (a). Mieszkaiący żydzi we wsiach i miasteczkach królewskich niémaiąc spodziéwać się opieki od Króla (b). Chodzić winni w czapeczkach żółtych (c). Biorący przywileie lub wyymuiący iakié papiéry, tyle płacić powinni ile kancelaryá zechce (d) do poborów na woynę podwóynie należeli (e). Miał bydź sposób

[y] 1538 r. V. L. I. p: 524.
[z] Tamże.
[a] Tamże, Kancellaryá Królewská, iak w aktach metryki widzimy wydawały listy w ktorych dlá większégo wrażénia boiaźni, na przestępuiących dodawano zakład, to iest, ieśli kto przestąpił tę ustawę, taką summę iaká byłá wyrażoná miáł zapłacić.
[b] 1539 r. V. L. I. p: 550.
[c] 1538 r. V. L. I. p: 525.
[d] 1511 r. V. L. I. p: 375.
[e] Taxowano ich we dwoie więcéy iak

kupiectwa żydóm oznaczony (f). W Litwie uwolnieni żydzi zostali od opłat, które Rabbini dawali (g). Postanowiony został zwiérzchnik, który nad wszystkiémi żydami Litewskiemi miáł zupełną źwierzchność, całéy społeczności interessa miáł u króla sprawować (h).

Chrześcian, patrz uniwersały poborowé 1503, 1511, 1519, 1523, 1528, 1533, 1538, 1543, 1545 roku.

(f 1538 r. V. L. I. p: 525.

(g) 1506 r. w Aktach Metryki Litt: w T. VII w oryinale na k: 129, w kopii na k: 138 żydów Łuckich od płacénia 12 kop groszy Litewskich, corocznie za Rabbina uwolnił. Od 1660 r. powszechnie w dobrach Królewskich Rabbin opłacáł Staroście swóy urząd. Szlacheckich dóbr właściciele poszli za tym przykładém, i do ofiary podatkowéy ten dochód podany został.

(h) Piérwszy taki żyd starszy, był Michel z Brześcia. Jest w T. VII Metryki Litt: w oryinale na k: 583, w kopii na k: 696 roskaz Zygmunta I 1506 roku przywiléy nominacyi tego żyda. W tychże aktach są przywileie dlá następców tegoż Michela. Z takiego postanowiénia starszych wyniknęli Arcy-Rabbini, którzy w miastach Królewskich, a nawet w miastach wielkich Panów sprawowali iurysdykcyą. Na Wołyniu był arcy-Rabbin w Ostrogu. Zwyczáy i wspomniénié iego urzędu w jednym uniwersale Podskarbiégo nadały mu tę władzę.

Witolda zaś przywiley na początku Statutu Zygmunt I ogłosił (i).

Za Zygmunta Augusta (k) po przybyciu Lippomana Nuncyusza, spalono żydów z Rawy obwinionych o kradzieź Hostyi (l). Jeśli zlutrzeni Pisarze ten czyn ganili, nie przypisuymy to tylko ich ludzkości, ale także różnému religiynému mniemaniu, i że iedná Luterka byłá w tę sprawę wmieszaná (m). Owszém Przyłuski Augspurgskiégo wy-

---

[i] Michalon ed: Baz: 1615 r. p: 25 pisząc za Zygmunta I oskarżá żydów o liczné występki popełnioné w Litwie, i całą moc obelgi przeciwko nim wywiérá.

[k] 1556 roku.

[l] Bzowski pod rokiém 1556. n. 25. p: 337. Joachim Biélski p: 600. Lubieniecii historia reformationis Poloniae li: 3 c. 4 p: 76, 77. Domalewicz in serie *Archi-Episcoporum Gnesnen.* p: 504. Lippoman w listach ms. w moiéy Bibliotece opisuią ten wypadek. Z tych sprzecznych iednak opisań widziéć można, że w téy całéy sprawy rozsądzéniu, przewodniczył nie rozsądny zapáł.

[m] Patrz opis dzieiopisów Augspurskiégo wyznania i Socynianów, tego wypadku. Kto czytáł Pismo Lutra 1545 r. wydané przeciwko Tolerancyi udzielonéy żydóm, ten się przekoná, że wyrozumiałosć dla inaczéy wierzących nie była cnotą Lutra.

znania, więcéy powstaie przeciw żydóm (n), niż Hoziusz (o). Zywiéy ich gromi mistrz ięzyka Polskiégo Rey z Nagłowic (p) niż Biskup Kamieniecki Białobrzeski w Postylii [q]. Czyny Zygmunta Augusta były często w sprzeczności. Postanowił Król na początku panowania, pobór coroczny po złotému owczesnému (r), od głowy męskiéy i kobiéciéy; niekazał przymuszać do tego ciężaru szlacheckich żydów, lecz dodáł iż niepłacący,

(n) W Statucie 1553 r. wyliczywszy prawa srogié Rzymskié przeciwko żydóm, dodaie, *quae (leges) apud nos desiderantur*, i nie oszczędza obelg.

(o) Hozyusz w dziele Confessio Fidei Catholicae 1551 r. wydaném ed: Wiédeńskiéy 1560 r. dwa razy tylko o błędach żydowskich wspominá.

(p) W Postylli u Mateusza Wierzbięty 1557 r. w Krakowie wydanéy, w liście I iest tylko lekkié wspomniénié o błędach żydowskich, lecz w wyłożéniu męki Pańskiéy przed zgromadzonémi Panami i chrześciańskim ludém tegoż roku wydrukowaném w liscie 8. wołá, aby wszyscy chrześcianie lepiéy wypleniali żydów, iak siebie wyplenić przez nich dozwolili.

(q) Ed. krak: 1581 r. ta Postylla mało czytaná, zawiérá rozrzuconé piękné myśli i wyrazy.

(r) złł: 9. gr: 18 $\frac{8}{11}$.

nie będą mieli tych swobód, które tylko żydóm królewskim służą. Jeden pobórca na cały kráy ustanowiony (s). Tak ogromnéy opłaty naznaczénié, musiało pociągnąć fałszywą za sobą lustracyą, kiedy tylko 16,589 żydów oboiéy płci narachowano (t). Kazano im dawać do mennicy śrébro podług dosyć niskiéy ceny (u), a handel ściéśniono. Zakazano handlować końmi pod karą śmierci [w], Z miastami poruczono o handel zawierać umowy (x), a nad wzaiémny opis kupczyć nié maią prawa (y). Ustawnie używano żydów do arend różnych dochodów (z), a naysuro-

---

[s] 1549 r. X. Metr: kor: 77 p. 214. Przywileie. *Nostris Judaeis concessa sunt*, słowa ustawy.

[t] Patrz Xięgę percepty z r. 1551, 52, 53 w moiéy bibliotece.

[u] Uniwersáł Zygmunta Augusta 1569 w Metr: Kor: równy iest uniwersáł 1578 r. 14 kwietnia Stefana Króla w Metr: Kor: w X. 91 p: 567 odwołuie się do dawnégo zwyczaiu *juxta veterem consvetudinem* żydzi czystégo srébra tysiąc grzywien dać powinni.

[w] Vol: L. 2. p: 607.

[x] V. L. 2. 1565 r. p: 690.

[y] 1567 r. tamże p: 725.

(z) Patrz akta i reiestra, tudzież noty ówczesné.

wiéy zakazywano prawami, aby ani zup, ani ceł, ani żadnych naymów nie trzymali (a). W téy nawet ustawie Synody dyecezyonalné (b) i niektórzy pisarze znaydować chciéli zakaz trzymania szynków. Powszechny w czasie téy ustawy i po iéy ogłoszéniu zwyczáy, przekonywa, że nie w tém rozumiéniu brano wyrok woli naywyższéy (c). Broniono aby czeladź chrześcianska u żydów niesłużyłá, a żaden z pisarzów nie narzekáł, żaden głos się nie podniósł, iż Zygmunt August u ewnił ż dóm Poznańskim, iż ich władza śmiercią występnych podług ich prawa karać może; a opiekuném tego przywiieiu naznaczony był każdy Jenerał wielkopolski (d). Musiáła więc bydź opiniiá powsze-

(a) 1562 r. p: 624 1565 V. 2. p: 691 ponowiono tę ustawę pod karą konfiskaty 1647 r. V. L. 4 p: 102.

(b) Lipskiégo Synod Łucki 1620 r. Płocki 1733 r.

(c) Patrz akta ówczesné. Zaprzeczyć iednak nie możná. iż pod imié ogólné naymów tén wyraz podchodzi.

[d] 1571 r. w Metr: kor: X. 110 p: 61. Starszym żydowskim pozwolono, *in omnibus criminibus et excessibus, Judaeos vel Urbe pellere, vel etiam vita privare, et ut nulla*

chná, iak w wielu innych byłá kraiach, że żydzi są oddziélnym narodém. Nie szczególnych tedy osób, ale ogółu należy pilnować, rząd ich wewnętrzny zostawiać im sámym (e).

W Litwie upéwnił Zygmunt August źwiérzchność żydowską, iż będzie sprawować zupełną władzę nad społecznością. Odiął im wolność noszénia łańcuchów złotych i kruszcu drogiégo przy pasach i szablach, ale pozwolił żydówkóm chodzić podług przemożności. Nadto pozwolił im nosić sygnety (f), na których albo święte imię Jerozolimy (g)

---

pro hoc difficultas a moderno Palatino, et pro tempore existenti non inferatur. Poruczá się każdému Jenerałowi Wielkopolskiému, aby był do wykonania téy ustawy Kommissarzém Królewskim.

[e] Wacław Grabowski o żydach w Koronie 1611 r. p: 8.

(f) W statucie drugim przepisano co do słowa w art: 8. statutu 3go.

[g] Między różnémi ułomkami Aktów Metr: Kor: które nie były oprawioné, znalazłém spory urzędownie przed Zygmuntem I. 1540 roku wprowadzoné, czyli żydzi maią nosić sygnety z napisámi. W obronie dosyć niezgrabnéy iest wyraz, że tam iest wyryté święté imié Jerozolimy, i że za karę grzechów te pierścienié noszą. Aloizy Novarinus w dziéle *electa sacra* ed:

albo rzéka Sabbatión (h) bywałá wyrytą. Komendoni Kardynał i Poseł do Zygmunta Augusta, objeżdżaiąc południoWé nasze prowincye, chwali dosyć żydów (i), świad-

---

1629 r. F. na k. 442. mówi o tych pierścieniach. *Observatum est plerosque Hebraeos in annulis figuram Jerusalem gestavisse, idque praecipue praestitisse, cum a Patria Babyloniae exules essent, ut saltem patriae memoria recrearentur, eam in annulis quod assidue ad illam cogitarent adeo, ut corpore quidam ipsi a Patria exularent: Patria vero ab eorum mentibus exularet nunquam, ad hunc ritum plerumque non insulse vocant illa Regii Prophetae verba ps:* 136.

Si oblitus fuero Jerusalem, oblivioni detur dextra mea. W Katullu in Argonauticis i w Pliniuszu Hist: nat: li: 35. c. I. mamy, że Prometeuszowi starożytność także dawałá pierścień, aby ustawnie patrzał na okruchy skały. Z podobnych wyobrażeń często bywaią podobné wnioski.

[h] O Rzéce Sabbation w § VIII mówimy; Manasses ben Israel w dziélé o nadziei Izraela na k. 65 a z niego Wolfius *Bibliothecae Hebraicae* 1715 r. T. 2 p: 141 mówi, że dwóch żydów Polskich z dalekiéy drogi powróciwszy, wydało w niemieckim ięzyku opisanié téy rzéki. Tę xięgę późniéy na żądanié Jezuitów na Wrocławskim iarmarku spalono, teraz żydzi różné pieczątki noszą.

[i] Vie du Cardinal Commendoni par Gra-

czy ich znaczénié, uwiadamia że w stroiu nie różnili się od chrześcian, a w listach iego znayduiémy opisy ich sprawności (k).

---

tion, traduit par Flechier Paris 1614. p: 190. *On trouve encore en ces Provinces une grande quantité des Juifs, qui n' y sont pas meprisés, comme en plusieurs autres endroits. Ils n' y vivent pas miserablement des laches profits, des usures, et de leurs services, quoiqu' ils ne refusent pas ces sortes de gains: mais ils possedent des terres, s' occupent au commerce, et s' appliquent même à l' etude des belles lettres, particulierement, à la medicine, et à l' astrologie: Ils ont presque par tout la commission de lever le droit des entrées, et du transport des marchandises. Ils peuvent pretendre à une fortune assez considérable, et non seulement ils sont au rang des honnêtes gens: mais quelque fois même ils leurs commandent. Ils n' ont aucune marque qui les distingue des chrêtiens; il leur est même permis de porter l' epée, et d' aller arméz. Enfin ils jouissent du droit des autres citoyens.*

(k) W kilku mieyscach listów Kommendoniego tó é są w bibliotece Barberinich w Rzymie i w archiwum Watykańkiém. Kopiie mám u siebie. Wspominá, iż ieden doktor żyd miáł przystęp do Króla i do wielu Panów. Zdaie się że to iest mowa o Szymonie z Gintzburga przełożonym Poznańskim. Mówi, że listy bezpiecznie przez żydów przesyłá, lecz nie takié daie żydóm koło Krakowa i Warszawy mieszkaiącym pochwały iak Ukraińskim.

W Prusiech za tego panowania, żydzi wypędzonémi zostali (l).

Za Henryka Walezégo oskarżono żydów w Litwie, iż dziecko chrześciańskié zamordowali. Wymówny Skarga, iuż tę dziecinę w żywotach świętych ze czcią wspominá, lecz następca Henryka Stefan ogłosił przez uniwersał, aby win dzieciobóystwa nie zarzucano żydóm, iako nie maiącym morderczéy nauki (m). Za tego panowania Klonowicz poeta, rymém dosyć szczęśliwym dotykáł żydów, i pogardzie ich oddawáł (n).

(l) Geschichte von Preussen Baczko 1795 r. Königsberg 8. T. 5 p: 437.

[m] 1576 r. W X: Metr: Kor: pod lit: *A. F.* p: 382.

(n) Pod tytułém *Victoria Deorum* Sebastiani Sulimirscii ed: 1583 c. 14 p: 73.

„ Abraamo se Judaeus iactare parente
„ Progenitum (si forte rogas) inglorius audet.
„ Quo nihil est levius, toto nil vanius orbe.
„ Qui se explere putat summi praecepta tonantis;
„ Si vicibus crebris in pelle notata susurrat
„ Interea celebres usuris aggravat urbes.
„ Miris aucupiis captans ignobile lucrum,
„ Et quamvis mercatur, aquas mercatur, et auras.
„ Mercatur pacem et pretio venalia iura, (chis,
„ Unde tamen mercetur, habet, placetque monar-
„ Undeque consveti iaciat sua semina lucri:

Za Zygmunta III wydawać zwierzchność duchowná ośmieliłá się pozwolenia na stawianié Synagóg; zachowáł się ten zwyczáy aż do naszych czasów (o). Zaczęto częściéy dawać pozwolenia na drukowanié xiążek, zapewnà ich nie czytano, gdyż w nich się znayduią łaiania i naygrawania chrześcianóm (p). Przecław Moiecki 1598 r. (q). ~~Mieżyń~~- Mi

„ Quos dum praefecti spoliant, spoliantur ab illis.
„ Non etiam fiscus tali securus ab arte est
„ Omnes usque adeo violentum fascinat aurum!
„ Haec est Abraami (si displacet) unica proles
„ Justitiam, et primi mores imitata parentis,
„ Sed jam degeneres missos faciamus Haebreos,
„ Sordibus urbanis latent caenoque profundo,
„ Fortunis hominum simul insidientur, et ipsis
„ Intima qui fures in viscera sponte raptant.
„ Qui tineas hominum propriis in manibus abdunt,
„ A quibus admissis ingens arroditur orbis
„ Et velut a veteri pereunt aerugine gentes.„

(o) Patrz różné akta konsystorskié. Za ostatniégo iednak panowania ustawały pomału te nadużycia.

(p) Widzieć możná dziéło pod tytułém Jad chazakach, Aarona z Kazimierza, potwierdzoné przez urząd Archidyecezyonalny Gnieźnieński 1557. 18 Januar: iak na ostatniéy karcie to iest wymieniono.

[q] *Okrucieństwa żydowskié u Siebeneychena* przedrukowano 1618 i 1649 r.

ski w 1618 (r) wyzionęli to wszystko, cokolwiek wściekłość przybrana w religiyną gorliwość, wydać może. Porozumiéwáł ieden z tych pisarzów o czary żydów, i z tego względu, że tyle znaydowali obronców (s). Dziennik séymu 1618 r. (t) okazuie, że iedni Posłowie Mieżyńskiégo apostołém prawdy, drudzy wzruszycielém spokoyności nazywali; a ieden był wyrzut, iż te mniemané czary były w zwodzących cnotę pieniądzach (u). Tych dwóch pisarzów duchém ożywioné były poźnieyszé, za innych panowań przeciwko żydóm pisma (w). Sleszkowski lékarz rozgniewány, że żydów doktorów używali chorzy, pisáł przeciwko téy swobodzie wybrania z niewiernégo ludu lékarza (x), a w oso-

r *Zwiérciadło Korony Polskiéy, urazy ciężkié i utrapiénia wielkié od żydów* etc. na Seym: 1618 r.

(s) p: 107.

(t) W ms. w moiéy Bibliotece.

(u) Tamże.

(w) Wagliciusza, *swáwolá wyuzdaná żydowská* 1648 w Krakówie. *Lament dzieci pomordowanych przez żydów* 1651 r. i liczné dzieła z których wielká część w tytułach zapowiadá albo stronność albo nierozum.

[x] *Jasny dowód o doktorach żydow-*

bném

bném pismié o powietrzu nie rumieni się głosić, że powolność rządu dlá tego plemienia Izraela, iest przyczyną kary nieba, w rozciągniéniu zarazy (y).

Na początku tego panowania, statut Litewski (z) przypuścił do szlachectwa przechrztów. Nie wiele skutku miałá ta ustawa (a); lecz potém, gdy potomkowie tych przechrz-

---

skich, iż nie tylko duszę, ale ciało swoié na wieczné zginiénié daią, ktorzy lékarzów żydowskich i Tatarów używaią, od pewnego zakonnika napisany, a przez Sleszkowskiégo Doktora wydany 1623 r. Przedrukowané to poziomé dziéło 1649 w Krakowie.

(y) O powietrzu morowém w Kaliszu 1623 r.

(z) R. 7. A: 16. Dóyść nié mogłém za czyiém staraniém to prawo w poprzedniczych dwóch statutach litewskich nie będącé, umieszczonéni zostało w trzeci statut. Mniemam, że gdy w Hiszpanii podług świadectwa Mariany pod r. 693 nadano wielkié swobody nowo nawróconym żydom, ten przykłád wzięto za wzór. Szlachectwa w Litwie było daleko łatwiéy dostać, niż w Polszcze, w któréy do 1601 r. królowie choć z ściéśnioną władzą iednak te zaszczyty nadawali.

(a) Grabowski w dziélé o żydach w Koronie 1611 r. p: 28. *Zaślepieni są żydowie, że w xięstwie* (mówi o Litwie) *i szlachectwá i wiary Boskiey káiáią się.*

tów wzmogli się w maiątki, zniżyć ich chciano (b).

Jeśli za Władysława IV i Jána Kazimierza powstawało pospólstwo w różnych miastach przeciwko żydóm (c), ieśli fałszywé zbrodnie im przypisywano (d), wzdrygá się pisarz wyznać winę rządu, iż żydzi trzymaiąc arendy w południowych prowincyach nękali chłopów, i przyłożyli się do tego powstania, które wstydém i smutkiém naszych naddziadów okryło (e). *Nie szukáymy w pra-*

(b) Konstytucya 1764 r. tit: *Neofici* V. L. 7. p: 44 nakazałá kupioné dobra Neofitóm we dwa lata przedać pod karą konfiskaty, i wytłumaczyłá ten statut nie podług iego właściwych i prostych wyrazów. Konstytucya 1768 roku p: 803 zachowałá Neof tów przy ich dawnych prawach na przeszłość.

(c) Oprócz różnych skarg znayduiących się w aktach, mámy instrukcyą 1664 r. 22 8bra stanów Pruskich. *Ut tumultus contra Judaeos et eorum caedes in civitatibus Polonis coërceantur.*

(d) Kiedy powszechnie żydów oskarżano o czary, rozumiano, że diabeł ciało męczonégo na torturze, przenosi na cień, i dlá tego żyd nie przyznaie się. Patrz *żydowskiégo processu odgłos* 1720 r. ten ieden przykład nie rozumnégo pisma, niech dowodzi iakiégo rodzaiu winy żydóm przypisywano.

(e) Patrz Climacter I Kochowskiégo.

wach surowości przeciwko żydóm; ale pilnować należy, aby nie byli w mocy nás obdzierać; mówili kozaccy posłowie do Jána Kazimierza (f). Nie usłuchano tego głosu i dopiéro zwycięstwo pod Beresteczkiém, zatrzymało zwycięskié hordy. Smutná w niedołężności rządu byłá ostateczność, iż w tym przedmiocie byłá srogość, gdzie należało udziélać obrony; a tám występną zachowano powolność, gdzie surowość na uciskaiących byłá prostym obowiązkiém. Pod panowaniém Jána Kazimierza, spodziewali się żydzi Messyasza. Sabbatai Zavi sławny oszust, był przedmiotém ich uwierzénia. Przychodzili żydzi z Polski i innych kraiów do Stambułu, gdzie w więziéniu mieszkáł, a wydawáł obwieszczénia że iest Messyaszém (g). Nehemiasz żyd Polski przekonáł turecki rząd o wstydzie którym się okrywáł, iż to fałszywé udawanié pozwolono (h).

Za Michała Króla zdzierano żydów (i),

(f) W ms. Biblioteki Załuskich.

(g) Joannis á Leut de Pseudo Messiis Disertatio w T. XXIII Ugolina p: 1076.

(h) Tamże p: 1181. 6.

(i) Supplika do króla 1670 r. 12 maia od

pisano przeciwko nim ustawy (k), a przypisywano im zdrady dlá Turków (l), których nikt nie dowiódł. Pod Jánem III xięga práw broniła żydów od ucisku (m). Akta konsystorskié (n) różné rękopisma świadczą zuchwałość w ich postępowaniu, i odkrywaią przyczyny dawanéy protekcyi (o). Za Augu-

---

żydów drukowaná w Warszawie. *Już oczy naszé wypłakaliśmy, worki naszé próżné, każdy nás obdziérá, z glodu umarlo wielu*, etc.

(k) 1670 r. V. L. V. p: 77 zakazano naysurowiéy trzymać czeladź chrześciańską. Myt i żadnych przychodów arendować nie mogą, od piéniędzy pożyczanych brać więcéy prowizyi na rok iak 20 od sta, w czasie processyi okna zamykać maią.

(l) Szumowskiégo Koniuszégo nadwornego kor: posła do traktatu buczackiégo 1672 10 marca, 18 kwietnia zawiéraią uczynioné mu o żydach donoszénia. List 4 maia uwiadámiá, iż porozumiénia żydów nie są dowiedzioné.

(m) Konstytucye 1673, 678, 685, 690.

(n) Akta konsystorza krakowskiégo i gniéźnieńskiégo.

(o) Mieli przystęp do króla, którego w jednym hebrayskim panegiryku synêm słońca, królêm królów i zbawcą swégo narodu nazywaią. Oskarżono króla w radzie senatu 1682 r. 16 czerwca, iż zydzi mieli wpływ do wyiednywania od tronu łask. Jeszcze są teraz powieści o dworze Jána III i faworycie żydzie.

sta II rozhukané wóysko roznosiło ucisk, którégo żydzi naywięcéy doświadczyli (p). Władza duchowná nie przyymuiąc od dawnégo iuż czasu wyroków soboru Bazyleyskiégo (q), kazałá iednak dopełniać ten przepis, który missye w synagogach naznaczáł(r). W Mazowszu uchwalá obywatelów [s], wyroki sądów (t), akta synodu Płockiégo nieco późniéy (u) zapowiedziały srogość na

---

(p) Konstytucye 1717 r. V. L. VI. p: 519 nakazałá bronić żydów od chłopiąt, i wszelkich innych napadów. Suppliki 1716, 1718, 1720, 1722 r. do Augusta II. podawané i u mnie będącé, maluią zuchwałość żołniérzy do naywyższégo stopnia:

(q) Patrz rozdziáł o prawie kościelném w Polszcze.

(r) Process Szaniawskiégo biskupa krakow: 1718 r. 11 lipca. We Lwowie 1721 r. taka missya byłá wspartá wóyskiém, bo żydzi prośili aby ich nie męczono témi kazaniami, które ich nie nawrócą; patrz akta Szembeka kanclerza pod tym rokiém w moiéy bibliotece.

(s) Laudum 1720 Feria 5 post Dominicam cantate iest wydrukowané w ogłosie processu Zuchowskiego p: 549.

(t) Przywiedzioné są w Synodzie Płockim 1733 ed: warszaw, 1735 p: 10.

(u) Pod Załuskim 1733, 4 siérpnia w Pułtusku odprawiony synod, wybráł pleuipotentów,

tych, którzy żydóm daią wsparcié lub puszczaią karczmy w arendę, albo ich w dobrach trzymaią. Za Augusta III gdy władza kraiowá paraliżém byłá dotkniętá, cząstkowé władze dotykały i broniły Izraelitów. Szukali żydzi wsparcia u naczelnika duchownych (w), kiedy od Króla skutecznéy zyskać nie mogli obrony (x). W ten czas podniósł się wśród żydów Frank, który chrześciańską wiarę przyiął, a zabobony żydowskié zachowywał, i naczelnikiém oddzielney ogłosił się (y) sekty.

---

aby czynili o wykonanié praw przeciwko żydóm wypadłych.

(w) Supplika do prymasa 1759 r. drukowaná. Hadziewicz podstoli łukowski Patron w trybunale lubelskim naymocniéy w smieszném piśmie, którego pod ręką teraz niemám, przeciwko żydóm powstawáł.

(x) Patrz różné reskrypta za tego panowania wydané.

(y) Około 1750 r. z wołoszczyzny przybył ten przechrzta z innémi współbracią. Duchowná władza zaczęłá z nim dysputy. On chciał miéć religiią za narzędzié swoiéy wielkości. Wyznawáł Chrystusa, ale mniemáł, że wiele obrządków trzeba godzić z żydowską wiarą, on zaś iest między obudwóma religiiámi pośrednikiém. Oddany został do częstochowskiéy fortecy. Przez moskalów wypuszczony. Uwolniony udáł się do Wiednia i do Morawii. Józef II wyiechać mu ka-

Za Stanisława Augusta zniesiono wyższé rabbinowstwa, zliczono długi powszechności ow, oddano ich uporządkowanéy władzy kommissyi skarbowéy (z). Zapowiedziano tym którzyby wzięli się do rolnictwa uwolnienié od pogłownégo (a), i iuż miałém tę pociechę, że kilkanaście familiy w czasie mégo urzędowania w kommissyi skarbowéy użyło téy swobody (b). Pracowało wielu nad żydów zupełną poprawą. Plan cały iaki był, wystawiamy w końcu téy rosprawy. Kiedy w 1794 roku rospacz uzbroiłá stolicę, żydzi nie lękali się śmierci, zmięszani z wóyskiém i ludém dowiedli, że niebespieczeństwo nie iest im straszné, a sprawa oyczyzny iest miłą (c).

---

zał. W Offenbach nie náydawniéy umarł, i pogrzebiony zostáł z dziwaczną okazałością. Uczniowie iego w Warszawie osóbną składaią społeczność. Lecz gdy Franka ucz iowie iuż nie są żydami, w tey rosprawie mówienie o nich nieco dłuższé, nie może mieć mieysca.

(z) Konstytucya 1764 i 1775.

(a) Konstytucya 1775 V. L. VIII p: 147 i 631.

(b) Patrz móy rapport 1787 r. z prowincyi ruskiéy i ukraińskiéy.

(c) Urzędowy dziennik powstania warszawskiégo 1794 r. w gazetach warszawskich.

Za tego ostatniégo panowania, dawno zapomnieni większéy ścisłości żydzi, stali się nieco powszechniéyszémi. Odnowili dlá siebie pochlebné imié *chassidim* o którém w § I téy rosprawy mówiłém. Gmin przypadkowé różné nadawáł im imiona.

Szczęśliwie zwodził przechrztów Frank. Izrael Hirszowicz Między-bozki na Podolu rabbin, chciáł bydź także naczelnikiém nowégo wyznania między żydami. Zagłębiáł się w kabbale. Pochód ieden tego taiemnégo podania aż do Moyżesza Maimonidesa, rówwnié z innémi żydami ogłaszáł. Lecz (podług niego) Lauryl żyd 5335 r. (1575) w Egipcie, w bibliotece Maimonidesa niezmiernie-ważné znalázł umieiętności: te wszystkié razém wzięté okazały nie znané wielu prawdy, i doprowadziły oddaiących się rozwadze do bliższégo ieszcze poznania przymiotów Boga, i ich uczénia w uroczystszym sposobie. Modlitwy są które w Jerozolimie żydzi odprawuią z niektóremi odmianami, które Sanhedrin (d) miáł ustanowić. Do mo-

---

(d) Co iest *Sanhedrin*, mówiłem w § I moiéy rospráwy.

dlitwy przystępować powińni z naywiększą uwagą, a w jéy odnoszéniu náywyższą okazuią gorliwość w klaskaniu i ustąwnym ruchu. Zawsze są wesołémi, przynaymniéy spokoyność umysłu okazuią: iałmużny chętnie, a naywięcéy do Jerozolimy posyłaią. Każdy Jzraelita má dwie dusze, iedná złá w lewéy komórce serca, drugá dobrá w mózgu przemieszkiwá. W ustawnéy walce między sobą też dusze zostaią. Modli się człowiek o wsparcié, aby cnotliwá duszà otrzymałá wyższość: uświętobliwiony człowiek ośmielá się przenosić duszę swoią do Boga. Jeden z jch rabbinów (e) zaklął ią, ta stanęłá w niebie, mówiłá z Messyaszém o iego przybyciu i otrzymałá odpowiedź, że w ten czas przyydzie, kiedy tak wszyscy będą umieli kabbałę iak ón. Oddani iedynie spekulacyi rabbini, ubrani w białe szaty iak Esseńczykowie głoszą obowiązki wyższéy doskonałości i większégo zaufania w Bogu. Tą mistyczną sektą gardzono w polskich prowincyach. Kil-

(e) Izrael rabbin w liście do szwagra Gerszona. Odpowiedź na tę xiążkę iest dzieło zwané *zemer orycym.*

ku wędrownych uczniów Eliasza rabbina Wileńskiégo, nietolerancyi stali się przedmiotém. Prześladowanié pomnożyło ich liczbę. Gmin przetworzył imie *Hassidim* na *Hussitów*. Od rabbina w Karolinie pod Pińskiém nazywaią ich karlińcami, w innych mieyścach pod imiéniém kitayców są znánémi. Polemiczné spory wydały xięgi. Naysławniéysze dzieło któré *Hassidim* ogłosili iest *Tania* (f), na któré inni rabbanici patrzą z gniéwém, a odpowiadaią na nie z nie rozsądkiém (g). Spodziewano się w rządzie polskim, że Hassidei niebawnie zgasną, gdy się o nich nikt pytać nie będzie. Teraz ich liczba powiększyłá się. Pozorną ich świętość inni rabbanici oddzielaią od win, któré im zarzucaią. Byłém tego zdania, aby niémi

---

(f) Zelman Boruchowicz iest autorém tego dzieła: má także tytuł *Likutey amorim*. Ostatniá edycya iest w sławuckiéy drukarni na Wołyniu.

(g) W xiążce *Zemer Orycym* wyłaiawszy autor *Hassidéów* nadawszy im nazwiska heretyków, porównawszy ich z karaitami, obiecawszy przeklęstwa, dziwi się, iak możná polecić wesołość, kiedy Izraelita ustawnie płakać powinien. Na przeniésienié duszy do nieba w za-

niezatrudniać się, spory wynikaiącé ile spokoyności publicznéy nie zagrażaiącé, usunąć od uwagi, a dozwolić odkrycia śmieszności w mistycznych wykładach rzeczy dziwacznych. Jak daleko spory zaszły w Litwie między pospolitémi rabbanitami a Hassideiami, nie iest mi wiadomo.

§ IV.

Krotki rozbiór przywileiu Bolesława Xiążęcia, potwierdzonégo przez Kazimierza wielkiégo i Witolda.

Iod. Kiedy iest sprawa przeciwko żydowi gdzie świadków potrzeba, przekonać należy żyda świadkami, z ktòrych dwòch má bydź katolikòw, a ieden żyd znaiący prawo żydowskié.

Ten warunek na piérwszy rzut oka, iest nie sprawiedliwy, w oświeconym wieku mieysca miéć nie powinien. Lecz w czasie kiedy władza rządowá chciałá drzeć żydów, którym nawzaiém zdzierać pozwoliłá innych kraiu mieszkańców; kiedy fałszywá i unie-

---

chwycéniu poważnie mówi, że to tylko bydź może w ziemi świętéy, i że żaden náywiększy kabbalista, takim czynêm nie chlubił się.

sioná gorliwość kazałá żydów uważać za morderców dzieci chrześciańskich, a za nieprzyiaciół rodu ludzkiégo; w ten czas dwoiaká chrześcianina i człowieka nienawiść, nazywałá często wszelkié środki zguby żyda godziwémi. Widzieli żydzi, że ieszcze XIV wieku wolno było chrześcianinowi, pluć na żyda. Akta Bollandystów zawieraią dowody (h), że poważnie i uroczyście przededrzwiami kościelnémi trzy razy na rok policzkowano żyda na pamiątkę i ukaranie podobnéy sromoty, uczynioney Chrystusowi. W Bitteryku do 1159 r. przez 15 dni (i) od Kwietnia do przewodnéy niedzieli, pospólstwo miało zwyczáy pokazuiących się żydów kamieniami obrzucać. Krzyżownicy pomnażali nienawiść ku żydóm. Zydzi więc świadectwu nieprzyiaciół wierzyć nié mogli. Ta iednak swoboda udziélona żydóm wywróciłá u nás warunki inné tego przywileiu (k), stąwałá się przedmiotém niechę-

---

[h] Miesiąca maia T. I p: 142 w życiu S. Teodora.

(i) Vaisset Historiae occitanensis T 2.

[k] W instrukcyi od seymu 1543 r. do króla, w aktach Tomickiégo ieduostayné użalénié

ci w Czechach (l), zkąd my tego przywileiu wzór wzięliśmy (m), byłá przyczyną bezkarności, gdyż ciężko było żyda i ieszcze wiadomégo prawa żydowskiégo miéć świadkiém czynu; do którégo umyślnie ludzi w oznaczonéy prawém liczbie, sprowadzać za świadków nié możná było.

2re *Prócz rzeczy kościelnych i krwią zbroszonych, wolno wszystko żydóm brać w zastáw, a gdyby zastawa byłá kradzioná, żyd się odprzysięże, że o kradzieży nie wiedziáł, i połowę piéniędzy, za któré wziętá byłá zastawa, wróci.*

Prawa wszystkich prawie narodów, zakazywały brać takié rzeczy w zastáw, bo świadczyły albo złodziéystwo, albo zabóystwo. Dodano we Francyi zakaz dawania w zastaw niewianégo zboża, bo z stodoły w takim stanie złodziéy náywięcéy mógł wyno-

---

na ten warunek przywileiu znayduie się. Nazywaią go stany niesprawiedliwym, a z téy części swobody wnoszą, że całé nadanié má céchy stronności dla żydów, ucisku dla chrześcian.

(l) Patrz w Metr: kor: sekretny list stanów czeskich do Zygmunta I, 1526 r. 19 kwietnia.

(m) Patrz przywiléy Ottokara króla ży-

sić (n). Sprawiedliwie Grabowski twiérdzi (o), że ten podział summy, w któréy rzecz kradzioná byłá zastawioną, bardziéy do kodexu złodzieiów, niż do porządnégo należáł prawodawstwa.

3cie. *W sprawie oddania zastawy Chrześcianinowi iest bliższy do odprzysiężénia, że nié miał zastawy, albo w takiéy summie ią trzymáł.*

4te. *W kłótni między żydami, grzywny nie do sędziego miasta, ale do skarbu xiążęcégo iśdź maią. Szlachcic má żydowi rany płacić iak szlachcicowi. Panuiącégo skarbowi tyle zapłaci, ile będzie naznaczono.*

Zydzi byli pod opieką panuiącégo, wskazané pieniężné kary należały do iego skarbu. Sędzia który z swégo wyroku nie ciągnął zysków, nié miáł przyczyny ich uciążać. Przeniósłszy się do owych wieków, w których to prawo było wydané, zdaie się że było potrzebném.

---

dóm służący w 1268 r. wydany, z poprzedniczych nadań ułożony.

[n] Lauriere ordonances des Rois a: 1218.

[o] W pismie o żydach w Koronie 1611 r. in 4.

5te Od przewożonych ciał umarłych, opłata braną nie będzie. Chrześcianin niszczący cmentarz żydowski, utratą dóbr ukaranym bydź má.

Nie wolno było żydóm w iedénastym i dwunastym wieku mieć cmentarzów, iak w jedném mieście. Do Carogrodu sprowadzano ciałá żydów umárłych (p).

Henryk III w 1177 r. pozwolił dopiéro w jnnych miastach prócz Londynu mieć cmentarze; piérwiéy bowiém w tém tylko miéście grzebać ciała współbraci wolno im było, które z dalekich miéysc wożono (q). W podróżniku Beniamina z Tudeli, i Petachiasa z Ratyzbony, nie widzimy nazwiska synagog w Polszcze. Musiały tedy bydź nader rzadkié. Przewóz ciał bywáł zatém częsty, a właściciele gruntów twierdzili mieć prawo myta od wozów.

6te. Rzucaiący kamieniami na szkołę żydowską, odda staroście za grzywny dwa funty pieprzu.

(p) Nicetas in Andronico.

(q) *Prius enim Judaei mortui Londonias ferebantur sepeliendi.* Roger Hoveden pod r. 1177.

Dawanié tego rodzaiu grzywien, na piérwszy rzut oka dziwić może: lecz zagłębiwszy się w dzieiach, widzimy w różnym sposobie daniny i grzywny z tego Indyyskich kraiów płodu. Kiedy Alaryk piérwszy raz w roku 363 dobywáł Rzymu, Honoryusz cesarz kupowáł u niego tymczasowy pokóy, między różnémi opłatami, dáł mu trzy tysiące funtów pieprzu (r): widzimy dawné ustawy niektórych miast, a w nich grzywny pieprzowé. Miasto Nüremburg posyłało miastu Heilbronu co rok funt pieprzu (s). W Frankforcie nad Meném, trwá do tych czas zwyczáy, że na pamiątkę uwolniénia od ceł kupców miasta Worms i Bamberga, zbiéraią się kupcy pod czas iednégo iarmarku, i graiąc pieśń starożytną niemiecką z muzyką, oddaią w jmiéniu tych miast frankforskiému burmistrzowi laskę białą, na znák uznánia wł.ádzy, i funt pieprzu w kubku drewniánym, w daninie wdzięczności (t). Nadto widzimy, że w niektórych mieyscach dawali

[r] Zozim li: V. p: 354.
(s) Jonathan Fischer, Handelsgeschichte T. 2 p: 80.
(t) Tamże.

dawa-

żydzi pieprzu daninę kosciołóm. Pitlo (u) przywodzi dwie ustawy, piérwszą dwunastégo, drugą trzynastégo wieku, przez któré katedrze akwitańskiéy żydzi pieprz dawać byli obowiązanémi. Jaka tedy byłá danina lub kara na żydów, takąż też wzaiemność ustawa dlá nich oznaczyłá. Nie potrzebuiémy zaś przywodzić że iedné ustawy w takim przedmocie były wzorém drugim.

7me *Przysięga na dziesięć przykazań, żydowi nie powinná bydź naznaczoná tylko o wartość przechodzącą szacunek* 50 *grzywien srébra topionégo; lub w rzeczach o ktoré był zapis przed panuiącym; w mniéyszych zaś sprawach przed szkołą przysięgać má.*

Jak rzadko powinná bydź przysięga przez żyda wykonaną, iakié są iéy rodzaie, niżéy mówimy. Często władzá sądowá w máłych przedmiotach nakazywałá przysięgę żydóm, aby iey nie wykonywali (w), dlá tego do

---

(u) *Historia Ecclesiarum Occitanensium.* Pierwszá ustawa iest 1143 r. na k: 122, drugá 1283 r. na karcie 160.

(w) Patrz supplikę żydów do króla Michała 1670 r.

większéy wartości sprawy, uroczystszy przyłączono obrządek.

8me *Gdyby dowodów istotnych nie było kto zabił żydá, panuiący będzie o tym wypadku uwiadomiony.*

9te. *W zarzucie żydowi o zabóystwo dzieci chrześciańskich, trzeba mieć trzech świadków chrześcian, tyleż żydów; a nie dowodzący, rówoney karze podlega, iak przekonany o występek.*

Mówiliśmy w § I o powstaniu żydów pod przewodnictwém Barcoqueby przeciwko Adryanowi. Ten zdziczałey hordy naczelnik wycinál dzieci nieprzyiaciół, a tymczasowi zwycięzcy ich, ielitami się opasywali, w których liczbie i chrześcianie iak wyraźnie S. Justyn mówi w Apologii piérwszéy, znaydowali się (x. Zbrodniá pełnioná w jednéy woynie, iest oznaką tych poczwar, któré przeklęstwu powszechnému oddaiémy; ale nie iest cechą mniemań całégo ludu Jzraelitów. Zydzi nawet w Barcoquebie uznaią człowieka, który chciál uchodzić za Messyasza, pomyślność powszechną obiecywál, a nie-

---

(x) Dion Cassius l: 68 *redimunt se visceribus eorum.*

szczęściė całėgo plemienia zyiącėgo w ten czas pod władzą rzymską utwierdził. Xięgi religiyné [nie mówiąc nawet o xięgach pisma, iako nadto znanych] podobnéy niezawieraią nauki, a ieśli zawziętość wyrównywaiącá niemocy, rzuca obelgi na chrześcian, my także dosyć długo nieumniéyszaliśmy słownika obelg przeciwko żydóm. Do dwunastégo wieku (y) niesłyszałá Europa o tych oskarżéniach. Upowszechniłá ie fałszywá gorliwość, lud lekkowierny zawierzył twiérdzéniόm o męczeńskich ofiarach i o zabóycach. Widzieliśmy iak papieże bronili żydów przeciwko tym potwarzóm. Przykład Szwaycarów, którzy w trzynastym wieku zakazali obwiniać żydów o podobné zbrodnie (z), przez wiele rządów był naśladowany.

W Polszcze liczył Zuchowski (a) przez trzysta lat zamordowanych dzieci 86. Jeden dekret trybunalski 1656 r. ile wiém, znayduie się, który tę zbrodnią zaświadczył i u-

---

(y) Fleuri T. 18 p: 409.
(z) Müllers Schweizer Eidgenossenschaftsgeschichte B. 1 p: 559.
(a) p: 328.

karáł [b]. W metryce zaś koronnéy dopiéro 1743 r. podobny sądu królewskiégo znayduiémy wyrok [c]. Smutną nawet iest rzeczą wyrazić, że te obadwa dekreta naywyższéy instancyi, nastąpiły z wyznań wymuszonych przez tortury. Były następnie takié sprawy (d) w sądach. Wywieszony iest obraz przypominaiący ten srogi wypadek w Woysławicach trzy mil od Krasnégo stawu. Lecz zgłębiwszy wszystkié wydané pisma, możná widziéć, iż nayczęściéy cnota iednych sędziów byłá omyloną, a drugich sumniénié niecnym zyskiém lub chęcią otrzymania poklasków skażoném zostało. Do tych czas ieszcze w Azyi chrześcianie téy wieści wierzą, iż żydzi ich dzieci zabiiaią (e). Wszelako ieśli okazuiémy pewność, iż żydowská religiyna nauka nienakazuie wyléwać krwi współczłowieka, dalecy iesteśmy od twiérdzénia, iż nié mógł bydź taki popełniony występek przez fanatyków.

[b] Dekret iest wydrukowany.
[c] W X: Metr kor: 143 p: 418.
[d] 1758, 1761, 1774 r.
(e) Niebuhr Voyage en arabie: ed: Amstelod: 1780 T 2 p: 295.

Bar-Kochba

Czytamy o ~~Barcoqueby~~ powstaniu, iż iego stronnicy krwią chrześcian się mazali i ielitami ich dzieci opasywały się (f), pełni nienawiści do inaczéy wierzących, wysilali taiemnie okrucieństwo, które (choć nie w takim sposobie) na nich wysilano. Wreszcie zbrodnia kilku niedowodzi występnéy potrzeby wszystkich, karmiénia się krwią ludzką.

10te. *Niewolno iest kraśdź dzieci żydóm, a ten co kradnie, má bydź iak złodziéy karany.* Kradzież dzieci żydóm dlá ochrzczénia, rozumiało wielu, bydź dziełém pobożném. Wyrzuca chrześcianóm Julian Cesarz, że kradli dzieci żydóm (g), i we wszystkich niemal kraiach gdzie byli żydzi, znayduiémy od rodziców żydowskich skargi na taki gwált czyniony władzy rodzicielskiéy. My do Augusta III czasów takie znayduiemy użalénia (h).

11te. *Wolno iest żydom wszelkié towary kupować, chleba i innych produktów dotykać się.*

---

[f] Patrz § I téy rosprawy.
[g] p: 303.
(h) W różnych supplikach od społeczności żydowskich.

Długo zakazywano żydóm, aby niedotykali się żywności, którą chrześcianie mieli kupować. Jeszcze w dziewiątym wieku obstawáł za tą mniemaną potrzebą Agobard arcy-biskup lugduński (i), a Du Cange, (k) przywodzi statut avenionski, który nás o podobném zachowaném prawidlé, przekonywá (l).

12te. *Władzá nad żydami panuiącému lub woiewodzie albo iego zastępcy, byłà zachowaną.*

13te. *Zaden sędzia niebędzie sądził żydów, chyba od strony wezwany, sądzić zaś żydzi będą, w mieyscu które sami wybiorą.*

14te. *Gdy chrześcianin odbiérze daną żydowi zastawę, a prowizyą nie zapłacił w miesiącu, przybywa prowizya do prowizyi.*

15te. *Nie wolno iest żydóm dawać pieniądze pod przepadkiém na dobra nieruchome.*

---

[i] W liście do Ludwika Dobrowolnégo w T. I eppm Agobardi. Ed: Belura 1666 r.

[k] *In Glossario mediae et infimae Latinitatis*, *voce Judaei:*

(l) *Statuimus, quod Judaei, aut meretrices non audeant tangere manu panem, vel fructus, qui exponuntur venales, quod si fecerint, tunc emere illud, quod tetigerint, tenentur.*

16*te. Zastawa gdy rok i sześć niedziel u żyda zostaie, staie się iego własnością.*

17*te. Zydzi w dnie świąt swoich nié mogą bydź przymuszani do oddawania zastawy.*

18*te. Gdy żyd wołá o pomoc w nocy przeciwko łotróm, a chrześcianie blisko mieszkaiący nie daią pomocy, karanémi bydź maią.*

§ V.

Jakié są zrzódła práw którémi żydóm rządzić się pozwolono.

Mówiliśmy że dwoiakiégo práwa słuchaią żydzi, xiąg, pisma i ustáw, które maią z podań. Jenealogiia téy tradycyi któá od Moyżesza aż do czasu spisania *Mischny* iest zapisaná w xięgach uczonych żydowskich; nosi tylko cechę usilności żydów, iak chcą okazywać, że ich twiérdzénia od samégo Boga pochodzą. Sarkali oycowie chrześciaństwa, że te podania są skażoné (m), uznawali toż samo choć w innym względzie żydzi (n). Nakoniec skoro w zbiorze tych podań

(m) Zbiór dowodów, patrz u Voisin *Observationes in proemium pugionis fidei.*

[n] Tamże.

widzimy sprzeczność, dowód więc iest iasny, że tak iak glossatorowie i kommentarzyści w każdéy nauce muszą bydź często niezgodnémi; tak i w tym przedmiocie wykład nié może bydź zgodny: zwłaszcza że dziéie nawet składaią świadectwo, iak célniéysi nauczyciele i ich uczniowie bywali w niezgodzie.

Mischna iest to drugié práwo (o). iest to słówná ustáwa (p), pomnożoná wyrokami naywyższych władz w sanhedrynie i zdaniami uczonych: rabbin Jehuda swiętym (q) zwany, wydał to dzieło, aby rosproszeni izra-

---

(o) Powszechné zdąnié pisarzów żydowskich.

(p) Patrz Mosesa Maimonidesa w przedsłowiu do *Jad - Chazakach* w przedmowie zaś do *Seder Zeraim* ed. Pococka 1655 Oxonii p: 1. wystawiwszy Maimonides Mischnę, mówi: *Atque ecce est illa instar turris Davidicae, super tumulum suum constitutae in qua mille suspensi sunt clypei, cum omnibus electorum instrumentis bellicis, omnia potentium scuta.*

(q) *Hakkadosch* świętégo daią nazwisko Rabbinowi Jehuda który Mischnę ułożył, żydowscy pisarze. Patrz Maimonidesa ed: Pococka w przedsłowiu do *Seder Zeraim* p: 36. W Mischnie iak Maimonides ed: Pococka mówi, iest przywiedzionych pisarzów 150 z których

elici mieli zawsze obecną ustawę oyców swoich. Napisané iest to dzieło albo za Antonina pobożnégo (r). albo za Marka Aureliusza i Kommoda (s).

Mischna składá się z pięciu rodzaiów podań. 1od. Wykłady od stwórcy dané Moyżeszowi i któré znaydować należy w pismié, i w tém różniénié się nie iest pozwoloné: 2re. Ustawy Moyżesza na górze synai. 3cie ustawy o których Moyżesz nie pisáł, ale należy uważać na współczesną opiniią sędziów i władz; w téy mierze uczeni się różnią. 4te wyroki sądów w których są sprzéczności. 5te Zwyczaie od proroków i uczonych potwierdzone. Te wszystkié zrzódła stosowáł Jehuda do sześciu wydziałów. Do nasion, świąt, kobiet, szkód, poświęceń i oczyszczeń. Każdá część iest podzielońá na *Masyktoth*, czyli traktaty albo xięgi. Szczególné xięgi na

---

dwóch, iednégo dlá złéy o nim opinii, drugiégo dla niezgodności iego zdania z innémi, wyłącza. Zostało tèdy 128 pisarzów, których xięgi służyły za materyáł do téy zbieraniny w Mischnie.

(r) ~~Halicoth.~~ powszechmieysze zdanie

(s) Tzemach Dawid ad a. 4910 i 4978. Patrz xięgę *Juchazin*.

rozdziały czyli dystynkcye, a te na *Halicoth* czyli §§. Pierwszy przedział o pierwszych i drugich dziesięcinach, o pierwiastkach, o roku siódmym odpoczynku ziemi etc. Drugi o świętach; obadwa te przedziały nie zawieraią meteryałów do cywilnégo i kryminalnégo prawodawstwa. Przedział trzeci rzecz czyni o związkach małżeńskich, o zrękowinach, o małżeństwach, o rozwodach, o powinności wdowy, wzięcia brata bezpotomnégo męża za małżonka, o ślubach czynionych Bogu przez kobiéty, o kobiécie podéyrzanéy (t). Czwárty przedział o szkodach, zawiérá

(t) Ten przedział má te xięgi, 1sza *Jehamoth* czyli powinności zamęścia bezpotomnéy wdowy iednégo brata za drugiégo; i sposoby uwolnienia się od tego obowiązku przez dobrowolné brata żyiącégo zrzeczénie się tego práwa, 2ga *Cetubot* o umowach małżeńskich, 3cia o ślubach czynionych, oświadczéniu wstrzemięźliwości w pożyciu małżeńskiém, nie iedzéniu iakiéy potrawy i daniu oycu i mężowi władzy niszczénia takiégo rodzaiu summiennych obietnic, 4ta o *Nazireacie* o rodzaiach i sposobie takiégo oświadczénia, 5ta *Githin* o rozwodach i opuszczéniach żony *per repudium*, 6ta *Sothah* o kobiécie podéyrzánéy, 7ma *Kiddus-chim* o zaręczynach, o sposobie téy umowy pisania, o darach zrękowinnych.

przepisy o sądach, sanhedrynie, o chłoście, o przysięgach, o świadectwach, o dowodach, o bałwochwalstwie i o oycach, to iest o tych którzy od Moyżesza przynieśli podania aż do czasu mischny (u). Piątá część mischny stanowi o ofiarach, o czystych i nieczystych zwiérzętach, o piérworodnych bydlętach, o karach za winy popełnioné w usłudze i ofierze religiynéy, o mierze kościoła i ołtarza w Jerozolimie. Szóstá o różnych oczyszczeniach. Wszystkich przepisów iest sześćset trzynaście (w).

---

[u] Tą xięga má ośm *Masictotów* czyli xiąg, a siedmdziesiąt cztéry rozdziałów. 1wsza xięgi *Baba kama Baba betria*, *Baba batra*, brama piérwsza, brama śréduiá, brama ostatnia. O szkodach przez ludzi, bydlęta i inne iestestwa uczynionych, i dlá tego materya sądowa zaczyná się od szkód, że sędzia powinien usuwać szkody od ludzi, iak Moises Maimonides mówi. Drugá xięga o Sanhedrynie, o sędziach i o świadkach, o karach kryminalnych. Xięga trzeciá *Macot* o karze cztérdziéstu plag, któré odięciém iednéy plagi rabbini ieszcze przed Chrystusém zmniéyszyli. 4ta xięga *Schebuot* o przysięgach. 5ta xięga *Edajot* o świadectwach.

[w] *Praecepta affirmativa* są w liczbie 248, z których 60 iest koniecznych. Kobiéty do 14 nie są obowiązané. Te wszystkié 613 przepisów, *revocari possunt ad tria, ad dogmata*,

Po wydaniu mischny, wydany zostáł dodatek nazwany *Tosyphott* czyli ostatek mischny (x).

Jnné komentarze, nazwané zostały *Baraietot* (y). Osaias rabbin, wydáł kommentarz na Genesim, zwany *Bereschith Rabach*, który żydzi biorą za kommentarz mischny (z). Rabinowie Chaia i Oseasz napisali *Melcitot* czyli pandekty (a). Rab napisáł Kommentarz zwány *Syphra*, skończył to dziéło Jehuda, syn Eliasza, inaczéy zowie się *Torat Cohanim* czyli práwo Lewitów. Symon syn Jochai, a podług zdania niektórych R: Jsmael, ułożył kommentarz na xięgi *Deuteronomium i numeri* zwany *Siphre* (b). Symeon syn Joachi

ad mores, et ad actiones regiminis politici. Patrz Thesaurus Ugolina T. I p: 181. Piérwszy raz w Polszcze drukowaná była Mischna 1596 r. w Lublinie. Wolfius T. I p: 883. Pokazywał mi jeden rabin w Warszawie 1791 r. Mischnę tłumaczoną po arabsku, o tém przekładzie w dziesiątym wieku, patrz Wolfiusza T. I p: 718.

(x) Thesaurus Ugolina p: 126.

(y) Tamże p: 127.

[z] Tamże p: 127.

[a] Tamże p: 128.

(b) Tamże p: 128 wydrukowaná iest *Siphra* zupełnie w zbiorze Ugolina.

i syn iego Eliezer, w jaskini przez dwanaście lat siedząc, pisali xięgę *Sohar*, którą uczniowie dokończyli. *Seder Olam*, wydáł podług mniemania wielu *R. Joses* (c), podług drugich R: Eliezer syn Josesa Galiléyczyka *Leb midot Letorah*.

Rabbin Johanan, napisáł Talmud Jerozolimski (cc) Czas napisania tego dziéła, podlegá wątpliwościóm. Maimonidesa zdanié zdaie się przeważać, że 308 roku po zburzéniu Jerozolimy, zatém 370 r. ery chrześciańskiéy wydanym zostáł. Rabbin Ase w sto lat późniéy wydáł Talmud Babyloński. (ccc) Te obadwa Talmudy są wykładém trudniéyszych miéysc w Mischnie, są dodatkiém ustáw i opinii uczonych aż do epoki wydania Talmudów.

Z tych wszystkich wymienionych dziéł, okazuie się, co iest zakazaném, co iest pozwo-

---

[c] Tamże p: 129.

(cc) Piérwszy raz wydrukowany w XIII. tomach in folio 1605 R: Drugi raz w Krakowie 1616 R. w Lublinie od 1617 do 1627 R.

(ccc) Talmud Babiloński, w Lublinie wydrukowany został naypierwéy 1559 R. Wolfiusz T. I p: 903.

lonėm, co iest czystém, co nieczystém, zostawionėm woli człowieka, i co iest koniecznėm do wykonania. Babyloński Talmud iest nieiako większéy powagi, niż Jerozolimski.

Gemara nazywá się wykłád Mischny, Talmud zaś zawiérá całą naukę żydowską, chociaż często pod imieniém Talmudu Gemara i właściwy Talmud bierze się. Uczniowie Asy w 73 lat po iego śmierci, dokończyli iego dziéło i to się nazywá zámknięcie Gemary (d).

Pracuiących nad Mischną, nazwano *Tanaim* (e), ci którzy pisali kommentarze, na wykłád Mischny maią imié *Moraim* czyli *Amoraim* [f]. Seborei po nich nastąpili [g], daléy Geonim (h), po nich są znani bliżsi naszégo wieku pisarze (i) których wyniosłémi tytułami naznaczá społeczność żydowská.

(d) *Obsignatio Gemarae.*

(e) Thesaurus Ugolini p: 141.

(f) Słowo *memera* znaczy słowo mówiénia. *Amar* znaczy mówić.

(g) Thesaurus Ugolini p: 142.

(h) *Geonim dicuntur, quasi eminentissimi mortalium*, trwali 448 lat.

(i) *Denique post Geonim subsecuti sunt sapientes, intelligentes et periti, quorum celebretur memoria.*

Lecz wśród tych wszystkich pisarzów którémi zdobi lub zatrudnia się nauka żydowska; w względzie w którym piszémy iést Moses Maimonides, który w 1217 r. umárł. Ten wyłączył z Talmudu wszystkié sprzeczki i różnice zdań, i tylko zrobił wyciąg prawideł obrządkowych i prawnych w xiędze *Jadchasakach.* To dziéło iest przyymowané z uszanowaniém, lecz iak Maimonides nieodbiera czci od wszystkich żydów i był za odszczepieńca miany (k), tak iego dzieło nie

---

(k) Leben Moses Maimonides 1792 *Berlin* 8 *Buhle Lehrbuch der Geschichte der Philosophie* pod artykułem filozofii arabów, i wiele dzieł, które tego sławnégo człowieka opisuią. Pococke w przedmowie do dzieła Porta Mosis ed: 1665 r. w Oxforcie wylicza tytuły, które żydzi dla uszanowania mu nadali, nazywa się ón pochodnią wschodu i zachodu, fenixém i t. d. Sam zaś Moses w przedmowie do Seder Zeraim ed: Pococka powiedziawszy, że Mischna iest wieżą nadgrobową Dawida, mówi: *Ego Moses f. Maimonides Hispanus ipsam extruxi; e mari Talmudis extraxi, e Saphiro Tosiphtoth fundamenta ejus jeci, ipsam carbunculo Siphrae stravi, auroque Siphri oblevi, verbis excellentium fulcivi, argento puro constrinxi, et in argilla cordis mei fudi. Estque ecce illa sicut vinea desiderabilis, qua plantatione deliciarum consitam, interdiu ac noctu*

iest od wszystkich, za wyrok prawodawczy uważane. W XVI wieku; Józef zebrał xięgę *Schulchan Aruch* którą Moyżesz Jzrael dodatkami pomnożył. Ten zbiór zawiérá te przepisy i zwyczaie, któré teraz są w używaniu z opuszczéniém tych, któré po zburzéniu kościoła mieysca nié maią. Dzieli się na cztéry części: *Orach Chaiim* o religiynych obrządkach: *Joreh Deach* o rzeczach pozwolonych i zakazanych: *Ebenhaeser* o małżeństwach, czwartá *Choschem ham Mischpatt* o prawności i nieprawności. Uważaią żydzi i to pismo iako szacowny zbiór przywatnégo człowieka, lecz tyle ważny, ile z Talmudém iest zgodny, i późniéysi pisarze od tego dziéłá odstąpili w niektórych przypadkach (l),

---

custodivi, et ad momenta irrigavi, donec consumati fuerint flores ipsius, et matura erint, botri omnisque uva parva se aperuerit, et omnis in ea arbor geminas emiserit dederintque mandragorae odorem. Portas ejus, quas aperui non obseravi, neque interdiu aut noctu clausi, sed omni recto et mundo, libere ipsam permisi et pro munere discipulis misi. Atque ecce alligavi ipsam omnibus qui verba transcribunt, sedentibus coram Domino ut sit ex quo comedant ad saturitatem et operimentum durabile.

(l) Patrz przedsłowie Mendelsohna do dzie-

w czę-

w częściach różnych mieliśmy w łacińskim ięzyku praw żydowskich wykłady. Rząd pruski polécił zbiór i wydanié tych ustáw Hirschlowi Berlińskiému Rabbinowi, ten użył do téy pracy sławnégo filozofa Mendelsohna. W przedsłowiu do tego dziéła sám wyznaie, iż iego praca iest niedostateczną; bo w tylu dziéłach z których sędziowie żydowscy czérpaią wyroki, są różnice mniemań, są obszerné formalności, któré wypisywać byłoby rzeczą dosyć nudną, a sędzia winien ie miéć przed oczyma (m). My ieszcze krótszy zrobimy wyciąg, aby czytaiący mógł miéć dokładné tylko wyobrażénié tego prawodaw-

---

ła. *Ritual-Gezetze der Juden, betreffend Erbschafften Vormundschaften, Testamenten und Ehesahen, in so weit sie das mein und dein angehen, entworfen von Moses Mendelsohn auf Veranlassung und unter Aufsicht R. Hirschel Levin Oberrabbiner zu Berlin* 4te Auflage 1799. Berlin. Pisano zaś to dziело 1778 r. i za roskazém dworu pruskiego było zebrané.

(m) *Dieses gehörig zu beurtheilen, muss man den Geist und die Quelle des Gesetzes beständig vor Augen haben, und immer auf die selbe zurück gehen konnen, wenn uns die Worte des Gesetzes, in Zweyfel lassen* p: 27 Einleitung.

stwa, które często bywá okryté zasłoną taiemnicy przez żydów dlá chrześcian.

§ VI.

Jakié są tedy prawa cywilné żydowskié.

Wziąłém Seldena (n) i Mendelsohna dopiéro przywiedzioné dziéło w rękę. Czyniono przedemną tłumaczénié Mischny (o) *Schulchàn Aruch*, sprawdziłém każde twiérdzénié z opisaniami żydów uczonych, i ten prosty czynię wykład.

ROZDZIAŁ I.

O dziedzictwié i spadkach, prawie córek, prawie piérworodztwa.

I. Mezká płeć w równym stopniu wyłącza żeńską, ieśli kto má synów i córki, sy-

---

(n) *Uxor Haebraea de successionibus.* Hall. *The History of The Common Law of England* 1759 r. p: 208 przepisał, czyli bardziéy przeniosł uwagi Seldena.

(o) Niektórych części Mischny, które stosuią się do praw cywilnych iest tłumaczénié, i kommentarz wydany przez Konstantyna l'Empereur ab Opwych, w dziéle de legibus Ebreo-

nowie biorą spadki, lecz ieśli nié masz synów, córki są bliższe od krewnych pochodniczéy linii *ascendentes*.

II To wyłączanié nié má mieysca, kiedy iest w prawie mężczyzny iak córka brata, w rodzeństwié maiącém podział, lub wnuczka z męzkiéy linii.

III Osoby z macierzystéy linii pokrewné, nigdy po sobie nie biorą spadku.

IV Dzieci po matce biorą sukcessyą, matka nigdy po dzieciach nie dziedziczy.

V Synowie córék wyłączaią swoié siostry, lecz nie odsuwaią córek z ciotki urodzonych, zgoła prawo wyłączénia służy tylko do rodzeństwa.

VI W niedostatku dzieci i ich wnuków, bierze spadek oyciec, a w iego niebytności iego bracia, a gdyby ich nie było, siostry zmarłégo i ich dzieci podług wyższégo prawidła.

VII Porządek sukcessyi iest taki: *nay-*

---

rum forensibus, liber singularis, ex ebreorum pandectis versus et commentariis illustratus. Lugd: Batavor. 1637 r. Ten przekład sprawdzony w moiéy przytomności, iest dokładny.

przód synowie, *powtóre* ich potomki, *potrzecie* oyciec, *poczwarte* bracia, *popiąte* potomki *poszóste* siostry, *posiódme* ich potomki, *poosme* dziad, *podziewiąte* bracia oyca, *podziesiąte* ich następcy, *poiedenaste* siostry oyca, *podwunaste* ich następcy.

VIII Nieprawné w kazirodztwie nawet spłodzoné dzieci, nie są wyłączoné od prawych, byle matka była wolną i z rodu żydowskiégo. Jeśli zaś matka nie iest wolną i nie z żydowskiégo rodu, w ten czas spadku po oycu niebierzé.

IX Po wdowie lub rozwódce biorą dzieci sukcessyą i ich następcy, podług wyższégo prawidła. Jeśli zaś nie dóyrzały płód wyszedł po iéy zgonie, lub piérwéy dziecko umarło niż matka, iéy krewni biorą sukcessyą.

X To są prawidła do sukcessyi po człowieku który testamentu nie zrobił, lecz ieśli kto uczynił dar, wolá iego iest nieograniczoná, ieśli zaś użył w swoiém pismié wyrazu spadku, czyli odkazu dziedzictwa, uważá się *nayprzód*, nikogo nie można zrobić dziedzicém, kto nie iest prawnym następcą, ani wyłączyć możná prawégo na-

stępcę. 2re Wolno iednak powiększyć część iednégo z dziedziców, byle prawu piérworodztwa przez to nie stałá się krzywda.

XI Człowiek przy zdrowiu może czynić dar ale nie testament.

XII Corki od sukcessyi po oycu są wyłączoné, wszelako z całégo maiątku utrzymuią się, dopoki są małoletnié i za mąż nieidą, i w téy mierze maią siostry przed bracią piérszéństwo (p).

XIII Dlá każdéy córki przed działém, wyznaczá się posag i wyprawa. Używać wyprawy i brać procentu od posagu nié może, aż kiedy za mąż póydzie.

XIV Posagu ustanowiénié (gdy oyciec nie naznaczy) má takié prawidła. Naypiérwéy: idącá za mąż córka bierze dziesiątą część maiątku pozostałégo, uważać iednak sąd winien okoliczności domowé i wnioskować má, wiele oyciec dałby posagu? ieśli iedną córkę oyciec za życia wydál, a okoliczności fortuny nie zmiéniły się, w ten czas

---

(p) Rabbini niektórzy utrzymuią, że kiedy ruchomy iest tylko maiątek, równá utrzymywana iest synów i córek powinność.

iedná zachowuie się proporcya. Jeśli oyciec nie naznaczył posagu i trudno iest zgadnąć wolą oyca, drugá córka bierze dziesiątą część pozostałości i t. d.

XV. Utrzymywania córek, powinność iest nieodmienną, ściąga się do fortuny oyca. Czy należy się wyprawa z macierzystéy substancyi, czy tylko z oyczystey, dzielą się rabbini w zdaniu (q).

XVI. Kiedy córki same dziedziczą, nie zamężné utrzymuią się z całéy substańcyi, ale do posagu i wyprawy nié maią práwa, do dnia zawarcia małżeństwa.

XVII. Zwyczay iest, że rodzicé córkom przy zamężciu, połowę wartości części młódszych synów zapisuią w sposobie długu, zostawuiąc synóm wolność, albo zapłacénia téy summy, albo z fortuny oyca połowy dziélnicy oddania (r).

(q) *Ritual-Gezetze der Juden, betreffend Erbschaften Vormundschaften und Ehesachen in so weit sie das mein uud dein angehen, entworfen von Moses Mendelsohn* auf Veranlassung und unter Aufsicht Hirschels Levin Ober-Rabbiners zu Berlin. Vierte auflage Berlin 1799 p: 11.

(r) Często teraz bywá, że summę pewną

XVIII Piérworodny syn po oycu, má podwóyną dzielnicę maiątku i przyłączonych ciężarów w ogólnym maiątku. W macierzystéy fortunie pierworodztwo nié má mieysca.

XIX. Piérworodny może prawo swoié na kogo innégo przenieść. Służy iego dziedzicóm to prawo. Umiérá piérworodny bezpotomnie, gaśnie to prawo i do drugiégo brata ieśli pozostaie nie przechodzi.

XX. Piérworodny nim dział nastąpi, powinien ządanié o podwóyną dzielnicę podać; nie podaiący żądania usuwá się, iak gdyby się zrzékł tego práwa.

XXI. To prawo do tego tylko się ściągá, co istotnie oyciec za życia posiadáł: nawet wyłączaią żydowscy prawnicy długi przez oyca miané w papiérach, nie w zastawach, dlá tego młódsi bracia nié mogą bydź przymuszanémi, długami które oyciec miáł na skryptach, płacić długi które był winien, aby przez to część piérworodnégo pomnażalá się.

XXII. Bliznięta po śmierci oyca urodzo-

---

rodzice córkóm oznaczaią bez wyrażénia połowy wartości części synowskiéy.

né, między sobą práwa pierworodztwa nié maią: urodzoné za życia oyca, to z bliźniąt uważá się za starsze, którému w siedmiu dniach po urodzéniu dá matka świadectwo; a ieśli nié mász wyznania matki, świadectwo położniczéy baby zaraz po urodzéniu iest żądané, a w niedostatku i tego świadectwa, sumnienie oyca stanowi.

XXIII. Nim wydziáł nastąpi, dzieci są utrzymywané z wspólnégo funduszu.

XXIV. Gdy oyciec dorosłé i nie dorosłé zostawiá dzieci, starszé przez swoie starania ulepszaią wspólné dobro, nagroda im nie nastąpi, chyba gdyby to sobie warowali i taká byłáby ich praca do któréy małoletni nie są sposóbnémi.

XXV. Kiedy dorósłé dzieci i od oyca nie opatrzoné biorą z wspólnéy massy część posażną, má bydź takaż sáma część dlá niedorósłych wydzieloná.

XXVI. Jeśli oyciec w przedślubnéy umowie obiecáł pewny wydział fortuny, a przed ślubém syna którégo żeni, umárł, w ten czas ten syn nié má práwa do téy summy, ale tylko do części iaka na niego wypadá.

XXVII. Kiedy kto z dorósłych żąda wy-

działu, albo sąd znayduie rzeczą potrzebną, małoletnim daią się opiekuni i dział następuie.

XXVIII. Podział bezsądowny nastąpić może kiedy wszyscy dziedzice maią lat trzynaście, i tylko do przedaży trzeba aby przedaiący miáł lat 20.

XXIX. Dział ustanawiá się losém, i małoletni w ten czas tylko czynić przeciw działowi mogą, kiedy dowiodą że w szacunku dóbr więcéy iak 6*ta* część wartości iest opuszczoná.

XXX. Nie przytomność należących do spadków nie przeszkadzá działowi. Godni wiary są wezwani do oceniénia, a podział piéniędzy w przytomności dwóch świadków odbywá się.

ROZDZIAŁ II.

O opiekunach.

I. Wolno iest naznaczyć przez testament opiekunów dzieciόm. Gdy zmárły tego nie dopełni, sąd wyznaczá opiekunów.

II. Opiekunowie po śmierci właściciela robią reiestr pozostałégo maiątku, i u sądu składaią.

III. Nieruchomy maiątek przedać opiekunowie bez sądu nié mogą, a ieżeli za pozwoléniém sądu sprzedadzą, na istotny małoletnich użytek, pieniędze na zupełnie pewny fundusz pożyczą.

IV. Sądowy opiekun z porozumiénia iż wspanialéy żyie niż potrzeba wymagá, oddalony bydź może; lecz testamentowy opiekun powinien bydź świadkami przekonany, iż pieniędzy małoletnich użył.

V. Opiekun złożyć opieki nié może, chybáby z tego mieysca gdzie są małoletni oddalił się.

VI. Co zginie małoletnim przez niedbalstwo opiekuna, to nagrodzić będzie w obowiązku.

VII. Kiedy dzieci pod opieką będącé synowie maią lat 15 a kobiéty lat 12, opiekun oddaie maiątek pupillóm. Jeżeli iest wyraźná przeciwko opiekunowi skarga, że źle pełnił swóy obowiązek, wykonywá przysięgę iako powinność swoią dokładnie wykonáł i pupillów nieukrzywdził.

ROZDZIAŁ III.

O darowiznach i o testamentach.

I. Przy darowiznie własność tym sposobém się przenosi iak w przedażach. Do dóbr nie-

ruchomych powinien bydż zapis, objęcié dóbr podług różnych, a do gatunku maiątku stosowanych formalności następuie.

II. Jeśli daruiący nie zaprzecza daru, świadkowie nawet nie są potrzebnémi.

III. To co nie iest w posiadaniu, darować nié możná, *np.* owoce z drzewa, lub zbożé z pola, lecz to drzewo i to polé możná dać na użytek wieczny, lub czasowy.

IV. Dar powinién bydź w nayprostszych słowach zrobiony i má bydź zaraz dopełniony nie naznaczaiąc czasu kiedy má wziąć skutek pod nieważnością.

V. Jeżeli daruiący dáł zapis, a po iego śmierci otrzymuiący własność, odebrał to pismo, dar ważny; bo nié mógł biorący wziąć w posiadanié, które się zowie *Mantelgriff*.

VI. Jeżeli przy darze iest iaki położony warunek, a ten nie iest dopełnionym, umowa upadá.

VII. Dar powinien bydź głośny. Ustąpiénié które byłoby taioné, iest nie ważné. To iednak nie ściąga się do testamentu, bo ostatniéy woli skutek dopiéro po śmierci następuie.

VIII. Dar raz zrobiony w tym sámym spo-

sobie i z tąż formalnością, nazad się wracać może do właściciela; wszelki inny sposób zrzeczénia się nie iest ważny.

IX. Dar w niebezpieczeństwie życia zrobiony słownie, iest ważny, wracá się do zdrowia człowiek, dar traci moc swoią.

X. Dar w dobrém zdrowiu uczyniony bez oddania w posiadanié, iest nieważny. Lecz dar przy śmierci zrobiony wzmocniony odebraniém, bez wyraźnéy nato woli daruiącégo, iest równie nie ważny, przez to samo, że ta formalność użytą zostałá, którá tému rodzaiowi układów nie iest właściwą.

XI. Testament może bydź na pismie i słównie zrobiony. Ten co stracił mowę, przez znaki okazać może swoią wolę, byleby przytomnégo był umysłu, a po iego śmierci świadkowie władzy opowiadaią, co zmarły rozkazáł, i testament się pisze.

XII. Legata powinny bydź wyraźné choćby były w sposobie długu legataryuszóm upewnioné; czy zaś przez testament możua kogo wyznaczyć, aby umiéraiącégo maiątek rozdarowáł, nie zgodzili się uczeni żydowscy.

XIII. Kiedy umieraiący dziedzicóm przytomnym co roskażą, a oni wyraźnie w ten

czas nie sprzeciwiaią się, dotrzymać są obowiązanémi.

XIV. Nie wolno tylko żyiącym iuż osobóm co odkazywać, dziecku własnému któré się má urodzić, wolno odkazany dar zrobić, lecz nie dzieciόm brata, przyiaciela i t. d.

XV. Kiedy umieraiący rozumieiąc że nié miáł dzieci, rozrządził maiątkiém, a żona w ciąży zostalá, lub dziecko nie przytomné i za umarłé poczytáné powróciło, testament iest nie ważny.

XVI. W zapisie lub testamencie, w nayściśleyszém znaczéniu potrzeba brać wyrazy czyniącégo.

XVII. Pod imié ruchomości *mobilia* biorą się tylko sprzęty domowe i suknie, nie zaś towary lub gótowé piénię dze, do tych przedmiotów trzeba ie wyraźnie oznaczyć. Jesli zaś wyraźnie napisano, że wszystko się daruie, w ten czas nié mász wyłączénia. Wszelako [*Thora*] xięga práwa, uważaná za célniéyszą rzecz, powinná bydź wyraźnie darowaną.

XVIII. Długi piérwéy się płacą niż odkazy; gdy fortuna na nie nie wystarczy, w proporcyą uczynionych darów wydziáł nastąpi.

ROZDZIAŁ IV.

O małżeństwach, posagach, rozwodach i wdowach.

I. Każdy człowiek żenić się powinien, głęboko uczony może od tego obowiązku bydź wolnym (s).

II. Każdy żyd przez uszanowanié woli starszych, którzy tego uznali potrzebę, winien miéć iedną tylko żonę (t).

(s) Kto się nie żéni 1od. *Caret benedictione* 2re. *caret vita* 3cie. *caret laetitia* 4te *caret adjutorio sive auxilio* 5te *caret bono.* Buxtorff *Lexicon Chaldaicum, rabbinicum talmudicum.* Ed: 1640 Basileae p: 77 gdy zaś oddanié się nauce teologiczney iest piérwszą Bogu usługą, z téy tylko przyczyny można się nie żenić.

(t) Wiadomo z xiąg pisma, że wielożeństwo było dozwoloné. Wielki kapłan nié miáł tylko dwie żony, iak Gemara babylońska titt. *Jabimoth* c. 6. w deuteronomium powiedziano, aby król nie pomnażáł liczby żon. Wytłumaczono, że może miéć żon ośmnaście, iak Gemara babylońska ad titt: *Sanhedrin* c. 2. Koło ery chrześciańskiéy zwyczáy wniósł, iż żydzi miéwali po cztery żony, iak nawet w apologii S. Justyna widzimy. Zostáłá taż sama liczba u mahometanów. Prawo cesarza Teodozégo i iego dwóch synów Arkada i Honora 393 r. Cod: Theod. *de Judaeis* zakazało żydóm wielożeństwa. Rabbini dzielili się w zdaniu o wielości żon. Przy-

III. Kobi ta któ á czteréch mężów przeżyłá nie powinná póyśdź za mąż piąty raz (u).

IV. Do zawarcia małżeństwa trzy czynności prawné są potrzebnémi, 1*szá* umowa o

---

wiedziony rabbi Ami w Gemarze babylońskiéy titt. *Jabimoth*. radził miéć iednę żonę. Rabbin Gamaliel wydáł wyrok pod karą exkommuniki, aby nie miéć więcéy żon iak iednę. To iest wyraźnie w xiędze Schulchan aruch w przedziale *Ebenhazer* c. I. § 10. Lecz ten zakaz trwać miáł do końca Chiliady piątéy 1240 r. Maimonides 13 wieku pisarz wyraźnie stanowi. *Licet homini ducere quod voluerit uxores, etiam centum idque simul, sive alteram post alteram.* Lecz ten wyrok Maimonidesa iuż był przeważony opiniią, że kobiet kilka w jedn éy społeczności, szczególniéy gdzie nie są iak na wschodzie zamykané, wzruszy spokoyność domową, iak Aaron z Kazimierza w dziele 1557 r. wydaném wspomina. Rabbin Józef Karro żądáł wyklęcia tych, którzyby dwie żony wzięli, kiedy Schulchan Aruch przez opiniią za dzieło wielkiéy powagi przyięto: stało się powszéchném mniemaniém, że iedną tylko żonę żyd miéć może. W takiéy zaś proporcyi rodzénia się mężczyzn i kobiet [iak w innym okażniemy rozdziale] rzeczą iest niepodobną wielożeństwo, bo liczba żon byłaby mniéyszá iak mężczyzn, gdyż maiętni mieliby *Haremy*, a ubozsi musieliby zostać w bezżeństwie.

(u) *Quia praesumitur etiam illum concubitu perdituram.* Buxtorf *Lexicon Chald: Rabbinicum Talmudicum.* Ed: 1640 p: 701.

ślub, 2*ga* układ o wzaiémné warunki 3*cia* zawarcié aktualné małżeństwa. Ożeniénié się bez poprzedniczéy umowy nie czyni małżeństwa nie ważném, ale ściągá naganę i karę na żeniącégo się (w).

V. Troistym sposobém zawiérá się małżeństwo: 1*od* żeniący się w przytomności dwóch świadków, daie piéniądz śrébrny (x) oblubiénicy i mówi, że to iest znak ożeniénia się, a kobiéta w célu zamężcia przyymuie tę sztukę monety (y). 2*re*: przez pismo, w którém żeniący się wyrażá iż się żeni, a kobiéta takowé upewniénié przyymuie. 3*cie* gdy mężczyzna w przytomności dwóch świadków powié: przez to obcowanié któré miéć będę z tobą, iesteś moią żoną, i zaraz się z nią zamknie. Ten trzeci sposób nabycia żony iest ważny, wszelako iest ganionym (z).

(w) Naznaczano dawniéy chłostę, teraz nie daie się dlá boiaźni władz chrześciańskich.

(x) Nazwaná iest ta moneta *Prutah* wartości naszéy dwa grosze. Patrz Buxtorfa Lexicon p: 1978.

(y) Lub rzecz téy wartości.

(z) Bo znaczy nierozważné śpieszénié się, pogardę przyiętéy opinii powszechniéyszéy i przyzwoitéy wszystkim skromności.

VI

VI. Koniecznie iest potrzebné zéyście się małżonków, aby byłá sposobność do pełniénia małżeńskiéy powinności, a tak oblubieńcy uważanémi byli za małżonków.

VII. Mężczyzna do ożeniénia się iest pełnoletni kiedy má lat trzynaście i ieden dzień, i są na nim znaki dóyrzałości. Póki też znaki aż do trzydziestu pięciu lat i iednégo dnia nie pokażą się, póty uważá się za dziécię.

VIII. Małoletni żenić się nie powinien.

IX. Kobieta po dwunastu leciech iest pełnoletnia do zawarcia małżeństwa, ieżeli zaś nié má znaków dóyrzałości, do trzydziestu pięciu lat uważá się za dziécię.

X. Córka iest pod władzą oyca. On ią wydać za mąż może podług własnéy woli, lecz gdy iuż raz za mąż póydzié, a rozwiedzie się lub zostanie wdową, oyciec nié może bez iéy woli powtórnie ią za mąż wydać.

XI. W przedślubnéy umowie układa się: 1*od* o maiątku obóyga który rodzice oznaczaią, 2*re* o mieyscu mieszkania młodych małżonków, 3*cie* o naznaczénié lub nie, wydziału połowy części syna. 4*te* Czyli bracia oblubieńca daią zrzeczénié się swégo práwa, w ożeniéniu się z oblubienicą, ieśli bezpło-

K

dny ich brat umrze (a), *5te* o zakładzie pieniężnym gdyby iedna lub drugá strona naruszyłá umowę. To wszystko upewnia się przez klątwę, a często ieszcze przez wzaiemné wexle.

XII. Wzaiemná umowa niszczy ten układ. Jedná nawet strona niszczyć może bez podlegania karze. *1od* Kiedy przed zawarciém małżeństwa przez nieprzewidziané okoliczności iest w niepodobieństwié dopełniénia umowy. *2re* Jeżeli maiący zawrzéć małżeństwo z tego mieysca się oddalá, gdzie podług umowy miáł mięszkać. *3cie* Jeśli krewni iednéy strony ściągnęli na siebie niesławę, lub strona iest nią oznaczoná. *4te* Jeżeli oyciec zawiéraiący umowę umiérá, a dziedzice iego są w niepodobieństwié dopełniénia téy umowy. W jnnych przypadkach choć się zapłaci wyznaczoná summa ieszcze uchybienié ciąży sumniéniu, i uwolniénié zależy od władzy duchownéy.

XIII. Przy ślubie pisze się iuż kontrakt

(a) Gdy wdowa bezpotomną zostanie, brat męża żenić się z nią má prawo dlá odżywiénia nasiénia:

małżeński; w tém pismie iuż się wyraża co z piérwszéy umowy zostaie dopełnionem, lub się má dopełnić. Oznaczaią się czasém warunki w przypadku niezgody małżonków. Wszystkié zaś zakłady iuż nié maią mieysca, bo małżeństwo się dopełnia, do któré go pewności tylko poprzedniczé ułożyły się warunki.

XIV. Cokolwiek oyciec przed ślubém słównie przyrzecze, dotrzymaném bydź powinno, choćby posiadanié rzeczy którą upewnił, nie nastąpiło. Matki zaś lub innéy osoby upewnienié bez oddania w posiadanié, obietnica nie obowiązuie.

XV. Nie wolno iest żyć z żoną póki się nie oznaczy dlá niéy fundusz, w przypadku śmierci iéy męża. Naymnieyszy zapis iest dlá panny $55\frac{1}{3}$ łotów czystégo śrebra, a dlá wdowy $26\frac{2}{3}$ łotów (b): powiększénié téy summy zależy od męża.

XVI. Powinności męża są: obowiązki małżeńskié pełnić, utrzymywać w stanie przyzwoitym, léczyć w chorobie, umarłą pochować, w niewoli będącą wykupić, upewnić

(b) Patrz Ritual Gezetze Mendelsohna.

iéy sposób życia po swoim zgonie, póki innégo męża miéć nie będzie.

XVII. Jeśli przez sześć miesięcy powinności małżeńskiéy mąż nie dopełni przez słabość, winien wziąć rozwód, ieśli chce żona. Wolno iéy uwolnić małżonka od tego obowiązku ieśli spłodzili dzieci.

XVIII Wykupić żonę z niewoli raz ieden mąż powinien, gdy drugi raz stałá się niewolnicą. dá iéy rozwód, i oddá iéy małżeńskié zapisy, ona sáma winná się wykupić. Obowiązek wykupna żony należy do męża, ale nie iego dziedziców.

XIX. Zapis małżeński może darować żona mężowi, lecz nie zapis który iéy służy iak wdowie, chybáby z nim się rozeszłá.

XX. Práwa męża względém żony, co do iéy maiątku są té: 1*od*. Cokolwiek żona przez ręczną pracę zyska, 2*re*. Co iéy przez szczęśliwy wypadek dostanie się iest iego własnością 3*cie*. Dochodów z jéy maiątku iest właścicielém, 4*te*. Po zgonie żony iest iéy maiątku dziedzicém.

XXI. Od takich darów, które mąż dá po ślubie, użytek należy do żony.

XXII. Wszelkich práw może zrzec się mąż

co do własności maiątku swéy żony, wyiąwszy odziedziczénié spadków po zgonie żony; wszelako i o to układ może nastąpić, ale tylko w czasie między ślubém, a udaniem się do łożnicy.

XXIII. Mąż iest uniwersalnym dziedzicém po zgonie żony, lecz tego maiątku, który w ciągu iéy życia spádł, i był w istotném iuż posiadaniu.

XXIV. Jeśli żona za życia swégo przedá iakikolwiek maiątek bez pozwolénia męża, dochód nié może mu bydź odebrany, czy zaś mąż má prawo nieoddać w posiadanié kupca, lub biorącégo dar tego maiątku, dzielą się zdania. Jeśli zaś żona piérwiéy umrze od męża, dar czyli przedaż nieważná, bo mąż iest ieneralnym dziedzicém.

XXV. Długi które żona przed ślubém zrobilá z jéy posagu płacą się; długi w czasie małżeństwa zaciągnioné, mąż nie płaci za życia żony, i po iéy śmierci.

XXVI. Umowa żony z wolą męża zawartá, iest zupełnie ważną.

XXVII. Wszelako kiedy mąż przedá żony maiątek nieruchomy, na którym iest posag lub zapis małżeński żony, a ona na tę

przedaż dałá pozwolénié, w przypadku iednak rozwodu lub śmierci męża, może ten maiątek do swégo użytku odebrać. bo práwo wnosi, że mógł bydź przymus: iednak ieżeli żona dałá osóbné pismo kupuiącému, ieśli dowiedzie się, że ona mogłá opór woli męża czynić, a nie czyniłá, lub piéniądze wzięté w jakiéykolwiek części na siebie obróciła, w ten czas taka tranzakcya iest nie wzruszoną.

XXVIII. Wdowá tak powinná bydź utrzymywaną iak za życia męża, dopóki umowy przedślubnéy nie zawrze. To zaś co ona przez pracę rąk swoich zarobi, to należy dziedzicóm męża. Wolno iest iéy zrzec się utrzymywania przez sukcessorów, i swoią pracą utrzymywać się. Jest iéy obowiązkiém mieć rząd domowy, i prowadzić gospodarstwo.

XXIX. Do maiątku wdowy i użytków, żadnégo práwa niémaią dziedzice męża.

XXX. Wdowa gdy niémász testamentu wyrażaiącégo wszystkié szczegóły fortuny co do żony, wykonywá przysięgę, że z zapisu małżeńskiégo mąż iey nie wypłacił, że mu tego długu nie darowałá, nakoniec że mężowi przez własną winę, maiątku nie umnieyszyłá.

XXXI. Wdowa nie iest obowiązaná, swoim kosztém pochować męża.

XXXII. Rozwód iest albo z dobréy woli wzaiemnéy, albo z żądania iednéy strony. Z wzaiemnego zezwolénia wolno iest stronóm zrobić układy, iakié się podobaią. Mąż podług nauki od szkoły Hillela wprowadzonéy, a powszechnie od Rabbanitów przyiętéy, mocen iest z każdéy przyczyny dać list rozwodowy (c), żona tego nié má práwa (d).

XXXIII. Práwo dozwalá mężóm dawać, list rozwodowy z każdéy przyczyny, wszelako rada uczonych miarkuie tę wolność (e).

XXXIV. Dany list rozwodny od męża,

(c) Libellus repudii.

(d) U Józefa Flaviusza X, 15. widzimy, że Salomea synowica Heroda króla posłała mężowi Kostobarowi rządzcy Gazy i Idumei list rozwodowy, dodaie iednak Józef, *mittit illi libellum et matrimonium dissolvit non secundum leges Judaicas. Merito apud nos licet hoc facere; ne utiquam vero uxori quae sponte aberit; nubere, nisi prius a marito dimittatur.*

(e) Hillelianie i Schamaneanie godzili się, że *propter turpitudinem* to iest cudzołóstwa i nie przyzwoitégo postępowania, któré obraża skromność, godziło i należało się mężowi opuścić żonę. Hillelianie wszelką przyczynę uznaią za prawną. Uczeni niektórzy łagodzić zaczęli tę

powinien mieć wszystkié formalności, któré dlá zatrudniénia pomnożono (f).

XXXV. Sáma żona má práwo żądać u sądu rozwodu, ieśli mąż iest niewierny, skazanym zostáł na śmierć cywilną, małżeńskiéy powinności nie pełni.

XXXVI. Jeśli dlá występku lub win żony następuie rozwód, to tylko się iéy wracá co z wniesionégo przez nią maiątku pozostaie. W takim wypadku należy żonę o wi-

---

nadaną mężóm wolność, iak w Seldenie uxor Hebraica li: III. c. 21 widzieć możná. Rabbin Gerszon przywiedziony w Talmudzie i u Mendelsohna twiérdził, że bez woli żony niémoże mąż robić rozwodu.

(f) Listu rozwodnégo formę podaie Mischna w przedziale *Gittin* w Gemarze Babylońskiéy ad titt: Eracim c. 8 i ad tit: Jabimoth c. 12. Maimonides i Schulchan Aruch w przedziale *Ebenhäser* opisuią konieczné warunki składaiącé się z drobności: opuściwszy iakąkolwiek formalność list rozwodowy nie iest ważny. Dziesięć iest celniéyszych kondycyy, któré koniecznie zachować należy. Patrz Seldena *Uxor Hebraica* li: III c. 24 w Schulchan Aruch r. 115 *Ebenhäser* są wypisané wszystkié przypadki, dla których mąż żonę opuścić może bez iéy woli. Patrz Buxtorfa *Synagoga Judaica* 1690 ed: Bas: 8 p: 642.

ny przekonać i donieść że ią mąż ostrzegał, a ona z danéy rady nie korzystała (g).

XXXVII. Gdy wdowa bezpotomną zostanie, brat zmarłégo męża má prawo wziąć ią za żonę; ieśli niechce użyć téy swobody, winien iey się zrzéc z przepisanémi uroczystościami (h).

ROZDZIAŁ V.

O władzy sądowéy.

I. Władza sądowá ordynaryyná składá się u żydów w naszym kraiu z Rabbina i starszych.

II. Liczba ich powinna bydź nierówná.

III. Nayczęściéy obiedwie stróny mianu-

---

[g] Przyczyny obszernie są wyłożoné w r. 77. Ebenhäser.

[h] Trzewik się zdeymuie przy tym obrządku, pluie się etc. etc. To práwo nazywa się *Jus Leviratus*, Michaelis *commentationes Societatis Regiae Göttingensis per annos* 1763, 1764, 1765 *et* 1768 *oblatae* Bremae 1769 p 1. uczoną w tym przedmiocie wydáł rozprawę. Dowodzi on, że to práwo przeięli żydzi od innych narodów, i że Moyżesz ie tolerował, ale nie polecáł. Uczeni niektórzy rabbini włożyli klątwę na tych, którzy chcieliby użyć tego práwa.

ią po iednym pośredniku, ci obadwa między sobą wybieraią prezesa, sąd ich iest ostateczny.

IV. W ordynaryynym sądzie wyłączénié sędziów na mieyscé, ieśli sędzia iest krewnym, lub nie przyiacielém albo miéć może wspólność interessu, następuie.

V. Wolno iest stanóm wybieraiącym sąd nie mieyscowy ubezpieczyć dotrzymanié wyroku przez zakład pieniędzy albo klątwę.

ROZDZIAŁ VI.

O przysięgach.

I. Przysięga powinna bydź od władzy prawnéy nakazaná (i).

(i) To prawidło w ich teoryi nie może bydź zaprzeczoné, żydzi rozumieiąc, że są w niewoli, wszelki nakaz od źwierzchności nieswoiéy, maią powszechnéy za gwałt, a przysięgi za wymuszoné. Dlá tego nakazanych przysiąg przez władzę swoią więcéy żydzi się lękaią, niż tych które władza kraiowá postanawiá. Patrz w téy mierze przywiedzioné dzieło Dóhma, w którém Eisenmengera zarzuty osłabiá, wszelako iest rzeczą dowiedzioną, że wielká część żydów więcéy lęka się przysięgi nakazanéy przez swoią władzę niż sądy chrześciańskie.

II. Przysięga iest rzecz straszna, każdy iéy unikać powinien ile tylko może (k).

(k) Wśród przysiąg do których liczné obrządki przydawano dla wprawiénia większéy boiaźni była i iest nay większá na dziesięcioro przykazań. W Schulchan Aruch wyraźnie napisano, *qui iurat per decem verba et librum legis, nunquam in perpetuum revocare potest.* W średnich wiekach dodano obrządki, które wykonywaiącégo przysięgę zastraszyć miały. Nie wierzyli troném carogrodzkim władaiący césarze swoim poddanym, pomnożyli ostrość przysięgi którą ciż poddani wykonywać mieli. Ta przysięga którą Justynian Cesarz nakazał, zawiérá w sobie wszystkié przeklęctwa. Tytus i Antoninowie iednak bezpieczniéy siedzieli na tronie, choć od bóstwa i poczwar nie wzywali piorunów na ukaranié krzywo - przysiężców. Justynian i iego następcy, czuli że narod má wstręt do ich osób, boiaźń ich tedy ubezpieczać się miała temi małémi środkami, którémi geniusz gardzi, a słabość ié przyymuie. Przeciwko żydóm dlá tego samégo że niewierni, powiększano jeszcze niedowierzanié. Mámy *in Jure Graeco Romano* przepis, iak żyd wykonywaiący przysięgę, z dziesięciorgiém przykazań wstępowáł w morze, pluł trzy razy na część obrzezaną, siadł na worku w koszulę śmiertelną ubrany, i dopiéro zaklęty wykonywáł przysięgę. Pełné są zbiory praw różnych narodów przepisów w tym rodzain, z których iedné są śmieszniéyszé od drugich. Prawo Węgierskié § 5. titl: ult., srogą rotę przysięgi dlá żydów przepisało. Prawo naszé

V. L. I. p: 337 prawie tęż samę nakazało wykonywać. *Quod Judaeus debet converti contra solem seorsum et stare nudipes, super unam sedem, indutus pallio aut chlamyde et pileum Judaicum debet in capite habere, et si lapsus fuerit tertotidem amittit fertonos, si quarto, manet reus in causa. tunc dicat is qui sibi juramentum narrare debet seu praedicare. Helya Judaee, ego te moneo per has tres literas, et per hanc legem, quam Deus dedit Moysi in tabula lapidea in monte Sinai, quod liber iste aut Rodale hoc verum et justum sit, super quod tu Judaee jurare debes, huic vero Christiano pro tali culpa, sive causa, pro qua duxit te ad judicium. Et praedicetur ei Juramentum sic. Quod tu in hac causa non es reus, pro qua hic Christianus te inculpat, ita te Deus adjuvet, ille et idem, qui caelum et terram fecit, aerem et rorem, montes cum vallibus, flores et gramina. et si tu reus sis quod te lepra et venenum invadat, quae precibus Helizei Naaman Syrum dimisit et Gezy invasit; et si tu reus sis, quod te ignis caelestis comburat, et morbus invadat caducus, et fluxus sanguinis; et si tu reus fueris, quod tu pereas in anima tua, et in tuo corpore, et in tuis rebus, et ut tibi accidat sicut uxori Loth accidit, quae mutata fuit in statuam salis, quando Sodoma et Gomora periit, fiat et tibi. Et si tu reus es, ut nunquam ad sinum Abrahae venias, ubi Christiani, Judaei et Gentiles ante Creatorem omnium rerum resurgent; et si tu reus es quod te lex Moysis deleat in*

przysięga na przykazanié Boskie (l), na mniéyszéy wagi rzeczy wyznaie się prawda mniéy uroczystym sposobém (m). Práwo Czeskié przeniesioné w Polskié, głosiło, że żyd iąkaiący się trzy razy traci sprawę.

---

monte Sinai, quam Dominus dedit Moysi, quam solus Deus digito suo scripsit in tabula lapidea, et si tu reus es, quod te confundat omnis scriptura, quae scripta est in quinque libris Moysi; et si tuum juramentum non est justum nec mundum atque verum, quod te Adonaj deleat suae divinitatis potentia, et te suscipient diaboli, et deducant te in aeternam damnationem in saecula saeculorum. Amen.

(l) Przysięgali żydzi mniéy uroczystym sposobém przez życie króla, głowę swoią, kościół, ołtarz, życié rabbinów, niebo, ziemię, rószczkę Aarona, patrz Buxtorfa: *Lexicon Chaldaicum Talmudicum et Rabbinicum* Ed: 1640 p: 2315. Jacobi Lydii: *Dissertatio de Juramentis.* Joannis Nicolai: Diatriba *de Juramento.* Seldeni: de Juramentis; to iest wyciąg z drugiéy iego xięgi o Synedryonach. Bernardi Ludovici Molembecii: *de Juramentis* w T. XXVI. Thesauri Ugolini; u naszych żydów byłá mniéy uroczystá przysięga, kiedy Rabbin zaklnie pod *Cherem* to iest pod mniéyszém wyklęciém, ieśli prawdy nie mówi.

(m) Ar: 98 w Polszcze Przywiléy Bolesława 1264 r.

ROZDZIAŁ VII.

O świadkach i o świadectwach

I. Swiadczyć nié mogą: 1*od* gracz, 2*re* lichwiarz, 3*cie* ktorzy uczyli latać gołębie noszące listy. Z krewnych wyłączaią się, brat stryy, wuy, oyciec, syn, matka, macocha, ciotka, wuienka, stryienka.

II. Swiadczyć nié mogą niewolnicy, małoletni, wyzuci z rozumu, bez boiaźni, ślepi, głusi, ściśli przyiaciele, nieprzyiaciele, skazani iakimkolwiek wyrokiém na karę wstyd ściągaiącą.

III. Pytać się należy świadka którégo roku, dniá, miesiąca, godziny, w jakiém mieyscu był ten wypadek o którym świadczy. Niezgodné z sobą w tych przedmiotach świadectwa usuwaią się.

IV. Swiadkowie wykonywaią piérwéy przysięgę nim dadzą świadectwo.

ROZDZIAŁ VIII.

O exkommunikach czyli wyklęciach.

I. Wyklęcié iest odłączénié człowieka od społeczeństwa w którém się znayduie.

II. Stanowi się ogólná klątwa z tém o-

strzeżéniém, iż kto nie wyiawi rzeczy o którą idzie, lub to dopełni co iest zakazané, tém samém wpadá w klątwę (n). Zapowiadá się świadkowi klątwa z tém ostrzeżéniém iéśli prawdy nie wyzna; karze się wyklęciém za dowiedzioną winę.

III. Troiaki iest stopień klątwy: 1wszy *niddui*, 2gi *cherem*, 3ci *schamatha* (o).

IV. Są winy, za które opiniia powszechniéyszá twiérdzi, że Bóg sám wyklina (p).

V. Piérwszégo rodzaiu wyklęcia następuiącé są przyczyny. 1*od* Gardzący uczonym

(n) Toż sámo w práwie kościelnėm, *excommunicatio de facto*.

(o) Większá część pisarzów prywatnych żydow kich liczy dwa stopnie klątwy *Niddui* i *Cherem* nie tylko zdania Buxtorfa *Lexicon Talmudicum* p: 828. Godwina w rosprawie i *Moses et Aaron* p: 354, w T. III. Thesauri Ugolini, były dlá mnie i w téy materyi skazówką, ale badania uczonych rabbinów. Zapewne *Schamatha* iest ostatnim stopniém i wysileniém ostrości klątwy.

(p) Gemara Babylońska tilt: Pesachim c. 10. mówi, 1*mo*. *Qui uxorem non habet*, 2do. *Qui habet uxorem*, *non liberos*, wyrozumialsi dodaią *ex sua culpa*. 3tio *Si habet liberos quos non educat in disciplina legis*. 4to *qui non habet Phylacteria in capite*. 5to *qui calceamentis pedes suos munitos esse non vult*. 6to

tak za iego życia iak po iego śmierci. *2re* Gardzący wysłańcém od sądu *3cie* Nazywaiący bliźniégo swego niewolnikiem, *4te* Niestawaiący u sądu, *5te* Gardzący xięgami świętémi i zdaniém Rabbinów w materyi religiynéy, *6te* Nie wykonywaiący wyroku sądu, *7me* Maiący rzecz iaką szkodliwą, a nieusuwaiący iéy, iako to: psa wściékłégo, łamiącą się drabinę i t. d. *8me* Przedaiący rolę swoią chrześcianinowi, lub poganinowi. *9te* Daiący świadectwo w sądzie chrześcian, przeciwko współżydowi. *10te* Nie zachowuiący się względém oddziału czystégo mięsa do iadła (q). *11te* Nie zachowuiący święta w swoiéy ścisłości. *12te* Pracuiący po południu w dzień poprzedzaiący wielkanoc. *13te* Wzywaiący napróżno imié Boskié, *14te* nakłaniaiący do iedzénia święconych potraw w jnném mieyscu a nie w świątyni (r). *16te* Piszący kalen-

---

si non habet postes in ostiis suis. 7mo si non habet peniculamenta in veste sua. Patrz Seldena de Synedriis: ed: Amstel: 1679 p: 104.

(q) W Buxtorfie ten artykuł inaczéy iest wypisany, żydzi nasi tak go rozumieią, iak go wyłożyłém.

(r) Ta ustawa ściągá się ieszcze do kościoła Jerozolimskiégo.

darze

darze inné iák żydowskié. 17*te* Potrącaiący ślepégo, 18*te* Odciągaiący od pełniénia obowiązków religii, 19*te* Staiący się rzeźnikiém bez pozwolénia władzy, 20*te* Rzeźnik nie okazuiący uczonym noża swego dlá spráwdzénia czy iest dobrym, 21*e* Niechcący się uczyć, 22*ie*, Oddziélaiący się od żony, a potém z nią żyiący, lub iakąkolwiek poufałość maiący, 23*cie* Uczony złéy sławy i niedobrych postępowáń. 24*te* Nie sprawiedliwie wyklinaiący.

VI, Klątwę niddui wydać może każdá sądowá zwierzchność.

VII, Nim klątwa się wydaie, napominanym zostaie winny.

VIII, Będący w klątwie, świadkiém bydź nié może: golić się nie powinien, o cztéry łokcie od niego oddalać się maią wszyscy, prócz żony i dzieci. Jeśli umrze, kamień na iego ciele kładzie się na znak że iest godzien kamienowania. Po umarłym w klątwie, nié może bydź żałoba.

IX, Jeśli w ciągu trzydziestu dni nie odprawi wyklęty pokuty, wpadá w klątwę zwaną *Cherem* (s).

(s) *Ex sententia Domini Dominorum, sit*

X. Tę klątwę nikt nié może wskazywać tylko dzi sięć osób, a uwalnia trzech.

XI. Tak wyklęty uczyć nié może i uczonym bydź nie powinien. Nikt nié má z nim

---

in anathemate, Ploni filius. Ploni in utraque Domo judicum superorum scilicet et inferorum in anathemate item sanctorum excelsorum in anathemate Seraphim et ophannim, in anathemate denique totius Ecclesiae maximorum et minimorum. Sint super ipsum plagae magnae et infideles, morbi magni et horribiles: Domus ejus sit habitaculum draconum, caliginosum fiat sidus eius in nubibus, sit in indignationem, iram et excandescentiam: cadaver eius objiciatur feris et serpentibus: laetentur super ipso hostes et adversarii, argentum et aurum ipsius dentur, aliis, et omnes filii eius ad ostium inimicorum ipsius sint expositi. Super die eius obstupescant posteri. Sit maledictus ex ore Addiroron et Achlariel ex ore Sandalphion et Handraniel, ex ore Anfisiel et Patchiel, ex ore Seraphiel et Sagansael, ex ore Michael et Gabriel, ex ore Raphael et Meschareliel. Sit anathematizatus ex ore Zafzafil et ex ore Hufhafil, et ex ore septuaginta nominum Regis ter maximi; ex ore denique Tzortak Cancellarii magni. Absorbeatur sicut Korach et cetus eius, cum terrore et timore egrediatur anima eius, increpatio Domini occidat eum, stranguletur ut Achitophel in consilio suo, sicut lepros Gechasi sit lepra ipsius, neque ulla sit resurrectio ruinae eius: in sepul-

związku interessu, chyba w dodaniu głodnému żywności; do szkoły przystępu nié má.

XII, *Schamatha* czyli ostatni stopień klątwy, ogłaszáł się dawniéy przez trąby [t], późniéy przez okolne listy, i zakazano uwalniać od téy klątwy (u).

XIII, Wyklęcia niesądowé należą tylko do sądu sumniénia (w).

---

tura Israelis non sit sepultura eius, alienus detur uxori ipsius et super eam prostrante se, allii in morte eius. In hoc anathema sit Ploni filius Ploni et haec sit hoereditas ipsius. Super me autem et super totum Israelem expandat Deus pacem et benedictionem suam. Amen. Adduntur etiam versus 18, 19, 20, *capitis* 29. Deut: Buxtorf Lexicon p. 825.

(t) Cztérysta trąb ogłaszało wyrok, Buxtorf p: 2463. Michel starszy żyd czyli naywyższy rabbin 1508 r. 11 kwietnia ogłosić kazáł przez trąby, iż Icko i Berek z Brześcia są zdraycami Boga i króla, bo do Glińskiégo zdraycy uciekli i wynosili mu taiemnice.

(u) Widziałém takié listy okolné, ostatni [ile wiém] wydany przez arcy - rabbina ostrogskiégo za Augusta III był dlá mnie przetłumaczony. Naysroższá klątwa byłá rzuconá na żyda z Tartakowa, że wydál układy o dobro i pożytek całégo pleniiénia Izraelitów czynioné.

(w) Kiedy kto we śnie widzi wyklęcié sie-

§ VII.

O Práwiė kryminalném.

Sąd kryminalny nié miáł porządnégo zbioru ustaw; o sędziach, o sposobie sądzénia, o karach i o wykonaniu wyroku, mámy dochowané choć nieco rozrzuconé przepisy.

I, Sąd składá się z liczby nierównéy. Synedryn sądził tego rodzaiu sprawy [x].

II. Oskarżyciel stawá, składa dowody, stawiá świadków, oskarżony odpowiadá (y).

III, To co o świadkach w przedziele o prawie cywilném napiśano, służy równie do spraw kryminalnych.

---

bie, żądać winien uwolniénia od klątwy, bo może przez sen Bóg wykląć kazáł; nabożny żyd sám siebie wyklnie i uwolni od klątwy, patrz Buxtorfa i innych.

(x) Z iednégo manuskryptu żydowskiégo 17 wieku który dostáł Mateusz Nielubowicz, okazywało się iż w naszym kraiu zwoływano 23 osób do takiégo sądu, aby liczbę sędziów miéć tęż samą, iak w mniéyszych *Sanhedrynach* czyli *Synedrynach.*

(y) Sposób zasiadania sędziów, mieysca, w których oskarżony i skarżący stawali, i inné szczegóły dokładnie Selden opisáł w dziele *de Synedriis.*

IV, Do osądzénia kogo winnym, trzeba koniecznie dwóch krések więcéy.

V, Kary śmierci są te, następnym stanowią się porządkiém i srogością: 1, Kamienowanié, 2, spalénié, 3, ścięcié, 4, zaduszénié.

VI, Za trzydzieści sześć występków wskazywano śmierć, za rodzaiów win ośmnaście kamienowanié, za dziesięć spalénié, za dwa występki ścięcié, za sześć uduszénié, następowało (z).

VII, Te kary wskazywáł tylko Synedryn, w sądzie zaś królewskim sámé ścięcié było nakazywané.

VIII, Prawo odwetu miało mieyscé, kto oko wybił, rękę uciął, lub ochromił inny członek, takiéyże saméy karze podlegáł.

IX, Skazany na śmierć szedł wśrzód uczonych, wołano do ludu, czy niemasz kogo, któryby dowody na obronę potępionégo mógł złożyć, ieżeli albo osądzony, albo kto inny ważną wyraził obronę, odprowadzono do sądu, i ieszcze raz tęż samę sprawę zgłębiano.

X, O dziesięć łokci przed mieyscém oznączo-

---

[z]. Patrz ten reiestr w Seldenie de Synedriis na k: 332 i 333.

ném do stracénia życia, winowayca powinien był wyznać swoią winę, a ieśli nawet twiérdził że nie popełnił zbrodni za którą iest karany powszechné wyznanié grzechów swoich uczyni.

XI. Winowaycy dano wypić wino z kadzidłém zmieszané aby rozum i wszelką czułość utracił.

XII. Swiadkowie w téy sprawie będący są w obowiązku katów, i wyrok sądowy wykonywali.

XIII. Skazani na śmierć w grobach oyców pochowanémi bydź nie mogli.

XIV. Za każdą exekucyą narzędzia śmierci pogrzebanémi zostały.

XV. Za mnieyszé winy byłá kara plag, ta nie przechodziłá liczby trzydziestu dziewięciu (a). Naznaczano tę karę za sto sześćdziesiąt ośm win (b).

XVI. Upornie niestawaiący, wyklęci dłużéy iak przez dni 30, smaganémi byli (c).

(a) Prawo Moyżesza naznaczyło plag 40, delikatność aby omyłką plag więcéy nie dano, sprawiłá że tylko 39 dawano winowaycy.

(b) Patrz ten reiestr w Seldenie od k: 334 do 346.

(c) W Kościele chrześciańskim zachowa-

§ VIII.

O stanie oświecénia u żydów.

W § I. téy rosprawy mówiliśmy, iakié prawidła w nauce teologii i filozofii przyięli i utrzymywali żydzi. Dwoisté prawo Boskié pisané i podané, było przedmiotém czci i wykładów. Rozkazywano iedno i drugié uczyć; za naukę pisma Bożégo, wolno było i iest brać pieniądze, drugié darmo należy uczyć (d), aby bardziéy mogło się upowszechnić. Wpoiono uszanowanié bez granic dlá nauczycielów. Jeśli oyciec i nauczyciel będą w niewoli, ieśli obadwa będą nosić iaki cię- żar, i uczeń ulżyć może; ieśli oyciec i nauczyciel zgubią rzecz iaką, piérwszá pomoc należy nauczycielowi (e). Niewolno iest uczniowi więśdź spory z nauczycielém, różnić się w zdaniu od uczącégo: má się uważać u- *o Teologii*

ny był obrządek, uwolnionym od exkommuniki czyli klątwy dawać choć obrządkowé smaganié.

[d] *Ubicunque invaluit consvetudo legem docendi, mercedis gratia, non conceditur.* Mosis Maimonidis Tractatus duo de doctrina legis sive educatione puerorum, de natura paenitentiae apud hebraeos Oxonii 1705, 4. p: 5.

(e) Tamże p: 22.

czeń za sługę, i dlá uznania podległości rozwiązywać powinién rzemyki u obuwiów (f). Pisma i mischny uczyć się każdy Izraelita powinien. Gemara zostawioná iest woli każdégo. Lecz kto się iéy nie nauczy nié może bydź rabbiném (g), a ieśli nieuczony w téy náuce odważá się zostać rabbiném, niemégo (h) otrzymuie imié, a każdy mu złorzeczy. Podziału pisma na *Paraschy* (i) umiejętność *masoretów* (k) nauki, są ozdobą cél-

---

(f) *Praeceptor aequandus est Deo, praeferendus Patri. Nominandus titulo honoris, corpus praetereunti flectendum: Nec ab eo dissentiendum: Nec cum eo litigandum: nec contra eum murmurandum. Nec de eo prave suspicandum. Injuncta discipulo servi officia, ut solvendi Praeceptoris calcei.* Patrz R. 4 rosprawy Georgii Ursini *antiquitates hebraicae* w T. XXI Ugolina. Nic nie może więcéy okazać uszanowania dlá uczonych, iak to; co Gemara Jerozolimská w xiędze *Horaioth* R. 3 mówi: *sapiens antecedit Regem. Sapiens quando moritur nullum post se relinquit sibi similem. Rex vero quando diem suum obiit, omnes Israelitae sunt idonei ad Regnum.*

(g) *Antiquit: Hebraor:* Ursini l. c. p: 864.

(h) Buxtorf Lexicon p: 1247.

[i] Przedziały *Pentateuchu* tak iak się w szkole czytaią.

(k) *Masoretha significat scholia et notas*

nieyszą uczonégo. Wśrzód licznych podań które żydzi maią, są nader śmiészné. Opisané iest wesele Adama (l) zniżonégo z wysokości po grzechu. Tén sám Adám przez sto trzydzieści lat będąc w wyklęciu, tworzył hufce nieczystych duchów (m). Bóg stworzył rybę Lewiathan, iedną męzkiey, drugą żeńskiéy płci. Lecz gdy ogoném okrążyła ziemię całą, aby się nie mnożyły, zabił Bóg

---

criticas in bibliorum margine, autores harum notarum vocabantur Masorethae. Oni liczyli słowa, wiersze i litery w xięgach pisma: w rozdziałach, w xięgach i całém pismie Bożém. Patrz o nich w rosprawie Godwina, *Moses et Aaron* p: 81 i 451 w T. III Ugolina. Buxtorf twiérdzi podług mniemania żydowskich pisarzów, że ta masorethyczna nauka má cél ubezpieczyć całość i nietykalność pisma. Jabłoński w przedsłowiu do biblii hebrayskiéy w Berlinie wydanéy i Michaelis w § 31 do biblii hebrayskiey Ed: 1720 r: w Halli dowodzą iak wielkié w téy Masorze są błędy. Polscy żydzi Jakob ben Jzaak w Lublinie 1616 r. Jedidia Gottlib w Krakowie 1644, Meier Abraham 1629 r. pisali o Masorze. Wolfiusz bibliot: hebr: Hamb: 1721 r. § I p: 535.

[l] Aniołowie trzymali pochodnie przy łożnicy.

[m] w Talmudzie.

(n) Georgii Ursini *antiquitates hebraicae* p: 997.

żeńską Leviathan, posolił, i na pokarm dlá żydów po przyyściu Messyasza przeznaczył. Stworzył także Bóg wołu zwanégo behemot, którému tysiąc gór na dzién służy na paszę (n). Lecz ieżeli iedni żydzi maią to za prawdę, drudzy poczytuią to za allegorye. Wreszcie ktokolwiek zagłębił się nieco w nauce práw teologii i lit ratury żydowskiéy, musi się przekonać, że często są pisma wykładaiącé filozoficzné i teologiczné prawdy, sposobém metaforycznym, i nazywaią się *medraschot*, a te które *agadot* (o) nazywaią się, są poetycznym sposobém pisané, i nieiako romansów historycznych noszą cechę: i dlá tego z Michaelisem (p) wyznać potrzeba, że w téy sprzéczności iaká panuie między mniemaniami rabbinów w Talmudzie, nie są wszystkié nie rozsądné twiérdzénia, które przywodzimy; ale często zachodzą wykłady sporów, w których rozsądek i nierozum, moralność i nie cnota, maią obronę. Nauka tak

(o) *Dedrachot* znaczy mistyczny wykład, *Medraschot*, teologiczny lub fizyczny z allegoryą, *agadot* historyczná powieść wdziękami poety okraszoná.

(p) Orientalische Bibliotek T. 19 Ed: 1782 r.

ogromnégo dziéła iakim iest Talmud, sposób iego uczénia nie przez znoszénié iednégo mieysca z drugiém, iednéy xięgi z drugą, ale przez prosté od piérwszéy karty do ostatniéy odczytanié, są tak trudné, że całe życié człówieka, ledwo na nauczénié się wystarczy (q), ieśli inné ieszcze pomocné nabyć zechce, pragnący bydź uczonym, nauki. Katechizmu tak iak my, żydzi nié maią.

II. Mówiliśmy o zrzódłach prawa, schulchan Aruch iest zbiórém tych ustaw, któré maią moc obowiązuiącą żydów nie mieszkaiących w własnéy ziémi. Piérwéy zaś Moyżesza Maimonidesa xięga ustaw zbliżyłá wszystkié rozrzuconé ustawy do uwagi czytelnika. Mówiliśmy także, że té obadwa dziéła nie otrzymały powszechnégo przez żydów przyięcia, zatém glossy, kommentarzé, nową rzuciły ciemność (r): nié możná tego Prawo.

(q) Wolfius Bibliotheca Hebr: T. I p: 660, przywodzi Avoda Sara *semper tripliciter dividat homo annos suos, ita ut tertiam partem Gemarae tribuat. Quis enim novit mensuram vitae suae.*

(r) Polscy żydzi, Dawid Szmulowicz Arcy Rabbin Ostrogski, żyiący w środku 1780

zapomnieć, co Mendelsohn wyrzekł, iż nauka prawa dlá wymienionéy dopiero przyczyny iest trudną, a co w prostocie Michel starszy żydowski, do Zygmunta I oskarżony, o niesprawiedliwy wyrok napisał (s), to w trzysta lat każdy rozsądny żyd powtórzy.

Rabbini i Synody III, Tych dwóch szczególniéy nauk, za iedną religiyną powszechnie wziętych, uczą nauczyciele żydowscy. Nie znali dawniéysi uczeni tytułów (t). Nieco przed Chrystusém

---

wieku. Hillel Ben-Naphtala Herz, zmarły w Zółkwi 1670. r. Menachem Mendel z Krotoszyna 1692 r. i 1702 pisali w Polszcze kommentarze na Schulchan Aruch. Patrz Wolfiusza p: 330, 331 i 768.

(s) *Xięgi naszé różnie i różnie roskazuią, nie wiémy często iak postąpić, kiedy Gamaliel tak, Eliezer inaczéy, roskazuią. W Babylonie iedná, w Jerozolimie [mówi o Gemarach] drugá iest prawda. My słuchámy drugiégo Moyżesza (Maimonidesa) a nowi go nazywaią kacérzém. Zachęcám ia uczonych áby napisali mądré rzeczy, a uczeni i głupi ié słuchali.* To doniesiénié z ruskiégo Mateusz Nielubowicz w 1790 r. z oryginału znalezionégo wytłumaczył.

(t) *Secula prima, quae erant praestantissima, non habebant opus se extollere titulis, neque per Rabbi, neque per Rabbim: sapientes Babyloniae quam sapientes Israel: jam Hillel*

Rabbinów nazywanié stało się powszechné. Symeon syn Hillela, piérwszy iest podług wielu uczonych opiniy, który rabbina tytuł nosił (u). Widzimy u Nestoryanów uczonych piérwéy nauczycielów, a w poźniéyszch czasach uczniów arabów, też sámą godność. Josua Bar-Aun nauczyciel Masawaiha, w lékarskiey nauce w Seleucii otrzymał Rabbina godność (w). Arabowie przyięli tén tytuł dlá swoich uczonych w lékarskiéy nawet nauce (x). Włożénié rąk (*impositio manuum*) z niewielkiémi obrządkami stanowiło u żydów Rabbina. Piérwéy examen ścisły został odbyty (y).

Morenu, iest wyższy stopień od *Rabbina*, znaczy doktora teologii. W Niemczech XV

---

ascendit ex Babylonia neque fuit nomen ejus, Rabbini titulo appellatum. Mówi to przywiédziony Rabbin Nathan w rosprawie *antiquitates hebraicae* w T. XXI p: 908 Ugolina.

(u) Tamże, tudzież Jonae Serupii Dissertatio de titulo Rabbi w tymże tomie p: 1087.

(w) Assemanni bibl: orient v. 2: 435.

(x) Sprengel *Versuch einer pragmatischer Geschichte der Artzneykunde* Ed. 1800 r. T. 2. p. 359.

(y) Patrz Ursyná i Serupa przywiedzioné rosprawy.

wieku żydzi zaczęli brać tén tytuł. Jakób Levi z Wilna w 1427 ru. napisawszy rytuałową xiążkę iuż tén zaszczyt przyłączył do swégo imiénia (z). W Hiszpanii ani rabbinów ani Morenu żydzi niémaią, twiérdząc że té urzędy do Palestyny tylko się ściągały [a], u nás moreném każdy żyd rozumiéiący siebie uczonym, nazywá. Jak zaś tytuły w śrédnich wiekach dawano chrześciańskim pisarzóm, nayuczéńszégo, naysubtelniéyszégo, nayłatwieyszégo; tak też sámé zaszczyty podchlébstwo żydowskich uczniów nauczyciélóm swoim przyznawało (b).

Nad tymi rabbinami byli u nás arcy-rabbini, ziemskiémi rabbinami zwani, tych rozkazy miały moc obowiązuiącą. Zbiérali oni Synody. O Jarosławskim mówi Rhenferd [c] nie wyrażaiąc czasu kiedy był odprawiony. Słyszałém i

---

(z) Buxtorf syn *Synagoga Judaica* Ed: Basil. 1690, 8. c. 69. p. 669.

(a) Tamże.

(b) Patrz rosprawę Jona Serupii *de titulo Rabbi.*

(c) *Investigatio Praefectorum et ministrorum* u Ugolina w T. XXI p. 227 wzmiankuie tylko o wyroku wydanym *a veneranda synodo* o drukowaniu xiążek.

miałém ślady że był synod w Żółkwi za Jana III panowania odprawionym. Wyroki tego synodu drukiém były upowszechnioné, z woli tego króla zostały zniszczonémi. Wszystkié moié starania o dostanie aktów którégokolwiek synodu żydowskiégo, nie otrzymały skutku.

IV Od Arabów nauczyli się żydzi grammatyk i słówników [d]. Saadias Hagaon w dziesiątym wieku iest piérwszy, który grammatykę hebrayską napisáł [e]. Wiedénastym wieku rabbin Juda Chiug, xiążęciém żydowskich grammatyków zwany, napisáł grammatykę i słównik [f]. Chrześciańscy pisarze od srzodku 15go, bardziéy od 16go wieku, pracowali nad uporządkowaniém i ułatwiéniém nauki tego ięzyka. Stankar professor za Zygmunta I w Krakowie, a sławny błędów w wierze rozsiéwacz (g) i Hulewicz

Nauka ięzyka hebrayskiego

(d) *Gustav Peringer historia eruditionis et linquae arabum* Ed: upsal. 1694.

(e) Jo. Georg Meusel *Leitfaden zur Geschichte der Lehrsamkeit, zweyte Abtheilung* p: 557.

(f) Tamże.

(g) W Krakowie 1548. r. iest piérwszá edycya, kilka razy w innych niemieckich miastach, ponowioná.

(h) w naszym kraiu trudnili się ułatwiéniém nauki tego ięzyka. Nasi zaś żydzi rzadko grammatyki, a rzadziéy ieszcze słówników używaią. W reiestrze pisarzów, którzy o ięzyku hebrayskim pisali, żadnégo polskiégo żyda nie znalazłém (i). Kilka razy widziałém pisma grammatyczné Moyżesza Kimchi (k), lecz i té były bardziéy ozdobą składu xiąg, niż zrzódłém nauki.

Kiedy i iak żydóm pozwolono uczyć się innych nauk V, Pismo Boże, a równié nawet ieszcze więcéy, tradycyá czyli podanié zawarté w Mischnie i Gemarach zatrudnia uczniów; nie bronili uczniόm innych świeckich (iak mówią) nabywać nauk. W ciągu woyny Tytusa zakazali żydzi, uczyć się po grecku (l). Rzucili przeklęctwo na tego, który uczyć będzie syna nauk greckich (m). Pod imiéniém

---

(h) *Notae characteristicae Lingvae sanctae.* Nié mogę teráz znaléśdź notaty którégo roku i w którém mieyscu to dzieło iest wydrukowané.

(i) Patrz ten reiestr u Wolfiusza T. I p. 574.

(k) Ed. weneckiéy 1546 r.

(l) *Jn bello Titi decreverunt, nequis filium suum graece doceret* Sotah c. 9. w T. XXI Ursina pag. 1003.

(m) *Maledictus, qui nutrit porcum, et maledictus qui docet filium gracae.* Tamże.

ogól-

ogólném greckich nauk, zawiérały się wszystkié umieiętności nieuczoné w Jerozolimie [n]. Uważano w téy mierze nietylko na oddział żydów od innych narodów, ale lękano się aby ustawną mieszaniną filozofii z teologiią, religiyną naukę nie zrobiono świecką (o), któ-rá co do wymysłów rabbińskich, nie wytrzymałáby filozoficznéy walki. Tę pogardę innych nauk przez żydów opisuie Juvenalis (p); przeciwko téy opinii powstawáł sławny rabbin Akiba (q), obiecywáł nagrodę na tamtym świecie tému, który obce czyta xięgi (r). Pozwolili iedni po 25 roku, uczyć się innych nauk (s), drudzy do 22 ru. tén zakaz

---

(n) Tamże p. 1003.

o *Lex data est ab Asmoneis; maledictus sit qui docet filium sapientiam Graecam* Leonhardi Heuberi *Dissertatio de Academiis* Hebraeor. w T. XXI Ugolina pag: 1060.

(p) *Romanas autem soliti contemnare leges Judaicum discunt ac metuunt Jus.*

— *Tradit arcano quodcunque volumine Moses.* Sat. 14.

(q) Akiba skończył życié 135 r. Ery Chrześć: Patrz o nim § I.

(r) Mischna w przedziale Sanhedryn Cap: chel.

(s) Bartolocci Bibliotheca Rabbinica p: 501.

rozciągnęli (t). To prawidło nie uważano za powszechny przepis, kiedy widzimy iak żydzi pod Arabami, czasém nauczyciélami, częściéy byli uczniami. Zapewne polscy żydzi, w naukach teologicznych wiele pisali (u). Zapewne uczeni żydowscy z naszégo kraiu, wielkiéy nabyli w tym rodzaiu sławy (w). Drukowano u nás dwa razy Palkeiry żyda dziéło, o potrzebie uczénia się innych nauk (x). Należy także przywieśdź przypadkiém znaleziony ułomek listu Synodu żydowskiégo, za Zygmunta I, do żydów aby się uczyli nauk. *Jehovach má liczne Sephiroty*, *Adam miáł*

---

[t] Tamże.

(u) Patrz *Bibliothecam Hebraicam* Jo: Chri: Wolfii.

(w) W Amsterdamie naywięcey żydzi Polscy sprawowali urzędy Rabbinów: w XV i XVI wieku, nasi żydzi byli prawie w swoim rodzaiu nayuczeńsi. W Afryce żydowscy polscy pisarze są sławnémi, wyrzucaią im tylko iedną wadę, że pisząc kommentarze nad Mischną lub Gemarą, wyrażaią ie po niemiecku a nie po hebraysku, *Voyage dans l' Empire de Maroc* par Jean Potocki 1792 Varsovie p: 45.

(x) Józef ~~Pallaira~~ żyd Hiszpański w 1409 r. napisáł rozmowę między uczniém Gemary, i uczniém filozofii, w któréy dowodzi, że należy się żydóm innych nauk uczyć, prócz Tal-

różné doskonałości wypływy. Izraelita tedy na iednéy tylko nauce przestawać nie powinien. Piérwszá iest świętá nauka, ale dla tego inné nieopuszczaią się. Naylepszy iest owoc rayskié iabłko, ale czyż dlá tego mniéy smacznégo nié mámy ieść iabłka? Wszystkie nauki nasi wynaleźli oycowie, i kto nie iest bezbożny, znaydzie początek wszystkich umieiętności w xięgach Moyżesza. Co było naszą chwałą dawniéy, wstydém teraz bydź nié może. Byli żydzi u królów na dworze. Mardochei był uczony, Ester była mądrá, Nehemiasz był radzcą Perskim i lud wybawili z niewoli. Uczcie się, bądźcie użytecznemi królowi i panóm, a będą was szancuać. Ile gwiazd na niebie, ile piasku w morzu, tyle iest żydów na świecie, ale u nás nie świecą iak gwiazdy, a każdy nás depta iak piasek. Król nász iest tak mądry iak Salomon, tak święty iak Da-

---

mudu. To dziéło iest w ms. biblioteki watykańskiéy No 529. Bartolocci i Wolfusz te rozmowy opisali, lecz mniéy dokładnie podług zdania Assemaniégo T. I Cat: Bibl: Vatic: p: 521 w Krakowie 1545 i 1648 tę xięgę żydzi wydrukowali; ta piérwszá edycya iest mało znaná.

wid, má przy sobie Samuela drugiégo prawie proroka (mówi o Samuelu Macieiowskim kanclerzu). Patrzy ón na wszystkich ludzi iak na las ogromny. Rzuca wiatr różné drzew nasiona, i nikt się niepytá zkąd naypyszniéyszé drzewo má swóy pochód. Czemuż i z nás Cedr Libański w śrzód tarniny powstawać nié má (y).

Geniusz Zygmunta I umiáł ożywiać rówuie i żydów. Znayduiémy ich drukarnie w ten czas założoné (z). Widzimy ich liczné dziéła (a). Znayduiémy ślady oporu duchownéy władzy, aby nie uczyły się żydowskie dzieci z naszémi, w iednéy szkole (b). Upadły w tén czas ułożoné dobroczynné widoki, kiedy sami żydzi czuć zaczęli, iż pożyteczná reforma w oświecéniu iest piérwszą potrzebą.

Filozofii VI. W iakim stanie była Filozofiia u żydow, mówiliśmy w § I. téy rozprawy. Uciśniéni i okryci wzgardą żydzi, w wscho-

---

(y) W papiérach rozrzuconych metr. kor orygináł czyli kopiá, byłá na cienkim pargaminie, pięknie pisaná.

[z] Patrz bibliothecam hebraicam Wolfiusza.

(a) Tamże.

(b) Patrz przełożénié Piotra Gamrata Prymasa 1542 r. 19 lipca art: VI.

dnich kraiach pracowali iednak cokolwiek w przedmiocie nauk; ieżeli nie dlá posunięcia światła, bo ich dzieł oryginalnych w tym czasu zakresie nie mámy, to przynáymniéy dlá własnéy pociéchy. Uczyli się z sáméy potrzeby obcowania po grecku i po syryysku, aby mogli mówić z témi ludzmi, z którémi dzielili społeczność. Arabów zwycięstwa ucisnęły żydów i chrześcian, zaięły té ziemie na których i uczeni i nieumieiętni mieszkali. Zdobywców arabów początkowo oznaczałá sámá pogarda nauk. A ieśli usuniémy z dzieiów od poźniéyszych pisarzów podaną wiadomość o spaléniu Alexandryyskiéy Ptolémeuszów biblioteki (c), nie osłabimy iednak

(c) Powszechnie twiérdzono, że gdy Amrou dobył Alexandryi, Ján Philopon prosił u zwycięzcy o dar téy biblioteki. Tén posłáł do Omara, odpowiedziáł ón, że albo te xięgi to zawiéraią co alkoran, są tedy nie potrzebné; albo są przeciwné, są więc szkodliwé i zniszczyć ie należy. Abdollatif i Abulfaradsch podali tę wiadomość. Gibbon i Villoison zaprzeczyli temu twiérdzéniu. Reinhard w rosprawie *Ueber die iüngste schicksale der Alexandrischen Bibliothek* 1792. Göttingen 8 dowiódł do oczéwistości, że te od późnych pisarzów czynioné doniesiénia są zniszczonémi przez inné dowody, któ-

przez to, twiérdzénia wspartégo dzieiami, że w tym pierwszym czasu zakrésie podniés.énia się mocy Mahometa, doświadczyły nauki zniszczénia. Władza iednak nauk i światła, zbliżałá się pomału do tronu Kalifów. Piérwsi szukali zwycięztw, następni chcieli ié ubezpieczyć. Okryci chwałą wodzowie, uczuli że na łonie spokoyności, nauki są pierwszą potrzebą. Al-Mansor i Al-Raschid rozkazywali części świata, słuchać musieli dlá utrzymania swego życia rady lekarzów, którzy razém byli filozofami. Walid I zakazáł 96 ru Hegiry ięzyka greckiego w sprawach publicznych (d), Al-Mansor naznaczył nagrody dlá tych, co greckié przekładać mogli dziéła (e). Syryyczykowie tłumaczyli z greckiégo, lub od 5 wieku dokonywané prze-

---

ré wypisywać w tém dziéle mám za rzecz zbyteczną. Wszelako Tiedemann *Geist der Speculativen Philosophie* B. IV. p. 8 bierze nieco obronę świadectw tych dwóch dzieiopisów.

(d) Albupharag Hist: Dynast: p: 129 niektórzy twierdzą, że zupełnie ięzyk grecki Walid I, z państw swoich wywołáł. Patrz Buhle *commentatio de studio graecarum literarum inter Arabos.* Commentarii Soc: Götting: XI p: 222.

(e) Albupharag p: 99.

kłady oddawali Arabóm [f]. Za Al-Mamuna 218 ru. i Al-Montawekkela 247 r. Hegiry, społeczeństwo pod przewodztwém Mesueha, pracowało nad przekładém dzieł greckich, nayprzód na syryyski ięzyk, a z syryyskiégo na arabski [g], łatwo iest tedy wnosić iak wiele musiało bydź błędów w dwoiakiém tłumaczéniu, i przy złych często kopiiach. Honain ben Jsak, nastąpił po Mesuehu, i iému wielką liczbę dzieł tłumaczonych przypisuią uczeni [h]. Mámy podaną wiadomość, że oryginały z których tłumaczono z rozkazu Al-Mamuna spalonémi zostały [i], tak nawet sposóbność sprawdzénia oryginału z przekła-

(f) Patrz Buhle *commentatio* etc. W bibliotece Floreńskiéy cod: 68 podług katalogu Ed: Goriusza 1742 r. są przekłady z Syryyskiégo na Arabski Arystotelesa.

(g) Albupharag p: 246 urodził się Al-Mamun r. 787 ery chrześć: czyli hegiry 170, do Bagdadu się przeniósł 204 r. i tám był do 215 r. czyli od 819 do 830 r. ery chrześ: w tén czas pod przewodztwém Mesueha nad témi przekładami pracowano.

(h) Patrz Buhle i inné uczoné rosprawy o Arabskiey literaturze.

(i) Leo africanus *de viris inter arabes illustribus* ap: Fabricium bibliotheca graeca V. XIII p: 248.

dém upadła. Piérwszémi arabów nauczyciélami byli Nestoryanie i żydzi [k], w tén czas kiedy nauki weszły do arabów; kiedy Honain ben Jsak pracowáł nad przekładami dziéł pisarzów greckich, Arystotelesa filozofiia byłá więcéy czytaną niż inné; żydzi szanowali tego mędrca szczególniéy [l]. Cała filozofiia arabów iest niemal kommentarzém Arystotelesa, w mięszaninie iednak z nauką Alexandryyskiéy szkoły (m). Z tego to zrzódła zapewne czerpáł żyd Habatollach Ebn Malkha tę dyalektykę, któréy ieden xiąże z rodu Selgiucidów, mocno się uczył (n) Alkendy, Alfarabi, Avicenna (o) byli arab-

---

[k] Patrz Buhle i dawnieyszych pisarzów.

[l] Joseph *contra* Appionem L. I. przywodzi Klearka świadectwo, iż Arystoteles wiele od iednego żyda nauczył się. Dumnémi byli z tego mniémanégo ucznia. Podobało się z mylnégo tłumaczénia dziéł Józefa, śmieszné upowszechnić podanié, że Arystoteles był żydém. Bayle pod artykułém *Aristote* uczénié, ale zbyt pracowicie te twierdzénia usunął.

[m] Patrz Buhle *Lehrbuch det Geschichte der Philosophie* 5ter Theil.

(n) Albupharag hist: dyn: p: 394.

(o) Patrz Buhle Lehrbuch 1. c. i Joh: Andr: Mich: Nagelii *de studio philosophiae graecae inter Arabes* Altorfii 1745.

skiémi w filozofii nauczycielami. Tych i nie co późniéyszych, zaćmił Averroes 1217 r. zmarły. On ogłosił Arystotelesa iedynym prawie mędrcém (p), a maiąc greckich scholiastów i kommentatorów, zrobił kommentarz pomnożony własnémi wykładami (q). Rabbini wytłumaczyli na hebrayski ięzyk, z tego przekładu zjawił się łaciński (r), zkąd

(p) Averroes mówi, że nim Arystoteles się urodził, natura nie była ieszcze w stanie doskonałości, i że dopiéro z zjawiéniém się Arystotelesa, odebrałá swoie dopełniénié. To nadzwyczaynć uczczénié było w Européyskich szkołach, iest równie między Turkami i Persami. Patrz Launoi *de varia Aristotelis fortuna*. Wittembergae 1729, 8 i Historyą nauk wielu akademiy etc.

(q) Patrz iego dziéł wykład w Lehrbuch Buhle.

(r) *Aristotelis omnia quae exstant opera Averrois Cordubensis in ea opera omnes, qui ad haec tempora pervenere, commentarii* 1575 XII tomi Venetiis są z hebrayskiego tłumaczénia i między kommentarzami iest R. Levi Gerson, którégo rękopism w bibliotece królowy Christyny znaydowáł się. Biblioteka Wiédeńská Lambec: Comment: T. I p. 294 zawiérá tłumaczénié hebrayskié *organon* Arystotelesa 1232 r. są inné części dziéł Arystotelesa hebrayskié przekłady w Watyk: bibliot: No: 317, 337, 338, 341, podług Assemaniégo. Cat: Bibliot: Vatic. T. I. w Medyceuszowskiéy bibliotece w Florencii podług ka-

wyniknęły te nierozumiénia, któré w dziéłach Arystotelesa widzimy, i któré tak dobrze podáł do uwagi Brucker (s) i Buhle (t). Do téy szkoły Arabów liczy historya filozofii Moyżesza Maimonidesa. Ten 1131 r. urodzony w Cordowie, sławny przez prace religiyné i prawné (u) tudzież lekarskié, okazáł się znakomitym w XII wieku. Zbiegły do Kairu, oskarżony od żydów o kacerstwo, o sprzyianié mahometanóm w 1205 r. życie zakończył (w). Dziéło iego *Doctor perplexorum* po arabsku pisané, przełożoné wprzód na hebrayski, późniéy na łaciński ięzyk, przywodzoném zostaie przez Alberta wielkiego, S.

---

talogu Goriusa 1752 r. T. I. p: 149, 150, 167. Toż samo w paryskiéy bibliotece T. I p: 50, 52. a w Montfaucona bibliotheca ms. Ed: 1739 T. 2 p: 710. Patrz także Bartoloccégo Bibliotheca rabbinica hebraica T. I p: 219 szczególniéy przedsłowie Buhle w piérwszym tomie edycyi dziéł Arystotelesa.

(s) Hist: crit: Phil: T. III.

(t) Buhle Lehrbuch T. V. i dziéł Arystotelesa, iego edycyą Bipontską 1791 r.

(u) Patrz iego dziéła szczególniéy xięgę przepisów o wychowaniu, tudzież o pokucie.

[w] Patrz *Moses Maimons Leben* Berlin 1792 8.

Tomasza z Akwinu. Dziéło to miało w célu pogodzić naukę starego testamentu z wnioskowaniami rozsądku, i przez to sámo usunąć zarzuty nie dowierzaiących istności i dobroci xiąg starégo zakonu. Używał do pomocy Arystotelesa dzieła, a wnioskował podług prawideł alexandryyskiego eklektycyzmu (x). To dziéło ieśli Moyżeszowi Maimonidesowi dało mieyscé między filozofami, wstrzęsło iego powagę u żydów. Pomnożył Maimonides dowody o istności Boga, a mówiąc o tworze świata, odpowiadáł na twiérdzénia o iego wieczności. Pracowáł on nad tą wielką kwestyą zkąd pochodzi złe, iak w dziéło Boga wniść mogło, do czégo służy i czy iest użyteczné (y)? Wyznać potrzeba, iż filozofiia Maimona u żydów, mało byłá znaną, wracałá się czystá Arystotelesa i Platona filozofiia. Usunąwszy kommentarze żydzi téy odmiany byli nieménii świadkami.

Wstydem iest 16 wieku, iż w ten czas kiedy wracało się światło nauk, kiedy powątpiwano o opiniiach stwierdzonych świa-

(x) Patrz iego dziéło More Nevochim ed: 1629 szczególniéy przedmowę Buxtorfa.

(y) Patrz More Nevochim.

dectwém lub uszanowaniém wieków, kabbala żydowská stałá się ulubioną nauką. W niéy filozofiia, teologiia i lekarská nauka znaydowały zasády. Reuchlin obiecywáł w kabbale znaléśdź dowody o tróycy s. (z). Trithemius opat, całey religii wyrocznie w tych nudnych xięgach znaydowáł (a). Pico Mirandola stryy i synowiec filozofiią z kabbalą łączyli (b). Agrippa de Nettenheim (c) posuwáł swé dziwaczné uroiénia do związku z duchami. Nakoniec Theophrast Paracels

(z) *De arte Cabbalistica* li: III ed: 1517. Reuchlin urodził się 1455 r. umárł 1522, wydáł ieszcze zbiór pisarzów kabbalistycznych 1587 r. drukowany. Marcin Raymund Dominikan XIII wieku oddawszy się ięzykowi hebrayskiému zwrócił uwagę na Talmud, iak o tém mówiliśmy.

(a) Ziegelbauer et Legipontum *historia rei literariae ord: S. Benedicti* Vol. III ed: Aug. vindel: 1754 p. 217. Patrz także dzieła Trithemiusza 1601 r. f.

(b) Stryy umárł 1495 r. Synowiec zabity 1533.

(c) Urodził się 1486 r. umarł 1535 r. Dzieło iego *de oculta Philosophia* wydrukowané z innémi 1600 r. w Lugdunie 8. zawiérá te wszystkié nierozumné wymysły i stosunki. Z taką xięgą w ręku mógł pisać sławné dzieło *de vanitate scientiarum.*

(d), nic prawie nie umieiąc, theosophiią, w swoim rodzaiu gruntowáł. Böhm czeladnik szewca (e) hańbiące rozsądek wydawáł xięgi, które lekkowierność ludu i władz ciérpiałá. Robert Fludd (f) i Jakób Pordage (g) uczeni pisarze naywiększégo nierozsądku w przyięciu twierdzéń i stosunków kabbalistycznych

(d) Urodził się 1493, umárł 1541 r. o iego dziélé mówimy nieco niżéy, rzecz czyniąc o lékarskiéy nauce u żydów.

(e) Urodził się w wyższéy Luzacyi 1575, umárł 1624 r. w dziélé *Aurora* które z innémi iest wydrukowané, gruntuie się na obiawiéniach które otrzymáł. Połączył Theosophiią z Alchimiią; rzeczą iest prawie niepodobną do wiary, aby tego pisarza marzénia tak wiele miały czcicielów i zjednały nawet pismiénnie trwaiącé długo szermiérstwo.

(f) Urodził się 1574 w Hrabstwie Kanterbery, umárł 1637 r. Jego dziéło *Philosophia Mosaica* iest wykładém Kosmogonii Moyżesza z dodatkami kabbalistycznémi. Dzieła iego razém wydrukowané 1617 r.

(g) Umárł 1626 r. powiada tén Pisarz, że duch iégo na krótki czas opuścił ciało, i na górze wieczności od Boga oyca uczył się, Bóg [podług niégo] stworzył wieczność, a ta wieczność mądrością Boską zwaná, świat stworzyłá. Wyprowadzá myriady duchów, nié miáłém tego dziéła w ręku, ale Tiedemann w T. 5 wyciągnął iego metafizyczné wnioskowania. Dzié-

okazali dowody. Żydzi więc widząc, że po kilkunastu wiekach pogardy, lub lekko-ważenia ich nauki, część świata ią przyymuie, rumienili się że mogli powątpiwać o dokładności i dobroci swoiey nauki. Kiedy Hiszpański ieden żyd koło 1534 roku zrobił się fałszywym messiaszém, przywodzili iego strońnicy, iż przyszedł czas odkrycia prawdy, kiedy na nią uczeni innych wiar się zgadzaią (h). Upadłá ta dziwaczná w filozofii budowa. Zostałá tylko w czerwono krzyżownikach [i]; żydzi stanęli na iednym zawsze

---

ła iégo. *Metaphisica vera et divina, Sophia, sive delectio caelestis sapientiae de mundo interno et externo. Theologia mystica sive arcana* otrzymywały uwielbiénia.

(h) Z Schediasma Johannis Lent *de Pseudo Messiis* w Ugolinie w T. XXIII p. 1069. wiémy że wśród wielu fałszywych messiaszów był ieden żyd hiszpański w tym roku przez Karola V na śmierć skazany; z pisma Andrzeia de Lubowla pod tytułém *Caecitas impia Judaeorum* w Krakowie u Wietora 1559 r. 8. p. 57 widzimy, że żydzi czynili tén wniosek kiedy na niego Theologicznie odpowiada. Przypomnieć zaś sobie należy, że późniéy nieco *Theosophiczne* pisma stały się powszechniéyszémi.

(i) *Rosecroix*, granice tego dzieła i iégo cél nie pozwalaią o tém zgromadzéniu w téy ro-

w filozofii stanowisku. Ta kabbalistyczná nauka iak wiadomo pomogłá do nauki sędziόm o czarach i upiorach (k). Padło wielu ofiarą nierozumu i nadużycia włádzy. Zydzi iak słabsi, byli porozumianymi o zmowy z diabłami. Jch pismo w 1557 r. wydané (l) zawiérá niektóré myśli, godne sławnégo Wyiera, który zawstydził oskarżycielów o czary, i nie iedną niewinną ocalił ofiarę (m). U-

---

sprawie pisać, mało iest czytelników, którzy o imiéniu przynaymniéy tego zgromadzénia nie słyszeli. W zgromadzéniu azyatyckich braci iest nawet Synedrion z 72 członków zebrany. Patrz *die Brüder S. Johannis aus Asien, in Europa* Berlin 1803 r. 8.

(k) W ciągu dziéła w Rozdz: o czarach, tę ważną wyiaśnimy epokę.

(l) O czarach i czarownicach in 4, 1557 r. bez mieysca druku, zdaie się iednak że z drukarni Mateusza Wierzbięty to dzieło wyszło. Wśród kilkunastu kart zawiéraiących dosyć poziomé uwagi na k. 4 są uwagi, iak oszukuią mniémani czarownicy.

(m) Urodził się 1515, umárł 1588 r. szlachetnie pracowáł nad ratowaniém ludzi od oskarżéń o czary. Patrz iego pismo *de praestigiis et incantationibus.* Ja nié mám iak ed: 1660 r. Dowody w pismié o czarach i czarownicach 1557 r. wydané, zdaią się bydź

padły u nás nauki, zniknął dobroczynny proiekt oświecénia żydów. Sámá tylko teologiia i *theosophiia*, zatrudniłá naszych żydów. Podniósł się za naszégo życia żyd filozof Mendelsohn, wpływ iego nauki, mało się okazáł w niemieckich żydach, nasi maią go za ozdobę wieku, ale iego pisma nie czytaią. Maimon polak przyniósł swé dziéło w ofierze ostatniemu królowi. Salomon z Wilna rozsądné dosyć o reformie współ-braci podał królowi pismo, które dostałém. Jest także ieden żyd w Frańcyi, który má za chlubę, że go ziémia nasza wydałá, lecz nasi żydzi o nich wiedziéć nie chcą.

Prawo natury VII. Podobało się uczonému Seldenowi, którégo dosyć często imié z szacunkiém w téy rozprawie wspominámy, całé prawo natury do prawa Moyżesza, i ustaw w starym zakonie stosować (n). Mniéy szczęśliwá praca nie przyniósłá przekonania. Michaelisa dzié-

---

z Wiera dziéła przepisané, lecz tylko na k. 4 nie zgadza się to iednak z datą obu edycyy.

(n) Joannis Seldeni de Jure naturali et gentium juxta disciplinam Hebraeorum libri septem, to dzieło kilka razy drukowané iest także w T. XXVII Ugolina.

ła (o) dowiodły to co z dawniéyszych nawet pism i rozbioru różnych uwag wiedziano, że próżná iest praca, prawo natury stósować do ustaw żydowskich; czyli co na iedno wychodzi, w prawach municypalnych starégo zakonu znaydować iego pochód nie zawsze możná. Wreszcie wiadomo kiedy ta nauka systematycznie została traktowaną, i oddzieliła się od innych nauk, a żydzi (mowiąc o ich ogóle) nie wiedzą, że prawo natury iest uczoné.

Nauka lekarská.

VIII. Lékarzów obowiązki należały początkowo do lewitów. Mámy ślady léczénia w xięgach Moyżesza i królewskich [p]. Salomon którému tyle xiąg przypisuią, miáł także napisać dziéło o chorobach i ich léczéniu [q]. Ezechias podług podania zniszczył tę xięgę, aby kapłani cudowną sprawą zwyczayné léczyli choroby (r). Eliasz, Elizeusz,

---

(o) *Mozaisches recht*, i *Orientalische bibliothek.*

(p) Patrz zebrané wyciągi z pisma starégo zakonu u Sprengla *Versuch einer pragmatischen Geschichte der Arzneykunde* Halle 1800 1 Theil p: 88. 96.

(q) Tamże p: 90.

[r] Suidas pod słowem *Ezechias.*

N

Isaiasz, leczyli choroby (s). W czasie Babylońskiéy niewoli przyięli Chaldéyski ięzyk, mniémania, bayki i zwyczaie Persów i Medów (t). Systema Perskiéy filozofii, weszło także do żydów (u). Mystyczné słowo Boskié leczyć miało wszystkié choroby (w), i te podobno wyrazy w xiędze mądrości, prowadziły wielu żydów do mniemania, że naylepszy lékarz wart iest iednak piekła (x), bo używá władzy przyrodzonéy, a nie udzielonéy mocy od Boga. Theosophia persko-żydowská nieczyniłaby wiele postępu, gdyby w Alexandryi platoniczné zasady i niektóré marzénia nie złączyły z przyiętémi na wschodzie mniémaniami. Za Jeremiasza ieszcze przészli żydzi pod Johananém do Egiptu (y). Artaxerxes III i Ptolemeusz Lagides pomnożył ich liczbę w Egipcie zaprowadzaiąc wielu iak ieńców (z). Dobroć Ptoléméuszów, szczegól-

(s) Patrz zebrané dowody Sprengla.
(t) Joseph Antiquit: Jud: l. III c. 7.
(u) Patrz § I.
(w) Sap: XVI. 12.
(x) Patrz przywodzénié tego mniemania w Ursinie *antiquitates hebraicae.*
(y) Jer: XLII. XLIII.
(z) Joseph l. XII c. I.

niéy Philadelpha, ośmieliła ich do nauk. Złączéni żydzi przez sámo społeczeństwo, z alexandryyskién i grammatykami, pomnożyli swoie przywiązanie do allegorycznych wykładów. Około 150 lat pzed erą naszą Esseńczykowie (a) zatrudniać się zaczęli poznáwaniém ziół i onych stosowaniém do léczénia chorób (b). Sposób Theurgiczny leczénia, złączony z pomocą ziół. przybrál nową postać, kiedy w drugim wieku iak iuż mówiliśmy *kabbala* zebraną zostáłá. Był to wiek prawie iedyn dlá filozofii i lékarskiéy nauki. Appolloniusz Tyaneński łączył leczénie duszy z leczéniém ciała (c). Znaiomé są Izraelitów plemiénia w téy epoce przygody, krótką oni mieli nadzieię, długiégo doświadczyli ucisku. W Rzymskiém państwie i rozdzie onych cesarstwach, żyli żydzi albo w samotności albo w pogardzie. Filozofiia szłá długo iedną koleią co lékarská nauka. Znużył się Arab saméni nawet zwycięztwy, a ten co rozno-

---

(a) Patrz o nich § I.
(b) Joseph *de bello Judaico* l. II c. 8.
(c) *Philostratorum quae sunt opera* ed: lipskiéy 1790 f. l. IV c. 10. i w całém życiu tegoż Appolloniusza Thyaneńskiégo.

sił śmierć na placu bitwy, szukał ocalénia życia od lékarzów chrześcian i żydów. Jeśli zachowaną choć w skażonych ułomkach widzimy filozofiią u Arabów, wińniśmy ią lékarzóm którzy léczyli słabych, a zdrowym przynosili mędrców nauki. Zebrało się zgromadzénié lékarzów w Bagdadzie. Liczné żydowskié szkoły były na wschodzie (d), zmniéyszały się oné, lecz żydzi to udziałém przekładów, to wspólnictwém pracy zachowali lékarską naukę. Piérwszé lékarskié dzieło *Ahruna* Arabom znané, pod tytułém pandektów (e), przetłómaczoném zostało z greckiégo na syryyski ięzyk, przez Maserdschawaiha żyda z Basry (f) i to iest piérwszé pi-

---

(d) O tych szkołach mówi Beniamin z Tudeli w XII wieku. R. Petachias z Ratyzbony zmarły 1215 r. w podróżniku na końcu VI Tomu Ugolina będącym o szkołach żydowskich, lékarskich nie mówi, tylko o iednéy sławnéy aptéce.

(e) Abulpharag hist: Dynast: p. 264 o tém dziélé iest także w Casirisie Bibl: Arab: Hispanica. ed: Madr. 1760 T I p. 325.

(f) Tamże p. 158, 198. wiém, że tén przekład przypisuią niektórzy Gosiaszowi Alexandryyczykowi. Obcá iest rzecz tému dziéłu, té spory rozwiązywać. Abulfaraga zaś świadectwo iest iasné.

smo, które o ospie rzecz czyni (g). Wśrzód Arabów podniósł się Al-Hussain, Abu-Ali, Ben-Abdallach, Ebn-Syna zwykle Avicenna zwány. Tén człowiek uczczony xiażęcia lékarzów imieniém (h) był, iż użyię wyrazu Sprengla, despotą (i) przez lat sześćset uczniów téy nauki. Dziéła iego arabskié na hebrayski, a z hebrayskiégo na łaciński ięzyk tłumaczoné (k) wiele pochwał i nagan otrzymały (l). Dzieiopis postępu rozumu ludzkiégo, dochodzi łatwo przyczyn, dlá których ta ogromná xięga, więcey szanowaną iak rozważaną zostałá. W dziesiątym wieku Harun Izaka syn, żyd z Kordowy pisáł nad tém dziełém kommentarze (m). Posunął Arab Jsak

---

(g) Rhazes Arabski lekarz, którégo często za piszącégo o ośpie naypiérwéy kładną, sám ed: weneckiéy 1506 r. 382 Ahruna przywodzi.

(h) Scheiek Reyes.

(i) Sprengel 2 Theil: p: 401 w tym § szedłém wskazaną przez tego uczonégo dzieiopisa drogą. Sprawdzałém iego przywodzénia, abym niémiáł sobie co do wyrzucénia, lecz znalazłém zupełną dokładność.

(k) Venetiis 1523 r. vol: 5. f.

(l) Patrz Sprengla p: 405.

(m) Casiris Bibl: Arab: Hispanica T. I p. 286.

Ben Soleyman granice nauki, o mocy różnégo rodzaiu żywności, lecz że świnié mięso iak zdrowé polécá (n), żydzi wcale téy xięgi nieużywali.

Młódszy Mezuch wsławił się swoiémi pismami o), gdy zaś mannę z nieba spadaiącą wspominął (p) od żydów był liczonym między célnéyszé świadki tego cudownégo od nieba daru. Powstawął przeciwko chrześcianóm i żydóm, w iedenastym wieku, Jaheak Ben Dzesla, lecz iego dziéło (q) i tabelle medycznéy encyklopedyi, przełożył żyd, i przypisął Karolowi królowi Sycylii, bratu S. Ludwika (r), Ebn Zohr wprowadzął między Arabów *aphoryzmy*, czyli postrzeżénia z cho-

---

(n) Sprengel p. 424 przywodzi p. 502 tego dziéła ed: 15-o. Basil pod tytułem *Isaaci filii Salomonis liber de dictis universalibus* tego dziéła nié miąłém pod ręką.

(o) Są drukowané w Wenecii 1562 fol: Venetiis *Mesue opera quae extant omnia*.

(p) P. 53. Tłumaczénié części dzieł Mesue po Hebraysku przez R. Teodora w Bibliotece Florentskiéy Cod: MS. I części katalogu p. 485.

(q) Sprengel przywodzi *Tamin Sanitatis* Argentorati 1533 r.

(r) Sprengel p. 429. Reiske ad Abulfedam VIII. p. 773 o nim także mówi.

rób (s). Averroes w filozofii (t) i w lekarskiéy nauce był uważany za wielkiégo nauczyciela od żydów. Upadły nauki Arabów na wschodzie w iedenastym, a w Hiszpanii w trzynastym wieku. Upadły przez to samo wzory, i mieysca nauki dlá żydów. Arabowie zachowali nám choć nieco skażoné, przez siebie nauki, ale nic posunęli kroku w postępie rozumu ludzkiégo. Co grecy umieli, arabowie w złych nauczyli się tłumaczéniach; i podobno dziéie lekarskiéy nauki nie wiele zyskały postrzeżéń od nich, a liczné odziédziczoné błędy, były cechą zatrudniéń uczonych Arabów. Podniósłá się szkoła lékarská mnichów. Wsławioná byłá Salernitanská, któréy kapłani przewodniczyli (u). W czasie krzyżowych wypraw, rycérze szpitalni ufundowanémi zostali. Scholastyczną filozofiią łączyli mnisi z lékarską nauką. W XIV wieku Petrarcha powstáł na Averroesa i na lękarzów (w). Uczeńsi żydowscy lékarze,

---

[s] Sprengel p. 440.

[t] Patrz wyższy §.

[u] Ta część historyi Sprengla iest nader do związku z innémi naukami potrzebná.

(w) W dziéłach iego inter-Epistolas od k.

ślepo słuchali arabów. Anatomiia w XIV wieku (x) zaczęłá bydź mocniéy znaną. Żydzi na swoich trupach nie śmieli się uczyć. Ciekawsi, w XVI wieku przebrani uczyli się w Padwie (y). Slepo słuchaiący Avicennę, uczyli się sposobu nabycia wiadomości, iak ón ią nabywáł przez modlitwę i wino (z). I

---

880 do 885 *Agunt sane* mówi o Doktorach *quando et agentium impietas, et patientium credulitas tanta est, abutantur simplicitate populorum, vitam policentur et vitam perimant et lucrentur.*

(x) Anatomiiá przez Mondini de Luzzi professora w Bononii 1315 r. inną wzięłá postać, kiedy zaczęto ciała ludzkié rozbierać na lekcyach, a piérwéy tylko świnié i psy rozbiérano. Sprengel p. 583.

(y) Erazm Ciołek poseł polski w Rzymie 1501 r. primis kal: 9bris donosi królowi Alexandrowi o sześciu żydach polskich którzy przebrani uczyli się w Padwie. W bibliotece watykańskiéy No 376 za świadectwém Assemaniégo p. 350 iest xięga MS. hebrayská o anatomii 1491 r. zdaie mi się że to iest piérwszé dziéło żydowskié w tym rodzaiu.

(z) *Per ses qui annum, libris legendis sedulo incubui, et quoties aliqua in quaestione perplexus essem, aut medium syllogismi terminum non invenirem, ad templum me recepi et ad omnium Creatorem praeces supplex efudi, donec aperiretur mihi in eo, quod*

ztąd to bydź musiały te modlitwy przy chorych, té upiiania się, które lékarzóm żydowskim w naszym zarzucano kraiu (a). Nadto Pedemontana dziéło, które iest kommentazém Mesuëha, i polécá do leczénia odmawianie psalmów (b): kilka razy u nás w XVI wieku przedrukowané (c) było dlá chrześciańskich lékarzów polécaném. Wszystkié té przyczyny złączoné z tą pogardą, iaką dlá żydów mieli chrześcianie, sprawiły iż żydowscy lékarze nie posuwali się w téy nauce. Wróciła się Hippokratyczná szkoła z powrótém nauk. Powstáł Vesalius oyciec nowéy Anatomii, Amatus portugalczyk żyd, którégo Zygmunt I używáł do swégo dworu

---

abstrusum et reconditum erat. Nocte domum meam reversus lucerna coram me posita, legendo et scribendo operam dedi, et quandocunque me invasit somnus, aut debilitatem aliquam sensi, acceptum poculum vini bibi donec ad me redirent vires. Patrz Brukera T. III p. 81.

(a) W różnych pismach szczególniéy w kazaniach Jána z Przeworska 1593 r. drukowanych na k. 89 i 93.

(b) P. 512 u Sprengla p. 582.

(c) 1574, 1581, 1597 r. Walentyn z Lublina célniéyszym był wydawcą.

(d), ważné w żyłach zrobił odkrycié, w 1547 r. nastąpiła epoka mystycyzmu w filozofii i w medycynie. Kabbala odzyskałá swoią władzę. Zydzi cénić więcéy zaczęli ulubioną naukę. Teophrast Paracels, który od Woyciecha Baza lékarza króla polskiégo otrzymáł świadectwo, iż wyléczył człowieka którégo ón opuścił; ieździł do Polski iak i do innych kraiów (e). Dzićła iego z nadobnémi tytułami Wierzbięty, krakowská drukarnia wydałá (f).

(d) Sprengel III Theil p. 68 Wolfius T. 2 p. 200 mówi o wezwaniu Amata do dworu królewskiégo w polszcze.

(e) Sprengel na k. 348 mówi o świadectwié danéin przez Baza Lékarza króla, i przywodzi *Adami vitae Maedicorum Germaniae.* Sám zaś Paracels w przedmowie do wielkiégo dziéła *die Wundartzney* Sprengel p. 343 wymienia w śrzód innych kraiów w których był, Polskę.

(f) *Archidoxi Philippi Theophtasti Paracelsi magni Germani Philosophi et medici solertissimi, ac mysteriorum naturae scrutatoris et artificis absolutissimi L. X. Nunc primum illustri ac magnifico Domino Alberti a Łasko Palatino Siradiensi, Duce et auspice, studio et diligentia Adami Schrötteri Philosophi et Poëtae laureati, e Germanico in Latinum sermonem translati et editi. Marginalibus annotationibus et indice copiosissimo per*

Wyraża ón (g) iż w śrzód licznych iego uczniów którzy mu się nieudali, Polska má trzech, Czechy iednégo, Saxoniia i Węgry po dwóch, Niderland iednégo, Szwabiiá żadnégo nie wydała. Zdaie się że ieden z tych polskich uczniów był Meier Dawid (h) którégo Stefán król niekiedy używál (i).

Za Zygmunta III dosyć było żydów lé-

Joannem Gregorium Mairum Philosophum et Maedicum, adjectis cum gratia et privilegio imperiali ad septennium. Cracoviae ex officina Typographica Mathiae Wierzbięta Typographi Regii 1569, 4to. tudzież de praeparationibus P. Theophrasti Paracelsi ab Hohenheim Germani Philosophi ac Maedici omnium iudicio absolutissimi Li. II. Cura et studio summaque fide et integritate, qua fieri potuit ab Adamo Schröttero silesio Philosopho et Poëtae laureato in lucem editi cum privilegio Caesareo ad septennium. Cracoviae ex offi ina Typographica Mathiae Wierzbięta 1596, 4to.

(g) W przedmowie do xiąg zwanych *Bertheoneae* S. 335.

(h) Na iednym exemplarzu dziéł Paracelsa czytałém niemiecki napis tego Meiera Dawida, w którym wyraża, że autor iest iego oycém i nauczycielém.

(i) Kowaciovius kanclérz siédmiogrodzki w liście do Stefána króla 1586 14. czerwca dziękuie za udziélénié tego lekarza.

karzami, kiedy przeciwko nim tak mocno Szleszkowski powstawáł (k). Za tego króla upadły nauki w polszcze. Zydzi na iednym nie oświecénia punkcie stanęli. Ledwo który mógł się znaléśdź cokolwiek zdatny lékarz (l). Sami zaś między sobą léczą się w miarę powszechnéy im teráz nie wiadomości i używaią pomocy od chrześciańskich lékarzów w większych potrzebach, każdé zaś miasteczko naszé má cyrulików, których ciemność wyrównywá, bezprzykładnéy w innych kraiach śmiałości w léczeniu.

Matematyka. IX. Wiadomo iest że matematyczna nauka, u greków dopiero uważana byłá, za pomocną do filozofii. Pitagoresa prawidła przyy-

---

(k) Piérwszé dziéło przeciwko żydóm lékarzóm wydáł Sleszkowski 1621 r. w Brunsbergu. Tęż sámą xięgę w téyże sáméy drukarni wydáł 1622 r. w Krakowie 1623 nie zmordowany Sleszkowski w walce przeciwko tymże współ-lékarzóm starégo zakonu, wydáł 1630 r. w Warszawie in 8. *ad Illustrem Dominum Joannem Jastrzembecium Baronovicium Palatinum Siradiensem, de fugiendis medicis, atque Chirurgis Judaeis epistolarum pentas.*

(l) Był za Jána III żyd lékarz, którégo nawet obwiniano, że przez złé léczénié przyśpieszył śmierci tému królowi.

muiąc w kilku względach, żydzi obznaiomili się cokolwiek z wyobrażéniami ieometryi; ta iednak musiałá bydź mało znaną kiedy ieden Mischnicki pisarz mówi poważnie, że R. Eliezer za pomocą ieometryi, doszedł wiele iest kropel w morzu (m). Astronomii iak mdłé mieli wyobrażénia, okazuie Bailli (n). Dlá ogłoszénia nowégo miesiąca używali świadków, którzy ogłaszali iego zjawiénié się (o). Naczelnik synedrynu przez ognie zapaloné, donosił o téy epoce (p), i dopiéro w pół czwarta wieku po Chrystusie, Hillel ułożył potrzebny kalendarz (q), który od karaitów, dlá tego iest przyięty, że innégo nié maią (r). Po tém krótkiém wystawiéniu, niewiadomości żydów w przedmio-

---

(m) Buxtorf Lexicon etc. 625.

(n) *Histoire de l' astronomie ancienne.*

(o) Joannis Seldeni dissertatio de anno civili Hebraeor: w Ugolinie T. XVII. p: 203, 236, 240,

(p) Tamże p: 207, 234, i Dissertatio Christophori Langhausen *de mense veterum Hebraeorum lunari.* Tamże p: 393.

(q) Selden p: 211.

(r) Tamże p: 216, przekłady Euklidesa po hebraysku ms. má biblioteka Paryská. Cod: 1614. Podług Montfaucona *bibliotheca* etc. *Turyńská* równy posiadá przekład z Arabskiégo na

cie naywięcéy ich, bo czci religiynéy obchodzącym, czytelnik nie będzie się dziwił, że o matematykach żydach w ich kraiu wiadomości miéć nié możé. Tén sám sławny R. Eliezer Ben Hirkan w trzecim wieku naszéy ery, wydáł dlá swoich ziomków, dzieło o wymiarze kuli ziémskiéy i obrócie planet: Ada bar Ahaba, w tym samym czasie pisáł o rachunku porównań dniá z nocą. Hillél ben Juda, wprowadziwszy używanié liczby złotéy, dáł prawidła obliczénia nowiów i pełni xiężyca s). Zmieszani żydzi z arabami, we wszystkich naukach chcieli im hydz pomocnémi. Uczył się arab matematyki, żyd szedł tąż samą drogą w IX wieku. Messalach żyd, wsławił się w astronomii, a kiedy rodowi Hunainów winni byli arabowie, przekłady wielu greckich pisarzów, a między niémi Euklidesa, żydzi także na hebrayski

---

hebrayski ięzyk. Cod. VIII i 67 za świadectwém Cod: ms. *Bibliotheca Regia Taurienensis* 1749 *r.*

(s) Montucla *Histoire des mathematiques* Ed: An: VII. T. I p. 417. Bibłioteki Paryzká, Watykańská, Florencká, Turyńská, i inne zawieraią dzieła żydowskié, ms. tego rodzaiu obliczéń.

przełożyli (t). Mieli oni także w swoim ięzyku w tym czasie przełożoné dziéła Archimedesa, Almagest, Ptolémeusza, i innych greckich matematyków; w astronomii pomagali arabom: Elhazan w Toledzie, podług świadectwa żydów, ułożył tablice astronomiczné, od Alfonsa króla kastylskiégo wydané (u). Mówiąc zaś o każdéy nauce dawnéy u żydów, imié Moyżesza Maimonidesa zawsze natrąca się (w). Upadły nauki arabów, żydzi także w matematyce przestali miéć celniéyszé dlá siebié szkoły. Niekiedy w tłoku licznych dziéł w XVI wieku, mniéy sławné żydowskich pisarzów w matematyce imiona, widzimy. Znaydniémy za Jana Kazimierza, wyklęcié prawie matematyki u żydów w pol-

(t) Montucla p: 422 Honaina nazwał żydém. Ktokolwiek wziął w rękę historyą literatury Arabów, poznać może grubą omyłkę, XV wieku żyd Corta ben Luca, czternastą i piętnastą xięgę, przyswoioné Euklidesowi także na hebrayski ięzyk wyłożył.

(u) Montucla p: 418.

(w) Leben Moses Maimons Berlin 1792 r. uwagi iego iednak astronomiczné są zmieszané z astrologiią. Pismo iego o dwoiakim biegu gwiazd stałych zasłużyło na wspomniénié z szacunkiém od niektórych pisarzów.

szcze (x). Powód téy śmiésznéy klątwy nié mógł bydź inny iak tén, że Baruch Spinoza odstępca od żydów, w wykładzie swoiéy nauki używa całéy ieometryi, na pomoc poczwarnym twiérdzéniom (y).

Chronologia i sposób czasu rachowania. IX. Rok żydowski składá się z dwunastu miesięcy xiężycowych, i má dni 354 i niemal trzecią część dnia, różni się tedy iedenastą dniami od słonecznégo. Dlá zgodzénia roku xiężycowégo z słonecznym, musiano dodawać w pewnym lat obiegu, przybyszowé miesiącé, i gdy Hillel Jehuda przyiął złotą liczbę dawniéy od Metona, dlá Ateń-

---

(x) W ms. Samuela z Zółkwi na k. 91 mówi, że matematyka używaná przeciw ludziom i Bogu iest pod klątwą zakazaná, nié mám teráz tego rękopismu, tylko tén krótki wyciąg.

(y) Baruch Spinoza w 1663 r. wydáł dziéło Descarta sposobém Jeometrycznym wyłożoné, do którégo dodáł swoié metafizyczné uwági. W Ru. 1665 wydáł *Tractatus theologico politicus* w którém iuż ustawnie w odradzaiącéy się naturze Boga znaydowáł. Te myśli w 1677 r. wydané w pogrobowych iego dziéłach iaśniéy okazuią się. Jedni go Ateuszém, drudzy Pantheistą iak iest w istocie uznali. Używáł on sposobu Jeometryi właściwégo dlá okazania twiérdzéń zbyt ciemnych i zuchwałych. Kiedy

czy-

czyków wprowadzoną (z), wobwodzie lat 19, siédm lat było przybyszowych (a). Używali różnych epok żydzi, od przygód lub szczęśliwych zdarzéń (b). Gdy greckié upadło panowanié, i pamiątka panowania Alexandra W. ustępowałá innym epokóm; żydzi zaś stali się mieszkańcami całégo świata, chcieli wziąć powszechną epokę, i przyięli ią od stworzénia świata. Nastąpiło powszechné téy epoki przyięcié, po wydaniu talmudu (c). Rok piérwszy od stworzénia świata podług żydów iest rokiém peryodu Juliańskiégo 953

---

sprawdzám epoki dziéł Spinozy i iego wyklęcia przez żydów, zdaie się że może mniemanié ma historyczną oczéwistość. Patrz o Spinozie, i o historyi Pantheismu ważną rozprawę w T. X Buhle Komm: w Göt.

(z) 432 r. przed Erą chrześciańską.

(a) W Cyklu 19 lat, rok: 3, 6, 8, 11, 14, 17, 19, iest embolimeiczny.

(b) Pierwéy rachowali od wyyścia z Egiptu, potém od postawiénia, daléy od zniszczénia kościoła Salomona, potém od początku panowań królów, następnie od czasu przybycia Alexandra W. i zawarcia soiuszu z Symonem sprawiedliwym.

(c) O czasie wydania Talmudu patrz § V. patrz T. I Ugolina p: 144.

O

zaczynaiącym się 7 pazdziernika (d), wypada tedy że w R. 1805 iest rok 5566 Ery żydowskiéy (e). Liczą także lata od stworzénia świata opuszczaiąc lat tysiące (f).

Historya i Jeografiia X. Historya ludów chrześciańskich iest mało żydóm znaná (g), zamknięci iż tak rzekę w ścisłym obwodzie potrzeb i znaiomości, nie pytaią się kto co czyni. Wszystko co iest da ck égo, iest dlá nich obcém. Są niektóré cząstkowé opisy ich przygód w polszczc

(d) Epoka stworzénia świata była i iest przedmiotém sporów uczonych. Ricciolus *Chronologia reformata* l: VII c. 2 p: 243 siedmdziesiąt ogłosił opiniy między sobą różnych. Tu nie iest miéysce mówiénia o tym przedmiocie. Opinią żydowską w tém miéyscu wyrazić miáłém za powinność, bo téy chronologii używaią.

(e) Początek Ery chrześciańskiéy iest rokiém peryodu Juliiańskiégo 4714, a żydowskiéy Ery 3761. Dodaiąc lata Ery chrześciańskiey do roku 3761, wychodzi rok teraźnieyszy. Patrz *Elementa matheseos Christiani Wolfii Ed*: Hallae Magdeburgice 1738 r. T. IV p: 151 *l'art de vérifier les dates T. I.*

(f) Patrz Wolfii bibliothecam T. 2 p: 22.

(g) Patrz Bibliothecam hebraicam Wolfii, Bartolocci Bibliothecam Rabbinicam, a przekonać się łatwo możná, że historya ludów chrześciańskich nie zatrudniłá pisarzów żydowskich.

(h). Jeografiia żydowská stosuie się do ich dawnéy ziemi, a te podróżniki które Beniamin z Tudeli (i, Petachias z Ratyzbony (k), Abraham Peritsol (l), zostawili, są małéy wartości i godné są opisu podróży dwóch żydów polskich, którzy za Zygmunta I wydali opis swoich obiazdów, i o rzéce Sabbation burzącéy się przez sześć dni, a w dzién sobotni spokoynéy, poważnie rzecz czynią (m). Li-

(h) Nieszczęścia których za Jána Kazimierza na ukrainie i w Litwie doświadczali, opisał Meir ben Schenucel, Nathan Netha, i Schabtay Mar-Schenucel Veitsch w Wenecyi też sámé doświadczoné nieszczęścia podáł potomności. Podaie ón obraz okropny męczarni od rozhukanégo pospólstwa i kozaków. To dzieło tłumaczono w wyciągach dlá mnié: to wszystko się działo, co w powstaniu ludu 1770 r. na ukrainie.

(i) Ed: Bergerona *dans les voyages du moyen age* Ed: 1735.

(k) W zbiorze Ugolina na końcu T IV.

(l) 1527 r. wydał Hide 1697 r. z ważniey zémi notami niż dzieło samo. Ugolin w swóy zbiór opis téy podróży umieścił.

(m) Józef Żydowin w historii antiquitatum Judaicarum ed: Ła: X. 7. R. 27. a greckiéy X. 7. R. 15 mówi, że przez 6 dni spoczywa, a siódmégo dnia burzy się i z wielkim pędem płynie. *Unde etiam Sabbaticus est apellatus a*

czą ci wędrownicy współbraci, iak gwiazdy na niebie i piasek w morzu (n). Wszelako o współbraciach swoich będących w Chinach, nié maią wiadomości (o). W nauce

---

sacro Judaeorum septimo die sic denominatus. Plinius Hist: Nat: l. 31 c. 2. przeciwnie mówi, *in Judea, rivus omnibus Sabbatis siccatur.* Żydzi przyięli opiniią Pliniusza, bo się bardziéy zgadzałá z bayką, iż tę rzekę przéyśdź nie można, a za nią są nie zliczone tłumy żydów. Mikołay Fuller *in miscellis sacris* X. I. R. 9. w dziele *Tractatuum Biblicorum* ed: Lond: 1660. T. IX. p. 1254, poważnie rozbierá, czy Sabbation rzéka iest taż sáma, którą Strabon w X. 6. *Eleuther*, Ptolémeusz w Jeografii X. 5. R. 15, *Valania*, Moyżesz Maymonides *Gozaném* nazywá, a nie raczył zacząć swoiéy pracy od wyznania, iż iego trud iest próżnym, bo téy rzeki nigdy niebyło. Z dziéła Manassesa Ben Israel o nadziei Iźraela na k. 65 i Wolfiusza Bibl: Hebr: T. 1. p. 141 wiémy, że dway polscy żydzi z dalekiéy powróciwszy drogi, wydali 1534 r. w niemieckim ięzyku opisanié téy rzéki. Ta xięga na żądanié Jezuitów w Wrocławiu, w czasie Jarmarku zostałá spaloną. Nie umiém pewnie, nie tylko epoki tego wypadku ustanowić, gdyż w T. I. p. 1093 mówi, że to dziéło było wydané 1634 r. a o iego przedrukowaniu w 1691 r. T. 2. p. 283 wspominá.

(n) Patrz Podróżnik Abrahama Peritsola z uwagami uczonégo Hyde.

(o) Dawno wiedziano, że żydzi są w Chi-

którą żydzi u swoich maią nauczycielów, té ważné części wiadomości, zupełnie nie są dawanémi.

XI. Akademiie były w żydowskiéy ziémi. Po rosproszéniu żydów, sławné były Akade- *Akademiie i szkoły.*

---

nach. Lecz kiedy przyszli do tego kraiu, w iakiéy są liczbie, iakich xiąg religiynych używaią, niewiadomo. Gozani Demonge i Gaubil, będąc w Chinach dali wiadomości, użył ich naypierwszy Brotier wydawca Tacyta 1771 r. w T. 3 k. 567 w notach i obiaśniéniach tego pisarza, potém te doniesiénia nieco dokładniéy umieszczoné zostały *w Lettres edifiantes et curieuses par quelques Missionaires de la Compagnie de Jesus.* Recueil XXXI. Paris 1774 od k. 296 do k. 376 i w Michaelisa *Orientalische Bibliothek* T 7. p. 70. T. 9. p. 40. Z tych źrzódéł uwiadomiénia o chińskich żydach są następuiącé. 1od znanémi byli żydzi za Dynastyi Tcheou która zgasła 243 lat przed Erą naszą. 2re 73 r. naszéy Ery czyli trzy lata po zburzéniu Jerozolimy 70 familiy z pokolénia Beniamin, Levi i Judy przez Chororan i Samarkandę przeszli do Chin. 3cie Osiedli w Pekinie i w cztérech innych miastach. 4te Mieszkaią *w Caifong - fou* o 150 mil od Pekinu, siédm liczą familiy, a ludności całéy 600 osób. 5te Chińczykowie nazywaią ich *Hoei - Hoei*, sami sobie dwa naźwiska daią, iedno iest od błękitnych kapeluszów których używaią. 6te. Synagogę maią obszérną. 7me. Rękopisma religiyné będącé u nich są dosyć późné, bo dawniéyszé zginęły.

miie Babylońskié (p). Te w iedénastym upadły wieku (q). Beniamin z Tudeli opisuie znaczną wielość tych célniéyszych szkół (r). R. Pettachias iest skromniéyszym w wyliczaniu tych stolic nauk (s). W Hiszpanii były sławné (t). Następnie wyliczaią żydowscy pisarze: Praską, Frankfortską, Krakowską, Poznańską, Lubelską, Lwowską (u). Jeszcze są drukowané xiążki, na których napisy Rektorów Krakowskiéy, Poznańskiéy, Lubelskiéy Akademiiów, znayduią się (w). W Akademiiach Babylońskich i Hiszpańskich, uczono oprócz teologii, filozofiią, matematykę, lekarską naukę i muzykę [x]. W Polskich

---

(p) *Georgii Ursini antiquitates hebraicae*; w Ugolinie T. XXI p. 795 p. 801. Leonardi Heuberi *Dissertatio de academiis hebraeorum* w tymże tomie p. 1081.

(q) Tamże.

(r) Patrz nad nim co do tego przedmiotu uwagi Ursina.

(s) Patrz iego podróżnik.

(t) Patrz przywiedzioné rosprawy Ursina i Heubera.

(u) Tamże.

(w) Tamże.

(x) O stanie muzyki u żydów, patrz oprócz wielu dawnych pisarzów Kalckbrennera

przestawano na duchownéy nauce i początkach filozofii. Akademiie żydowskié w naszym kraiu od Zygmunta III. przestały miéć nawet imié, naięty nauczyciel, uczył czytać, pisać, i wprowadzáł do Talmudu nauki. Ciekawy za pomocą uczéńszégo w téy zawiłéy doskonalił się nauce. Często głębokié milczénié i posępność naszégo żydowskiégo mędrca, w oczach gminu wystawiała. Większéy ścisłości żydzi *Hassidei*, przywiązali się bardziéy do modlitw, które w Jerozolimie śpiewano, i większą ieszcze pogardę, dlá postępu w oświecéniu pokazywali.

§ IX.

O planie reformy żydów.

Kiedy seym 1788 roku zaczęty, chciáł uporządkować kráy i nowy dadź stopień oświecénia wszystkim klassóm narodu; zwróco-

---

histoire de la musique ed. Paris: 8 1802 r. T. I. od k. 16 do 58. U nas żydzi mieli tylko trąby za instrument używany przy wyklęciu naysroższém, i śpiéwy. Trzymanié się za gardło wrzeszcząc piénia, má wiele podobieństwa z Arabów śpiewánia sposobém.

no uwagę na żydów. Wiadomé przygody przerwały zaczętą pracę. Są teraz nowé zwierzchności kraiowé, są ciż sami żydzi. Należy zdać sprawę o śrzodkach, iakich użyć chciano do ich poprawy. Trzeba wiérny mniémań wystawić obraz. Urzędowałém w ciągu tego sławnégo Seymu w Kommissyi skarbowéy, Magistraturze maiącéy w wielu względach zwiérzchność nad żydami. To co było uznaném za użyteczné, to wiernie, choć nieco w odmiennym porządku, wystawiám.

Poznać chciano żydów. Poprzedniczé ośm §§, oswoiły czytelnika z przygodami, stopniém oświécénia, pożytkami i śrzodkami, któré całéy społeczności przynosili. Przeświadczono się 1od, że w całym kraiu iaki był po roku 1772, było około 900.000 żydów oboiéy płci [y], że tož sámo plemię, bardzo się rozmnaża. 2re, że nowszé pokolénié żydów coraz bardziéy má nowé zarody chorób i

---

(y) Liczba lustracyą ostatnią obiętá, wynosi mężczyzn w Polszcze i Litwie 308,519, lecz przekonałém się z kilkunastu sprawdzéń, że mężczyzn możná było rachować naymniéy 450,000. dodaie się tyleż kobiet, i zbiór oboiéy płci 900,000 iest zbliżony bardzo do prawdy.

osłabiénia [z]. 3cie, że dzieci żydowskich więcéy umiéra w proporcyi sta, niż chrześciańskich (a). 4te, że stopień ich oświécénia iest prawdziwie systematyczną niewiadomością, kiedy młodzież od nauki czytania, przechodzi do Talmudu; i moralnéy nauki krót o zebranéy niémá. 5te Rabbini nauczyciele, a razem sprawcy obrzędów religii, despotyczną w wielu względach sprawowali władzę. 6te Handel w ich ręku był co do wy-

---

(z) Dwie szczególnéy choroby zjawiły się, *Spina ventosa* czyli nadkościowé spuchniénie i świerzby, pierwszá choroba wyniknęła z słabych kości. Młodzian nie dóyrzały dawał życié dziecku: tén sám owoc nie dóyrzały podobné musiáł mieć wady, te w kilku pokoleniach coraz bardziéy okropniéyszé okazywać musiały skutki. O nieprzyzwoitości wczesnégo małżeństwa patrz właściwy rozdziáł mégo dzieła i medicinische Polizey Franka. Ed: Wied: 1786. 1. Theil. Prawodawca niech te kilkanaście kart przeczyta, a przekoná się o potrzebie napisania práwa, stosownie do wyroku, który sáma daie natura. Uważano także, że przy szczepiéniu ospy ostrzeyszá byłá materyá w żydowskich dzieciach. Szkorbut więcéy szkodził żydóm koło Warszawy iak w południowych prowincyach.

(a) Uważano, że w proporcyi umiéraiących sta dzieci chrześciańskich, umiérało sto czterdzieście lub sto pięćdziesiąt żydowskich.

wozu, trzy czwarté części b), co do sprowadzénia $\frac{1}{10}$ część. 7*me* Wyżywiénié żyda kupca kosztowało połową mniéy, iak kupca chrześcianina, taniéy tedy mógł dawać towary, iak chrześcianin. 8*e* Bankructwo u żydów kupców, było częstszé niż u chrześcian (c. 9*te* W Prowincyach (prócz Wielkiéy-Polski) połowa niemal rzemieślników, składałá się z żydów. Rzemiosła są: szewstwo, krawiectwo, kuśnierstwo, złotnictwo, grabarka, ciesielka, mularstwo. 10*te* Każdé miasteczko miało mniéy więcéy cyrulików, niémaiących żadnéy nauki, prócz doświadczénia. 11*te* Jednéy uczonéy położnicy baby żydowskiéy, nie było w całym kraiu, i przez niedostatek tych kobiét, wiele żydowek umiérało w połogach, i dosyć prędko przestawały bydź matkami, bo nieumieiętnie w połogu obchodzono się. 12*te* Familiy rolniczych

---

(b) To postrzeżénié było ile bydź mógło brané nayściśléy z reiestrów celnych. Właściciele przedaiący produkta z tego reiestru byli wyłączonémi.

(c) Sprawdzénié to ściślé nié mogło nastąpić, ale z liczby reskryptów wydanych na kommissye sądzącé sprawy zbiegu wierzycielów, można było o téy prawdzie przekonać się.

było 14 w całym kraiu 13*te* Nader rzadki był przykład aby przez kilka pokoleń utrzymał się maiątek żydowski; przyczyna była w kolei bankructw współ-żydów, omyłonych spekulacyy i doświadczonéy niesprawiedliwości. 14*te* Dostrzeżono nienawiść ku inaczéy wierzącym; przyczyną była wzaiemność, i duma właściwá nieoświéconym ludziom. 15*te* Porównywano liczby występków u chrześcian i u żydów w proporcyą ludności, rozboie i fałszowania były liczniéysze u żydów, kradzieży mniéy (d). 16*te* Próżniaków dwunastá część mniéy więcéy byłá ludności, a żebraków sześćdziesiątá (e). 17*te*

(d) Michaelis w 19 Tomie *Orientalische Bibliothek* czyniąc wyciąg dzieła P. Dohma utrzymuie, że w Niemczech w proporcyą win dwadzieścia pięć razy więcéy pełnią występków złodziéystwa niż chrześcianie. Mendelsohn w uwagach nad opiniią Michaelisa, którą Dohm p: 72 w drugim tomie umieścił, ohce porównać równą liczbę ludzi starégo i nowego zakonu iednéy professyi i dopiero sądzi, że sprawiedliwy nastąpić może obrachunek win iednych i drugich. To postrzeżénié Mendelsohna ile bydź mogło zastanawiało moią uwagę w tém porównywaniu.

(e) To obliczénié było robioné z obliczénia obrachunków, które przesłano.

Znaczną postrzeżono odmianę sposobu myślenia u żydów. Kobiét znaczná liczba stałá się rozwiązléyszą. Na klątwy i obrządki religiyné mniéyszá byłá uwaga u żydów. Miłość rzadko koiarzyłá związki małżeńskié, bo wola rodziców ie stanowiłá, zjawiły się w ostatnich latach rozwody, czynioné przez miłość dlá obcych. 18*te* Uważano, że w sprawach które żydzi mieli, większé wykręty miały miéyscé. 19*te* Chłopi byli niszczonémi przez arendarzów. 20*te* Są długi powszechności żydowskiéy, które uspokaiać należy.

Po sprawdzéniu tych postrzeżéń, ci co proiekt szczególniéy układali, zgodzili się na następné zasády:

Pierwszá. Do tych czas uważáł rząd żydów iak tolerowanych. Od tąd należy im práwa mięszkańcóm należné przyznać. *Drugá.* Nadaiąc rząd te práwa które maią dawniéysi Obywatele; może i powinien żądać, aby żydzi byli oświéconémi w miarę potrzeby kraiu. *Trzeciá.* Gdy różnicé hánbiącé żydów przez tę ustawę nikną, wszelkié szkodliwé oddziały (prócz religii, któréy wyznania wolność się ubezpiecza), niszczą się. *Czwartá.* Cały przemysł iest wolny, lecz że w trzy-

mániu karezém stali się żydzi przyczyną zniszczénia włościan, używanié tego práwa zawiészá się z uwagą na czas, aby kilkadziesiąt tysięcy nowych sług do arend znaleśdź możná. *Piątá.* Gdy przykład na Tatarach dowiódł, że usunąwszy się od praw swoiéy społeczności, maiątek swóy niszczyli w pieniactwié, należy od tego nieszczęścia ochronić żydów przez sądy familiyné i polubowné. *Szóstá.* Gdy zaczęły się nowé oddziały żydów, tym rozróżnionym w religii żydóm, równie wyznanié ubezpieczać; byle moralność byłá każdému wyznaniu prawidłém. *Siódmá.* Ze nie iest rzeczą niepodobną, aby żydzi w święta swoié bili się równie iak chrześcianie, gdy śrzodki przyzwoité użytémi zostaną (f). Proiekt cały w umówionych iuż célach niemal był ułożony.

(f) *Michaelis Mosaisches Recht* T. IV. p: 112 okazuie, że Moyżesz nie zakazáł bić się w szabas, powróciwszy z niewoli przyięli to mniemanié, lecz iak Macabeo: li. 11 Jos: XII c. 6 widzimy wycięci zostali w iednéy potyczce, bo się bronić nie chcieli: ułożyli się tedy że bronić się iest rzeczą godziwą, attakować tylko im nie wolno. Z takiégo mniemania korzystáł Pompeiusz, gdy w szabas spokoynie przy-

ROZDZIAŁ I.

O ogólnych prawach dla żydów.

§ I. Prawo uznaie żydów za ludzi wolnych, sami mogą władać maiątkiém, upominać się o iakieżkolwiek prawné należytości. W poddaństwo zapisać się nie są mocnémi.

§ II. W społecznościach do których należą, maią głos czynny. Urzędnikami obranémi bydź mogą i obiéraią, a to stósownie do praw powszechnych.

---

kładał do murów Jerozolimy narzędzia niszczącé mury. Wszelako to mniemanié nie musiało bydź powszechné; kiedy za świadectwém Józefa służyli w wóysku Alexandra W. królów Macedono-Syryyskich i w Egipcie, a takiégo szkodliwégo spoczynku w żadném wóysku nié można było pozwolić. Równie iest rzeczą niezaprzeczoną, że pod znakami Mahometa walczyli żydzi, a iego prędkié zwycięstwa byłyby opóźniané przez peryodyczné próżnowanié. Maimonides i wielu uczonych żydów zgadzá się, że w szabas bronić się wolno. Każdá woyna choć napastná, zawsze ma imié obronnéy czyli odpornéy. Wreszcie przez pisma rozsądnie wydawané i przymus nawet ucywilizowany żyd uczuie potrzébę bronienia wspólnéy oyczyzny.

§ III. W Magistratach w proporcyi ludności, wiele má bydź koniecznie obranych żydów, kommissya pollicyi ustanowi.

§ IV. Wolno iest żydóm starać się o wszelkié urzędy, i o osóbné zaszczyty właściwé téy klassie do którey należą. Práwo iedną karę i iedną nagrodę, dlá żydów, iak dlá chrześcian naznaczá.

§ V. Wolno iest żydóm nabywać dziedzictwém gruntów, młynów, etc. podług powszechnych prawidéł.

§ VI. Pozwoli władza naywyższá policyyna tym żydóm, którży pomogą do wykonania téy ustawy, szczególniéy w przedmiocie osadzénia żydów na roli; kupować dobra. Po upłyniéniu lat 20 wszystkim żydóm taka nadaie się wolność. Gdyby iednak w tym czasie żydzi ieszcze nie stali się obywatelami, w tym sposobie iak teraźniéyszé prawo wymaga; władza prawodawczá na lat dziesięć, opóźniać będzie to dobrodziey-stwo.

§ VII. Zawieszá się na lat 50 od d. możność palénia gorzałki i szynku wszelkich trunków. Przed upłyniéniém lat 50, wydá władza prawodawczá wyrok, czy ieszcze da-

léy taż wolność miénia szynków, má bydź zabronioną (ff).

§ VIII. Podatki też sámé będą na żydów które na chrześcian.

§ IX. Wszystkié długi szynkarzóm winné, gdy iuż nie będą podług tego urządzénia w domach propinacyynych, uważać się maią za niebyłé.

§ X. Wszystkié prawa służą tylko żydóm, stosuiącym się do przepisów, które niniéyszá ustawa obeymuie.

§ XI. Religii zachowanié nie naruszoné, zabezpieczá práwo żydóm. Dzielący się w mniemaniach, osóbne mogą miéć szkoły.

§ XII. Zaden żyd do chrztu przyiętym nie będzie, chyba mężczyzna w roku dwudziestym, kobiéta w roku 18m, i to po roku uczynionégo doświadczénia.

§ XIII. Zydzi obiéraią duchowną źwierzchność, podług przepisów w rozdziale V.

§ XIV. Te wybory są pod opieką władzy policyynéy.

(ff) Nayprzód we wsiach szynkować miano zakazać, w sześć lat poźniéy w miastach, aby mieli żydzi sposobność stopniami odmienić sposób życia.

§ XV. Práwa cywilné żydowskié między niémi nawet ustaią. Te im służyć będą, za prawidło, któré władza prawodawczá ogłosiłá dlá narodu lub szczególnych klass;

§ XVI. Toż sámo má się rozumiéć o práwach kryminalnych..

§ XVII. Práwa policyyné co do chowania umarłych i do wszystkich innych przedmiotów, są też sámé, co dlá wszystkich mięszkańców (g).

ROZDZIAŁ II

O Aktach urodzin i śmierci, ślubach małżeńskich i rozwodach.

§ I. Xięgi urodzénia, śmierci i ślubu, powinny bydź w każdéy społeczności. Jednakowé wzory przepisze władza policyyná.

(g) Zydzi tego samégo dniá, kiedy kto z ich społeczności umrze, chowaią. Ważné dwa pisma w téy mierze wyszły Marcus Herz *über die frühe Beerdigung der Juden* Berlin 1788 8. M. J. Max *über die Beerdigung der Todten* Hannover 1788. 8. obadwa te pisma osądził Michaelis *w Neue Orientalische Exegetische bibliothek* 6 Theil i dalszych. Te pisma są dla tego ważné, że okazuią, iż wczesné ciał cho-

§ II. Taż władza przepisze wzory, do tablic różnych chorób i śmierci.

§ III. Te tablice odsyłané będą wiernie co pół roku do władzy powiatowéy.

§ IV. Nikt zawiérać małżeństwa nié może prędzéy, iak mężczyzna w roku dwudziestym, a kobiéta w ośmnastym.

§ V. Slub nie będzie dany tylko tym oblubieńcóm, którzy siebie znaią od sześciu niedziel, i wzaiemné żeniących się zezwoléníé zapisanem będzie w akcie ślubnym.

§ VI. Slub nie będzie dany nié maiącym funduszu do życia. Dlá unikniénia wszelkiéy w tey mierze wątpliwości, policyyna władza wydá obwieszczéníé.

§ VII. Władza prawodawczá wydá póżniéy przepisy o rozwodach żydowskich; tym czasém stanowi się:

1 Rozwód każdy umieści społeczność w osóbnéy tablicy, i przyczynę rozwodu wyrazi.

2 Kto się rozwiedzie, przez dwa lata innych związków nie zawrze.

---

waníé u żydów, iest dosyć późnym zwyczaiém: przeciwko któremu sławny Mendelsohn powstawáł, i że za opuszczéniém chowania w samym Talmudzie znayduią się poważné przepisy.

ROZDZIAŁ III.

O Klassyfikacyi żydów, i o swobodach przyłączonych do tych, ktorzy rolnictwém się trudnią.

§ I. Zydzi w troiakiéy są klassie: rolników, rzemieślników i kupców.

§ II. W ciągu roku iednégo, sami żydzi podadzą się do władz powiatowych, w jakiéy chcą bydź klassie.

§ III. Nie podaiący się przestaią mieć prawo do opieki rządowéy; iak próżniacy podług przepisów policyynych, użytémi zostaną.

§ IV. Którykolwiek żyd osiada na roli, wolny iest na lat 10 od podatków.

§ V. Kommissye skarbowé i policyyná ułożą się, w których miéyscach wydzieli się grunt skarbowy, oznaczy się miara iak dlá włościanina, ułożą także wielość czynszu. Nad to w południowych prowincyach założą się szczególné z samych żydów złożoné osady; wolnémi będą w dobrach skarbowych na lat dziesięć od wszelkich czynszów.

§ VI, Władze Powiatowé ułożą się z obywatelami, aby chóć pod mniéy pożytko-

wnémi warunkami, ziémię (gdzie iéy iest dosyć) na czynsz zbożowy puszczali osadzać chcącym się żydóm. Właściciel który w ciągu lat dziesięciu, dwadzieścia familiy żydowskich pomyślnie trudniących się rolnictwém okaże, będzie miáł zasługę, i skarb mu oddá podatku, skarbowi należnégo od tychże żydów za lat pięć.

§ VII. Tam gdzie szczególné będą żydów osady, władze powiatowé:

1od. Postawią domy podług ieneralnégo planu, który kommissya policyyná oznaczy, dawszy kontrakt tému, który o sané przyymie warunki, i za mniéyszą ugodzi się summę.

2re Daná będzie każdému gospodarzowi summa oznaczoná na bydło.

3cie W każdéy takiéy osadzie wybiérany iest woyt przez społeczność na lat 6, i ten odpowiada za wszystkié nadużycia.

§ VIII Co pięć lat władza naywyższá policyyna, osadzie żydowskiéy nayprzykładniéy gospodaruiącév, wydá nagrodę przeciągniénia iednégo roku uwolniénia od podatku. Osad takich uwolnionych, na ten ieden raz, może bydź tylko cztéry.

§ IX. Naypilniéy pracuiący żyd rolnik w równym ciągu czasu będzie miał daną wartość korcy żyta 10. Takich nagród będzie 20.

§ X. Powiatowá władza, w któréy okręgu są osadzeni żydzi, okazawszy że są dobrémi rolnikami, i że względém nich przepisy tego urządzenia dopełniaią się, będzie miałá nagrodę.

§ XI, Zyd rzemieślnik podléga ogólnym prawóm, zapisany będźie w tablicy rzemieślników.

§ XII, Wszystkié nagrody, zachęcénia i pomoce fabrykantóm i rzemieślnikóm chrześciańskim udzieloné, służyć będą żydóm, w sposobie opisanym przez powszechné práwo. Nadto będzie oddziélny fundusz przeznaczony, iedynie na fabryki utrzymywané przez żydów, iako odmieniaiących sposób do życia.

XIII. Kupcy żydzi, tych sámych dobrodzieystw używać będą, co kupcy chrześcianie, i żadné dlá nich osóbné nie stanowi się práwidło.

ROZDZIAŁ IV.

O oświécéniu.

§ I. Ubezpieczywszy rząd, wolné wyznanié wiary żydów, nadaiąc im prawo obywatel-

stwa, má za powinność przyśpieszyć oświecénié, w miarę potrzeb téy społeczności i całégo narodu.

§ II. Język hebrayski utrzymuie się iak język uczony i religiyny; lecz ięzyk polski iako narodowy, niemiecki i ruski iako sąsiedzkié (h) uważané są za ięzyki spraw publicznych i prywatnych. Równie teologiią żydowską nie zabrania rząd uczyć, podług niższych iednak warunków.

§ III. Szkółki parafiialné, powiatowé, szkoły główné są dlá żydów wolné. Pod żadnym pozorém przymuszanémi nie będą dzieci żydowskié, do iakichkolwiek religiynych obrządków, wiary chrześciańskiey. Owszém w ten czas, kiedy modlitwy chrześciańskie będą się odprawiać, żydowskié dzieci wyydą.

§ IV. Wolno iest w każdéy społeczności żydowskiéy, miéć osóbną szkółkę, byle:

1*od*. Zostalá postawioną i utrzymaną podług powszechnégo planu, który władza edukacyyná dlá wszystkich szkół wyda.

2*re* Nauczyciel, winien bydź uczonym w szkole nauczycielskiéy.

(h) Pamiętać potrzeba, że ten plan był układany w czasie exystencyi Polski.

3cie Nauki powinny bydź dawané podług powszechnégo przepisu.

4te Te wszystkié szkółki, są w rzędzie parafiialnych. Władza edukacyyná może miéć inspektora żyda nad niémi, i sáma spráwuie dozorczą władzę.

§ V. Władza edukacyyná oznaczać będzie, wiele má bydź kandydatów do stanu nauczycielskiégo z żydów, i społecznościóm lub niższym edukacyynym urzędnikóm, wybrać roskaże z dzieci dobrze uczących się.

§ VI. Gdy szkoła nauczycielek parafiailnych ustanowi się, wybranémi równie będą żydówki, do sposobienia się na te urzędowania w ich społeczności.

§ VII. Oznaczy władza edukacyyná, liczbę wysłać mianych uczniów do bliższéy szkoły cyrulików.

§ VIII. Oznaczy taż władza liczbę żydowek, na sposobiénié się do nauki położniczéy.

§ IX. Gdy założonémi zostaną szkoły rzemieślników i rolników, uczniowie żydowscy wziętémi do nich zostaną.

§ X. Wyłożyć władza edukacyyná poleci naukę moralną dlá dzieci żydowskich, nietylko w języku narodowym i pomocnym;

ale nawet w hebrayskim wydrukować ros-
ka. żeUżyie taż władza śrzodków do przekonania, że też sámé przepisy moralné, wynikaią z práw starégo zakonu.

§ XI. Nauki przepisané dlá szkół parafiialnych, są naukami piérwszéy potrzeby dlá żydów, którykolwiek z żydów nie zdá z nich sprawy [i] i nie złoży świadectwa:

1*od*. Nie będzie miáł głosu czynnégo w społeczności.

2*re*. Zadnéy pomocy od rządu, w zapomożéniu iak fabrykant nie otrzymá.

3*cie*. Podwóyny podatek zapłaci.

4*te*, Uczyć się nié może po hebraysku teologii żydowskiéy.

5*te* Kupować gruntów i innych posiadłości nié może.

6*té* Nie będzie mógł bydź rabbiném i iakimkolwiek starszym.

(i) Wielu chciało stósować tylko naukę żydów do ięzyka narodowégo lub pomocnych, lecz gdy nie o to tylko idzie, aby osłabić narodowość oddzielną, ale prawdziwé dać oświécénié, nié można przestawać na nauce ięzyków; ale trzeba te wiadomości uczynić powszechnémi, które w społeczném życiu szczególniéy są potrzebné.

§ XII. Od roku N. wykonanié téy ustawy zacznie się, i rodzice karanémi tąż samą karą zostaną, których małoletnié dzieci nie dopełniaią téy ustawy. Ci zaś, którzy iuż rok ośmnasty teraz maią, karze téy nie podlegaią, ale do pomocy rządu nie maią prawa.

§ XIII. Xiążki żydowskié podlegaią censurze. Cokolwiek się tolerancyi sprzeciwia, cokolwiek zabobon uwiecznia, drukowaném nie będzie. Władza edukacyyná wydá prawidła, i co dwadzieścia lat z przyczyny odmiany w opiniiach, będzie odnawiać, lub w szczególnych częściach odmieniać.

§ XIV. Kto nie złoży świadectwa o odbytych naukach w szkole parafiialnéy, ten uczyć się nie będzie teologii, pod iakimkolwiek tytułém znanéy. Nauczyciel, uczeń i iego rodzice, surowo karanémi będą. Ciż nauczyciele, tablice uczniów z wyrażéniém szczegółów, podług wzoru który władza edukacyyná, wydá, przeszlą władzóm powiatowym.

§ XV. Władza powiatowá, zniósłszy się z policyyną ustanowić może, wiele koniecznie

má bydź uczniów żydowskich w szkołach powiatowych i wŷdziałowych (k).

§ XVI. Nagrody postępuiącym w oświéceniu dawanemi będą.

ROZDZIAŁ V.

o *Zwiérzchności żydowskiéy i ich władzy.*

§ I. Zwiérzchność rządowá nad żydami iest w władzach kraiowych.

§ II. Do podatku wybierania, w każdém miasteczku będą wybrani większością głosów, pobórca i dwóch pomocników. Ci równie ze wsiów gdzie są żydzi, odbiérać maią skarbowy podatek, póki będzie w tym stanie, iak iest teraz. Późniéy, iak już niniéyszá ustawa w zupełném będzie skutkowaniu, podatki tak zapłacą, iak inni tego państwa mieszkańce.

§ III. Władza Policyyná, podzieli w każdym powiecie społeczności żydowskié; co trzy lata obierze społeczność rabbina, lub dawnégo potwiérdzi, i dwóch wybiorą za-

---

(k) Szkoły wydziałowé były w Polszcze co teraz Gimnazya podług ogólnego dlá Rossyi planu.

siadaczów. Prawa i powinności rabbinów są te:

1od. Sprawować obrządki religiyné.

2re. Napominać i ostrzegać gdyby było iakie zgorszénié.

3cie. W kwestyach religiynych dawać wyrok, a gdyby nie był słuchanym, do powiatowéy zwierzchności odnieść się.

4te. Pilnować aby w okręgu iego władzy, to urządzénié było wykonaném.

5te. Trzymáć reiestra urodzonych, umarłych, ślubów i rozwodów. Protokóły corocznie władza powiatowá podpisze, a tablice metrykowé iak w §... opisané odbiérzé.

6te. Sprawy i spory między małżeństwami godzić, i do rozwodów dopiéro po uczynioném doświadczéniu, że zgoda staie się niepodobną, przystępować.

7me W sprawach gdzie nié mász sądu polubownégo, podług niższégo opisu godzić strony bez zwłóki.

8me. Miéć dozór nad szpitalém.

9te Dopełniać to względém zdrowia, co w powszechności władza urządzi.

§ IV. Wolno iest władzy policyynéy

w większych miastach vice rabbina i dwóch ieszcze pomocników, dobiérać pozwolić.

§ V. W osadach rolniczych żydowskich, dom modlitwy i Synagoga czyli szkoła, może bydź ufundowaną, władza powiatowá powinná tylko bydź uwiadomioną o postanowiéniu dobrowolném téy budowy, opatrzéniu funduszu, i wybraniu prawném rabbina.

§ VI. Powiatowy rabbin i dway zasiadacze, co trzy lata wybieranémi lub potwiérdzonémi przez społeczność powiatową żydowską zostaią. Ten Rabbin:

1*od.* W swoiém mieście, każdemu Rabbinowi należné powinności sprawnie.

2*re* W sprawach religiynych z appellacyi przychodzących, odmienić może wyrok. Do rady żydowskiéy dopuszczaią równie odwołania się.

3*cie.* Wizytować swégo okręgu z swéy woli nié może.

§ VII. Rabbin nim wstąpi w obowiązki, powinien bydź przedstawionym, aby władza policyyná uważała.

1*od.* Czy nié mász przeszkody dlá wszystkich urzędników, w prawie wyrażonéy?

2*re.* Czy dopełnił ustawę niniéyszą, tak

w względzie złożénia świadectw oświécénia podług R. IV iak w innych przedmiotach.

§ VIII. Naywyższá władza policyyná ustanowi dochody, któré od społeczności rabbini brać maią. Pod żadnym zaś pozorém, opłata przez władzę żydowską naznaczoną bydź nié może.

§ IX. Trzy będą nagrody na każdą prowincyą, co trzy lata dawané dlá tych rabbinów, w których okręgu w proporcyą ludności, naywięcéy żydów iest w szkółce i do rolnictwa się udało.

§ X. Gdy w czasie nakazanéy przez władze kraiowé wizyty szkółek i społecznościów żydowskich, okaże się iż którykolwiek rabbin, lub iakikolwiek żyd, odwracá od wykonania téy ustawy, nie tylko nie sposóbnym będzie piastować iakikolwiek urząd, ale iako nieprzyiaciel współbraci, w miarę przestępstwa karanym będzie.

§ XI. Ustanawiá się rada żydowská (1)

---

(1) Było zdanié wielu, téy radzie dać tytuł *Sanhedrynu*, przekonano się że lepiéy dadź inny z przyczyny:

1od. Sanhedryn upadł tak dawno iak w § I, téy rosprawy widzimy. Nie był tylko w Judz-

z każdéy prowincyi ieden wybranym zostanie tym sposobém; każdy powiatowy rabbin do naywyższey władzy policyyné poszle mianowanié tégo, którégo za nayzdol-

---

kiéy ziémi, po cóż ożywiać municypalné żydów wyobrażénia?

2re. Co był *Sanhedryn*, co sądził? wiadomo z § I rosprawy. Jeśli rząd ożywia tę władzę, każdy żyd będzie rozumiał, że prawo siły, odięło zaszczyty téy magistratury.

3cie. Jeśli potrzeba niszczyć oddział między żydami, iakżeż tę straszną niegdyś magistraturę co do imiénia ożywiać? Niektórzy mniemali aby nowéy rady zwierzchnéy nie było, i dawali te przyczyny:

1od. Chcémy niszczyć narodowość, a tworzémy narodową źwierzchność.

2re. Zydzi nié miéli takiéy zwierzchniéy władzy, po cóż ią im nadawać? Kiedy może w innych wyznaniach, zwiérzchnié zgromadzénia religiyné, zatrudniaią władzę rządową.

3cie. Z początku będzie ta rada nic nieznacząca, następnie się wzmoże, i żydzi będą staném.

Odpowiedziano na to:

1od. Daiémy żydóm wszystkié prawa obywatelów. Któréyże religii wyznawcy niémaią swoiéy zwierzchnosci?

2re. Łatwiéy żyd do swego współbrata w imie religii mówić może, za wspólném szczęściém i poprawą, niż nie lubiony chrześcianin.

3cie. Rząd się uniża kiedy się lęka o słabość następnych publicznych urzędników. Ró-

nieyszégo uważáł, z każdéy prowincyi mający naywięcéy krések wybranym będzie (m).

§ XII. Prezes téy rady, mianowanym przez tęż władzę policyyną zostaie, i nazywać się má rabbinêm ziémskim (n).

§ XIII Ta rada zatrudniać się má:

1od. Rozsądzéniém sporów religiynych z appellacyi przychodzących.

2re Rewizyą xiążek drukować mianych dlá społeczności żydowskiéy, stosuiąc się do instrukcyi, którą władza edukacyyna wydá.

3cie. Układaniém proiektów do posunięcia stopnia oświécénia, nie usuwaiąc się od zasad téy ustawy.

§ XIV. Władza naywyższá policyyná má dostrzegacza zasiadaiącégo, bez którégo podpisu rezolucya żadná nie wyydzie. Gdy są różné zdania w téy radzie, policyyna wła-

---

wná iest nadzieia że będą lepsi urzędnicy, iak boiaźń że będą gorszémi.

(m) W polszcze mogł bydź dozór w stolicy, w rossyi iest większá trudność. Na ośm guberniy mogą bydź dwie rady w mieyscach gdzie Generał - Gubernatorowie mieszkaią, aby oni mogli mieć szczególną uwagę.

(n) W polszcze arcy - rabbina, nazywano także rabbinem ziemskim.

dza naywyższá decyduie. Nadto z miesięcznégo dziennika taż władza postrzegać może co má bydź prostowanym lub poprawionym.

§ XV. Skarb narodowy wypłacać będzie pensye tému składowi podług osóbnéy tablicy.

§ XVI. Zasiadaiący w téy radzie iéśli szczęściu swoich rodaków przez ułatwiénié oświécénia, zmniéyszénié przesądów, ziednanié przywiązania do rolniczéy pracy dopomogą, będą mieli osóbné nagrody.

§ XVII. Kary pieniężné nigdy nie będą wskazanémi, wyrzucénié z społeczności za potwiérdzéniém kommissyi policyynéy lub edukacyynéy w właściwych im przedmiotach następować będą.

§ XVIII. Oddzielaiącym się w mniemaniach żydóm, wolno iest miéć oddzielné szkoły. Ich starsi będą tylko sumniéunémi zwiérzchnikami. Podlegać będą zwykłéy kraiowéy zwiérzchności. W miarę ich liczby postanowi władza naywyższá policyyná, czy mogą miéć powiatowych rabbinów.

ROZDZIAŁ VI.

O sądach familiynych i polubownych.

§ I. Wszelkié prawności w odmiénnym przez tę ustawę stanie żydów, są ich spokoy-

koyności wstrzęśniéniém, są oderwaniém ich uwagi od pożyteczniéyszych zatrudnień. Postanawiá się zatém:

§ II. Umowa między żydami lub żyda z chrześcianiném iest nieważná, ieśli nie iest dołożony sędzia z wyboru strón i dwáy koléyni zastępcy, gdyby wybrany sędzia umárł, o sześć mil się oddalił, lub nié mógł zjechać.

§ III. Zaden testament nie będzie ważny, ieśli kilku, własność całą lub szczególnéy iéy części, czyniący ostatnią wolą, odkazuiąc, nie ustanowi razém sędziégo i dwóch zastępców, którzy polubownie zakończą ostatecznie wszelkié wynikłé spory.

§ IV. Jeśli zaś przychodzi spór o dział, a umieraiący nie oznaczył sędziégo między swymi sukcessorami, lub w jakimkolwiek wypadku sędzia oznaczony nie zjechał, tedy ieżeli iest sáma żydowská osadá obrany wóyt, a w osadach mieszanych rabbin familiią spór wiodącą wezwie.

1*od*. Jeśli obiedwié strony są z innych familiy, obiedwié wezwie.

2*re*. Nie sposóbny bydź sędzią dlá małoletności, kary wskazanéy w czasie iéy trwa-

nia, wyrzucénia z społeczeństwa wspólnictwa w sprawié, bydź nié może w tym składzie.

3cie. Godzić będzie tego składu familiyné spory. Liczba zrobioná takich zgód będzie miarą zasługi rabbina, a jeżeli nie zgodzi, każda strona iednégo wybierze Arbitra. Ci powinni wybrać zgodnie Prezesa, a ieżeli na wybór iego się nie zgodzą, po iednym ieszcze arbitrze dobiorą i wspólnie tego Prezesa wezwą. A ieżeli na trzech zasiadaniach to nie dopełnią w ten czas rabbin lub wóyt w sámey żydowskiéy lub mięszanéy osadzie poda trzech kandydatów, z których ieżeli ieszcze nie wybiorą, los zpomiędzy Kandydatów oznaczy Prezesa.

§ V. Nikt z tego sądu wymawiać się nie będzie chyba:

1od. Oddalaiący się dlá interessu pilnégo.

2re. Sądzący w tym samym czasie iak strony oznaczyły inny kompromis.

§ VI. Dekret takowy zgodnie lub większością zdań zapadły, iest nie wzruszony.

§ VII. Takowych Dekretów protokół będzie w każdéy osadzie, a o liczbie wyroków co rok odbierze wiadomość policyyná władza

ROZDZIAŁ VII.

O odmianie odzieży, używaniu języka narodowégo w sprawach publicznych i prywatnych, uważaniu odmiany postępowań żydów.

§ I. Po dwóch latach żaden urzędnik i uczeń nie będzie używáł stroiu żydowskiégo. Kupiec i rzemieślnik po trzech latach. Rolnik po upłynionych latach sześciu, ale powińni polski lub niemiecki mieć stróy. Rabbini w szkole chodzić mogą w ubiorze, iaki im się podobá, za szkołą powińni mieć taki ubior iak inni.

§ II. Zony i córki wymienionych klass żydów stósować się maią do przepisów wydanych dlá ich mężów i oyców.

§ III. Język narodowy powinien bydź używany we wszystkich tranzakcyach, wexlach, rachunkach pod nieważnością. Każdá ugoda, każdy wyrok w tym samym będzie języku. Czas wykonania tego urządzénia iest ten sam iak w § I Roz: VII o odzieży.

§ IV. Co lat pięć władza naywyższá odbiérać będzie tablice porównania.

1. Urodzin, smierci, ślubów i rozwodów.

2. Uczniów oboiéy płci.

3. Nauczycielów i nauczycielek.

4. Rzemieślników i kupców.

5. Exportacyi i importacyi w handlu.

6. Powiększanéy lub umnieyszanéy liczby rolników i uwagi o ich pracy.

7. Umniéyszanych między żydami chorób i ich rodzaiów.

8. Powiększanych lub umniéyszanych występków.

Te tablice będą drukowané. Dobroczynná opieka rządu wymierzy, albo większé względy, albo użyie skuteczniéyszych śrzodków do prędszéy poprawy.

ROZDZIAŁ VIII.

O długach od powszechności żydowskiéy należących i o funduszu uspokoiénia.

§ I. Te tylko długi od powszechności żydowskiéy zaciągnióné uważaią się za prawné, któré są iuż dekretami upewnioné.

§ II. Sądy ziémskié w ciągu półroku, wszystkich wierzycielów pod karą upadku w sprawie, zapozwą, aby swoie udowodnili pretensye.

§ III. Wierzyciele iednégo, żydzi dru-

giégo obieraią za sędziów, Marszałek Powiatowy (o) będzie prezydowáł, i ten sąd będzie drugą i ostatnią instancyą.

§ IV. O sądzéniu związanych spraw iednéy społeczności powiatowéy z drugą, takié zachowané będą przepisy, iak są ustanowioné dlá ordynaryynych sądów.

§ V. Sądownie lub zgodnie zrobioné tablice długów odeszlą sądy do skarbowéy władzy (p).

§ VI. Gdy zwykły iest u żydów podatek od mięsa, urządzi władza skarbowá opłatę, aby té długi były zapłaconémi z tego funduszu.

§ VII. Té długi winné, prędzéy się wypłacą, niż mogli ie odbiérać wierzyciele. Starać się będą sądy zgodzić takiégo rodzaiu sprawy.

§ VIII. Wybieranié téy opłaty, dopóty trwá, dopóki té długi zaspokoionémi nie będą.

(o) Marszałkowie byli w Litwie, w Polszcze wyznaczyć miano iednégo urzędnika.

(p) Tą władzą skarbową była kommissya skarbowá.

ROZPRAWA

O KARAITACH.

Karaici Karaimami zwáni mięszkaią w wschodnich kraiach, w Egipcie, w Litwie, Pokuciu i na Wołyniu. Pisali o nich żydzi rabbanici (a) náyczęściéy z zawziętością (b) rzad-

(a) Rabbanitami nazywaią się żydzi u nas znani. Są oni z sekty Faryzeuszów. Gdy idą za talmudém i dziełami rabbinów nazywani są Rabbanitami. Przywileia niektóre panuiących daią toż samo imié żydom dla różnicy od karaitów. Kiedy zaczął się tytuł rabbinów patrz rozprawę o żydach. Jerzy Ursin w dysertacyi *antiquitates Hebraicæ* T. XXI. *Thesaurus antiquitatum sacrar.* p. 911, dowodzi, że u żydów tytuł rabban iest większy iak rabbi *id specialiter tribuitur, quod peculiaris sit domus Davidicæ.* Maimonides zaś tytuł rabban kładnie niżéy od rabbi. Czy iedno, czy drugié dowiedzioném zostało, rzecz obcá tému dziéłu, to tylko okazuie się, że rabbanitów imié talmudystom żydóm dawané, od nich samych iest używané.

(b) *Mischna* tylko w ogólnych wyrazach o nich mówi. W xiędze *Cosari* iest obszerná dyspu-

ko z umiarkowaniém (c). Bronili siebie Karaici lub wystawiali prawdę z otwartością (d). Uczéni chrześcianie w nauce Teologii żydowskiéy, lub wykładzie starożytności Hebrayskich pisali o ich pochodzie, różnicach od żydów rabbanitów i mniemaniach religiynych (e). Selden ieden (ile wiém) w XVII,

---

ta przeciwko karaitóm. Abraham ben Djor w xiędze *Kabbala* zaprzeczał ich dawności: Abraham zacut w *Juchasyn* Dawid Ganz i R: Gedalia w dziele *schalcheleth Hakka Kabballa* *Maimonides* w *Kommentarzu* na *Pirke avoth* i wielu innych pisało z naganą karaitów.

(c) Abraham ben-Meier-aben Esra.

(d) Aaron w dziele *Gan-Eden* Eliasz ben-Moses w dziele *Addereth Eliahn.* Jakób ben-Simon Menachem Jakób syn Simeona Briani i inni.

(e) Morinus w dziele *antiquitates orientales.* Richard Simonius w *Supplementum ad Leonem mutinensem de ritibus Judæorum.* Carpros w dziele *Jntroductio ad Theologiam Judaicam*, *Raymundi Martini Pugioni fidei præmissa*: Gustaw Peringer w liście zawartym u Tenzela in *den Ge spraechen* 1691 roku. Tenzel sam 1689 roku p. 633 i 1692 roku p. 42 i 81. Franciszek Buddaus w dziele *Jntroductio ad historiam Philosophiæ Hebraicæ*, Schuppart w dysertacyach, Buxtorf oyciec in *Lexico Talmudico Rabbinico*, Buxtorf syn w dziele *Synagoga Judaica*, Józef Scalliger w dziełach *de trihæresio Judæorum*: i *de emendatione temporum.* Ugolinus w dysser-

wieku (f) wystawił ich prawa o małżeństwach, sądach i sukcessyach; gdy té przedmioty do całéy żydowskiéy stósowáł społeczności (g). Karol XI, Król Szwedzki, chciáł Karaitów w naszym kraiu mięszkaiących miéć poznanémi Europie, przez nich samych. Posłáł ón w 1690 roku Gustawa Peringera nauczyciela wschodnich ięzyków do synagog Litewskich. Tén z uczeńszémi Karaitami obcowáł, porównywáł ich twierdzénia z dziéłami, w których złożoné są świadectwa opinii o ich mniemaniach, i dáł krótki téy społeczności opis (h). Salomon syn Aarona z Poswola Li-

---

tacyi *de Trihæresio* p. 60 w T. XXII *Thesaurus antiquitatum sacrar.* Selden w dziełach, któré często w tym rozdziale przywiedziemy, Basnage i Prideaux w *histoire des Juifs* Bartolocci. *Bibliotheca magna Rabbinica* innych wielu przywodzi Wolfiusz, lecz nie miałem w ręku przywodzonych dzieł iak té, któ.é przytaczam.

(f) Umarł 1654 roku.

(g) Człowiek tén uczony wydał co do przedmiotów *Uxor hæbraica, seu de nuptiis et de divortiis libri tres, de Successionibus, ad Leges Hebræorum* używam edycyi 1673 roku 4to Francofurti ad Oderam.

(h) Patrz list tego samégo Peringera w rozmowach Tenzela. Równie Wagenscillus w dzie-

tewskiégo miasteczka poiechál do Upsalu, i w téy główney szkole Szwedzkiéy złożył wykłád rozumién swych współbraci (i). Pewny iestem że to pismo pod tytułém *Arpyrion* nie zostało drukiém upowszechnioné (k). Schuppart w końcu XVII, wieku zaczął wydawać o Karaitach uczoné dyssertacye (l). Jakób Trigland Hollender w 1699 Ru. przesłál pytania do Karaitów polskich (m). Mardochei

---

le *de spe liberandi Jsraelis* p. 25 mówi o téy podróży.

(i) Mardochei w przedmowie p. 2. *Poswol* miasteczko z którégo był żyd posłany nazwano w tém dziele *Pasul.*

(k) Mardochei wyznaie p. 3, że go nie widział i w dziełach któré przywodzę nie masz śladu o wydrukowaniu tego pisma. Troccy żydzi darowali mi autograf 1804 roku. Tenże Salomon napisał obszernieyszé dziéło w rękopiśmie Leus Malhut, w którém obszernie różnice między karaitami a rabbanitami wywodzi.

(l) Wydrukowané są razém Schupparta dyssertacye o karaitach w Jenie 1701 roku 4.

(m) Kwestye przysłané celnieyszé były: 1. Czy sadduceyczykowie a karaici są iedno. 2. Czy w epoce drugiégo kościoła byli iuż karaici. 3. Czy iest prawdziwé to mniemanié, że karaici maią początek od Anana. 4. Czy ten sam iest *Codex* święty dla karaitów co dla rabbanitów. W Trokach karaici maią kopiie listów Triglanda.

z Kukizowa miasteczka o trzy mile od Lwowa (n) dał odpowiedzi imiéniém społeczności, a Ján Chrystian Wolfiusz z uczonymi przypiskami i oddzielną dyssertacyą wydrukowáł (o). Nieprzestałem na samych dziéłach pisarzów, których większá część trudniła się uczonym opisém różnic religiynych i poziomych drobnostek iak dawniéy w przedmiocie o iadle Trigland sprawiedliwie uważáł (p). Wezwałem Karaitów, czytałem ich przywileia, badałem o nich akta, porównywałem ich ustawy i zwyczaie z ustanowiéniami któré maią żydzi rabbanici, i w krótkości wiérny wystawiám tego oddziału żydów, obraz.

(n) Użył pomocy iak wyraża rabbinów Łuckiégo i Halickiégo w druku nazwisko Kukizowa iest przekręconé.

(o) Tytuł dzieła iest *Notitia karœorum, ex Mardochœi karœi recentioris tractatus haurienda, quem ex M. S. cum versione latina notis et praefatione de karœorum rebus scriptisque edidit Joan. Christoph: Wolfius. Accedit in calce Jacobi Triglandii dissertatio de karœis Hamburgi et Lipsiœ* 1714, 4. Oprócz Triglanda Jan Wandorph w 1697 roku badał się u karaitów naszych o ich różnicach z rabbanitami. Cztery iego listy znayduią się w Trokach.

(p) W dysertacyi przywiedzionéy tak oso-

§ I.

Co są Karaici, iaká ich iest główná różnica od innych żydów, kiedy ich oddział nastąpił, i w jakich są kraiach?

Kara znaczy pismo (q). Karaici są ci, którzy samégo pisma Bożégo wyroczni pilnuią (r). Czy sami sobie nadali i zachowali to imié, czy przeciwnie nienawiść rabbanitów dała im to nazwisko (s), nie iest moim zamiarém podzieloné w téy mierze zdania roztrząsać. Bartolocci (t) pomięszáł ich z Sama-

bno drukowanéy iak w T. XXII *Thesaurus antiquitatum sacrarum* Ugolina od k. 299 do k. 585.

(q) *Lexicon Castelli ad Polyglottam Waltoni.* Prideaux *histcire des Juifs* nadto obszernie o tém słowie mówi Schuppart w dyssertacyach.

(r) *Karaus scripturarius biblius Buxtorf Lexicon Chaldaicum Hebraicum Rabbinicum* 1640 *p.* 2111, *karai secta inter Judaeos, quæ reiicit omnes traditiones et constitutiones maiorum solique textui inhæsit.* Castell w Polyglocie Waltona, Simson w dziele *Chromion catholicum* pod rokiem 5896 i wszyscy tę materyą traktuiący pisarze.

(s) Morin Lib. 2 *Exercit.* VII, c. I, dowodzi że sami karaici nadali sobie to imié, przeciwnie Trigland w dyssertacyi p. 166, okazuie, że rabbanici na urąganié się karaitóm tak ich nazwali.

(t) *Bibliothecæ Magnæ rabbinic* T. I, n.

rytanami i przyswoił im opinią, któréy nié maią, iż tylko pięć xiąg Moyżesza przyymuią. Żydzi rabbanici dawali, i daią im imiona heretyków. Wielu uczonych rabbanitów utrzymuie, że Karaici maią wspólné z Saduceyczykami prawidła. Uczéni nawet chrześcianie rozumieli, że niektóré célnieyszé artykuły wiary Saduceyczyków porzucili w śrzednich wiekach Karaici, część iednak prawideł wyznania zostawili (u). Karaici zaś do-

---

57, ed. Rom. o Samarytanach patrz uczoną dyssertacyą Adriana Relanda w dziele *Thesaurus antiquitatum sacrar.* Ugolina T. XXII, p. 555, tam ich opinii odmian trzy epoki stanowi się. We wszystkich pentatauch tylko przyięli za święté xięgi. Patrz także list samarytanów do synagogi żydowskiéy w Anglii z rady Roberta Huntingtona pisany w tymże T. XXII, p. 662.

(u) Nienawiść żydów ohydné karaitóm nadała imiona. Mięszanié karaitów z saduceyczykami iest zwykłą u nich rzeczą. Buxtorf mówi in Lexico *Jidem fuerunt cum Saduceis ut plerique hebræorum tradunt*: Buxtorf syn *Synagôga Judaica* p. 1. Tegoż zdania było wielu aż do czasu Triglanda i dyssertacyi naszégo polaka żyda Mardocheia. Daią im rabbanici nazwiska, Cutheow, Epikureyczyków i t. d. kto chce miéć wyobrażénié iak daleko nienawiść rabbanitów unosić się zwykła przeciwko karaitóm, niech czyta opis powstania talmudystów przeciwko nim

wodzą, że godzili się i godzą z Saduceyczykami, w którym dniu maią bydź święta, lecz ani zmartwychwstaniu ich oycowie zaprzeczali, ani aniołóm ciała przyznaią, ani przeciwią się wyznawania nieśmiertelności duszy, choć té wszystkié mniemania religiyné są cechą nauki Saduceyczyków (w).

Rabbanici w náywiększéy części, Morin (x) i wielu uczonych chrześcian chcą okazywać, że koło 750 roku Ery chrześciańskiéy, Anan oyciec, syn Saul, w Babylonii

---

w Stambule, niech czyta w historyi Eliasza wschodniégo, którégo obszerny wyciąg umieścił Rhenferd w dysertacyi o arabarchach, czyli wyższych źwierzchnikach żydowskich w T. XXIV, Ugolina p. 1156. Uzbroieni Talmudyści wzięli przykazania Boskié z z wykłégo składu i przysięgli: 1. Ze żaden z Talmudystów uczyć karaitów czegożkolwiek nie może. 2. Służyć talmudystce u karaitów niewolno. 3. Przeklęci są nazawsze karaici. 4. Zatém żadné związki z niémi bydź nie mogą. Sam Eliasz dzieiopis sarka na tę ustawę. Jest ona iednak od naszych żydów zachowaná, czyli bardziéy przysposobioná.

(w) Patrz dyssertacyą Mardocheia od k. 16 do k. 24 i *Thesaurus antiquitatum Sacrarum* Ugolina T. III.

(x) Morin, Prideaux Wagenseill i wielu innych.

oddzielili się od rabbanitów. Powód oddziału miał bydź tén, iż urząd Gaona czyli doktora nie był poruczony Ananowi. Karaici przeciwnie dowodzą, że ieszcze byli za piérwszégo w Jerozolimie kościoła, nazywali się zbiorém syna Jehuddy, potém dlá różniénia się od Talmudystów, Karaitami się nazwali (y). Dawnieyszych rabbinów xięgi nie zaprzeczały im odlegleyszéy dawności (z).

Scaliger, Trigland i Wolfiusz trzy epoki karaizmu stanowią: *Piérwszá* od Symeona Ben Schetach. Gdy bowiem Alexander Janneus (zaczynaiący panować R: 106 przed erą chrześciańską), kazáł zabiiać uczonych swégo narodu, Symeon uciekł do Alexandryi, a po uspokoioném prześladowaniu powróciwszy do Jerozolimy zaczął ogłaszać mocniéy podania iakoby od Moyżesza do Jozuego, a

---

(y) Kiedy istotnie to imié karaici przyięli, lub im było nadané Trigland nie umie stanowić. Mniemam że skoro to słowo miało znaczyć obelgę, było często powtarzané póki nie stało się upowszechnioném.

(z) To twierdzénié zupełnie iest dowiedzione w Mardocheiu od k. 16. a mniéy dokładnie w dyssertacyi Levina Wagera de karæis, w *Thesaurus antiquitatum* Ugolina.

od niego z ust do ust aż do téy epoki przeniesioné. Jehuda ben Tabbai tému głoszéniu sprzeciwił się. Trwały té spory między żydami, a kiedy oni na Hillelianów i Schamaneanów (a) dzielili się; Karaici w śrzód schamaneanów byli od nich surowszémi w prawidłach religiynych, bronili zaś pisma przeciwko słownym (iak wierzono) od Boga podaniόm. Orobio żyd w Niderlandzie utrzymywáł, że Chrystus był z oddziału Karaitów [b]. Zgłębiénié przyczyn tych, które wspiérać mogły to przywidzénié za obcé naszému dziéłu poczytuiemy. *Drugá epoka* zaczyná się od Anana 750 ru. ery chrześciańskiéy, kiedy w Babylonie zaczął czynnie przewodniczyć Karaitóm. *Trzeciá epoka* kiedy w XV, wieku Gedalia ben Don Dawid z Lizbony przybył do Carogrodu. Pracowáł on nad zjednoczéniém Karaitów z innemi żydami. Praca iego była bezskuteczną: stáł się naczelnikiém tego wyznania, którégo do żydów rabbanitów wcielić nié mogł: zważywszy z náywiększą dokładnością dowody, upadaią

(a) Patrz rozprawę o żydach.

(b) Trigland p. 215. Ugolina T. 22, na k. 585.

wnioski tych, którzy dopiéro w ósmym wieku znayduią początek Karaitów.

Różnica célnieyszá karaitów iest: że Talmudu nie przyymuią. słuchaią słów pisma, używaią wnioskowania. i niegardzą dziedziczném (iak mówią) podaniém (c). Przeciwnie rabbanici, ustnému podaniu więcéy niemal daią wagi, iak samému pismu. Ułatwiwszy iego upowszechniénié rozkazém bezpłatnégo uczénia, kiedy brać za naukę pisma nadgrodę pozwolono (d), całé życié przeznaczyć chcieli nauce kilkadziesiąt ogromnych xiąg. Ta spekulacyyná teologiia rabbinów, tak iak we wszystkich wyznaniach stworzyła wątpliwości i różnice mniemań. U Karaitów ieden tylko iest uważany Elias ben Moses, którégo

---

(c) *Et subnituntur karæi viis, seu fundamentis tribus scriptura ipsa, argumentatione et hæreditaria interpretationum transmissione* słowa Rabbi ben Eliezera u Seldena *Uxor Hebraica ed.* 1673. 4. p 7.

(d) *Ubicunque invaluit consvctudo, legem docendi mercedis gratia, licitum est pretium accipere. Legem autem oralem docere mercedis gratia non conceditur.* Moses Maimonides *de doctrina legis sive educatione puerorum.* Oxonii 1705, 4. p. 3.

dziéło iak prawo szanują. W Talmudzie zachodzą dysputy różnie mniemaiących: w *Addereth* xiędze Karaitów, są prosté przepisy. W całym ciągu pisarzów tego oddziału, iedná tylko iest różnica, że dawni karaici inaczéy rachowali stopnie zakazanych małżéństw, inaczéy późniéysi czynią. Zgoła zbiór różnic między rabbanitami i Karaitami iest: 1. W obrządkach religiynych, klęczéniu, wyciąganiu rąk etc. 2. W większéy ścisłości małżéństw, trudności rozwodów. 3. W jnnym sposobie rachowania stopni zakazanych w małżéństwie: tak karaita nié może się żenić z bratową; u rabbanitów przeciwnie, ieżeli brat męża nie dá chalitza listu (e) pozostałá bratowa innégo męża miéć nie może. Siostry po siostrze brać nie wolno. 4. Inny sposób obrzezania (f). 5. Dłuższé uważanié chorych ko-

---

(e) Forma tego listu i obrządku są wyrażoné w Seldenie *uxor hebraea. Ritualgesetze der Juden entworffen von dem Verfasser der Philosophischen Schriften* Mendelsohn *auf Veranlassung und Aufsicht Hirschel Levin Ober-Rabbiner zu Berlin* 1778, 8vo p. 252.

(f) Karaici obrzezuią o mégo dnia, ale nie rozdzieraią paznokciami obrzezka i nie ssą krwi. Anschel Herz Oppenheim uczony żyd w dysser-

biét na peryodyczné oczyszczénié a po połogu (g). 6. Inaczéy zachowuią święta. 7. Inné przepisy maią w jadle np. to tylko bydlę iest u nich nie czysté, któré ma ranę, i cielnéy krowy nie iedzą. Sprzeczki inné między rzeznikami iak Trigland sprawiedliwie mówi, nie są godné naszéy uwagi: wszelako té drobnizny náywięcéy społeczność Karaitów różnią od rabbanitów. 8. Inny podział czytania pisma w szkole (h). 9. Inny sposób ra-

---

tacyi w Dessau w 1804 roku wydanéy dowodzi, że rabbanici mylnie, zrozumieli wyrazy Chaldeyskiégo języka i że nie paznokcie ale lancet używany bydź ma. Nie wspominałbym o tém dziełku gdyby nie zawierało opisu smutnych wypadków z takowéy czynności, i gdyby w imié religii nie ostrzegał o nadużyciu tłumaczénia textu i władzy mylnéy opinii.

(g) Kobieta choruiąca co miesiąc przez siedm dni niczego dotykać się nie może, a po połogu syna czterdzieści dni, a córki ośmdziesiąt. U rabbanitów ta surowość nie iest zachowaną. Sławny Frank oyciec w dziele *Medicinische Polizey* uczoną napisał rozprawę wystawuiąc opinie w tey mierze dawnych narodów i uczonych: z téy rozprawy pozna czytelnik pochód tych mniemań.

(h) *Thesaurus antiquitatum sacrarum* Ugolina T. XXII, iest ogromny traktat po hebraysku i po łacinie *Institutio karaitarum*. Kiedy ia-

chowania początku miesiąca (i). 10. Różnice w prawach cywilnych (k). Byli Karaici w Hiszpanii w XII, wieku, na żądanié rabbanitów zostali wypędzonémi (l). Gdybyśmy wierzyli pisarzóm karaickim ich Xiążąt w Egipcie ienealogiie na rybich skórach pisané, w prostéy linii Adama nieprzerwanie z potomkami w XVII, wieku łączą (m). W Assyryi tyle ich bydź miało, ile piasku w morzu i gwiazd na niebie (n), lecz w XVII, wieku z zbliżo-

---

ká część pisma zaczyna i kończy się czytać w szkole. Té podziały czytania pisma nazywaią się *Parascha*, patrz Ugolina T. XXI, p. 190.

(i) Dyssertacya o tém bez wyrażénia nazwiska autora iest w tymże zbiorze T. 22, p. 531. Pierwéy o tém Scaliger pisał.

(k) Patrz § II.

(l) Patrz Wolfiusza przedmowę p. 9.

(m) Mardochei p. 42 używa świadectwa Bar Symchy Litewskiégo żyda, który w 1641 roku tę ienealogiią widział. W T. VIII. Ugolina p. 251 iest w tym samym roku woiaż karaity Samuela do Jerozolymy przez Kair: o téy ienealogii zupełné iest milczénié.

[n] Mardochei p. 94. Sprawiedliwie Wolfiusz w nocie na téyże Karcié będącéy mówi, że to iest zwyczay oryentalny. Zydów rabbanitów pisma, tęż samą maią cechę iak w dzienniku żyda Peritsola XVI, wieku liczné mamy dowody.

nych obliczén (ile mi się zdaie) zrobiono następuiący zbiór:

w Polszcze	-	- -	2000.
w Kaffie i całéy krymskiéy tartaryi		-	1200.
w Kairze	-	-	300.
w Damaszku	-	-	200.
w Jerozolimie	-	-	30.
w Babylonie	-	-	100.
w Persyi	-	-	600.
Zbiór	- -	-	4430.

(o)

(o) Hottinger *in Thesauro Philologico inter addenda* p. 583. Don Calmet *Dictionnaire de la Bible* T. I, p. 585 w woiażu Samuela 1641 w Ugolinie T. VIII, wychwaliwszy wędrownik karaitów cnoty, pobożność, mówi że iedną piękną maią Synagogę, większą zaś w Kairze Talmudyści im zabrali 50 *domunculas sacras habent.* O Synagodze u karaitów mówi Niebuhr *Voiage en Arabie* T. I, p. 107 *quoique ils sont en petit nombre.* O tey Synagodze mówi także Richard Pococke *Voiage* t. 2, p. 54, twierdzi także tén pisarz że karaitów kairskich z wielkich nosów poznawał. W T. II, p. 345 Niebuhr o Damaszku mówi. *On prétend que l'on recontre encore a Damas quelques Caraites et Samaritains, mais leur nombre en général est petit.* W XII, wieku w Krymie innych żydów nie było iak rabbin Pettachias z Ratyzbony w XII, wieku świadczy. *In Tartaria nulli vero Judæi degunt reperiuntur*

§ II.

Zkąd Káraici do Polski weszli, iakim mówią ięzykiém, iakié są ich nauki, iaką maią duchowną zwierzchność, iakié ich iest postępowanié, iaká ich iest liczba, i iak na nich patrzały rządy?

O wniyściu czyli przeosiedléniu Karaitów do Polski, dzieié naszé zupełné zachowuią milczénié. Karaici w Łucku od Zygmunta I, w Haliczu od Stefana Batorego, Troccy od Kazimierza Jagielończyka 1441 ru. piérwszé maią wiadomé przywileie. Lecz té osady które otrzymały przywileie, iuż nie były no-

---

tamen ibi hæretici, quos Rab: Pettachias percontatus est. Quare fidem non adhibetis iis, quæ a sapientibus fuere traditas responderunt. Quia parentes nostri illa nos, non edocuerunt. At Talmud quid sit nunquam fando se accepisse professi sunt. Christofor Wagenseli z hebrayskiégo tén woiaż przełożył, a Ugolin w T. VI wydrukował. Jan Saubert w *Commentarius dc Sacerdotibus Hebræorum et sacris hebraeorum personis* c. 23 w Ugolinie T. XII, p. 43 mówi o ich liczbie. *Jn sola Polonia eorum numerantur ultro duo millia multo plures dantur in oriente Turcicis nempe, ac Persicis ditionibus.*

wé. Dawnieyszé musiały bydź Łuckim i Halickim Karaitóm udzielone nadania. Té niepilność lub przypadek zniszczyły. Dawnieyszych lustracyów ułomki okazuią, że pewnie byli w XV, wieku mięszkańcami, tego kraiu. Zgodné podanié wszystkich synagog Karaitskich iest to, że Witold wielki xiąże Litewski z Krymu do Trok 383 familiy sprowadził, i w powtórnéy wyprawie nowé kolonie do Łucka i do Halicza przeniósł. (p). Mówią między sobą ięzykiém Tatarskim, wskazuią ka.ę w pięty sposobém Tureckim. Zwierzchni ich rabbin iest w Kale przy mieście Bakczeseray w Krymie (q). Łuccy i Troccy Karaici spory większéy wagi do niego odnoszą. Pochód więc Karaitów z Krymu do Polski i Litwy zaprzeczonym bydź nié może.

(p) Notaty przez nich, czyli iakiégo półmędrka zrobioné dziwné sprzeczności w historyi zawieraią np. Witold żył w XIII, wieku, Władysław Jagiełło był synem królowéy Bony, a zatém dziad był synem wnuka.

(q) *Allgemeine Litteratur Zeitung* w Halli pod N: 313, 1804 roku czyniąc rozbiór woiażu P. Guthrie mówi że ich czarnémi żydami nazywaią i że godná iest rzecz uwagi zkąd oni są. Jakié iest o nich twierdzénie, iaki ich Co-

Stan nauk u Karaitów iest stósowny do obecnéy ich posady. Zarzucali im rabbanici grubą niewiadomość, że ich pisarze nie przyłożyli się do wykładu pisma i do dzieł religiynych (r). Biblioteka pisarzów hebrayskich Wolfiusza, dyssertacye Schupparta i Triglanda, nakoniec odpowiedź naszégo Mardocheia (s) przekonywaią, że tyle pisali, ile potrzeba było dla swoiéy społeczności udzielania religiynéy i prawnéy nauki. Jeżeli filozofiia

---

dex. Rozumiem że ta rozprawa uczoną ciekawość uspokoi.

(r) Abraham ben Dior Kabbala ed: Mantuanæ p. 21, *quod hæretici (karæi) nihil unquam boni Jsraeli præstiterunt, nec librum ediderunt ullum ad legem confirmandam pertinentem, vel ullum aliud sapientiæ monimentum, imo ne canticum, quidam aut solatium; sed muti sunt canes, qui latrare non possunt. To iest tłumaczénié Wolfiusza.*

(s) Patrz wspomnioné dzieła. W tych z których potrzebné dla mnie wyiątki tłumaczono, widziałem większą prostotę i iasność iak w dziełach rabbanitów. Woiaż Samuela karaity 1641 roku twierdzi że w Kairze maią znaczną Bibliotekę: w którey *omnes libri arabico sermone sunt descripti.* Wreszcie o téy bibliotece nic nie możemy wiedzieć, iak o mniemanym składzie xiąg talmudystów na grobie Ezechiela.

żydowská, o którey cokolwiek w rozprawie o żydach namieniamy; w sprzecznéy mięszaninie prawideł filozofii oryentalnéy i greckiéy różnych szkół nie iest im znaną, zapewne w tey mierze nie wiele maią straty. W małéy liczbie żydowskich pisarzów o matematyce, których Vossius (t) i Montucla (u) podali nie widzę Karaity. Lekarza miernie sławnégo u nich nie było (w). Używaią modlitw, któré Aaron 16 wieku Karaita ułożył (x), drukuią ich w Kale. Sami używaią biblii hebrayskiéy dla chrześcian wydanéy [y]. Teraz

---

(t) *De universa matheseos natura et constitutione liber, cui subiungitur chronologia mathematicorum.* Amstelodami 1650 roku 4.

(u) *Histoire des mathematiques an.* VII, de la Republique 4.

(w) Karaici Troccy chlubią się Ezraszém Nizonowiczém iż żonę Jana III, uleczył i w nadgrodę wioskę dożywotném prawém otrzymał: lecz milczénié w pismach, które co do tego przedmiotu mamy i dziwaczné przygody tego lekarza każą powątpiewać o wielkości iego nauki.

(x) Są w ręku wszystkich karaitów. Trigland także o nich wspomina.

(y) W Łucku maią bibliią. *Biblia hebraica cum notis Masorethicis et numeris distinctionum in Paraschas accurante Christiano Reineccio* 1739 roku 4. w Haliczu *Biblia hebraica*

dopiero w tym roku maią w Kale bibliią samę drukować, i z Wołynia wzięli drukarza.

Nie szukaymy w społeczności Karaitów nauk, ale szanuymy tych prostaków cnotę. Akta świadczą, że Karaita o zbrodnią przez cztery wieki nie był w naszym kraiu przekonanym. Náywiększé nadgrody i postrachy, nie wymogły na którymkolwiek z nich aby był szpiegiém. Furmanka, mały handel, iest zrzódłem ich zysków. Ubodzy, ale pracowici; w pracy rąk szukaią funduszu do życia.

W ostatniém zliczéniu Karaitów za czasów Polski w 1790 ru. w Polszcze i Litwie było mężczyzn 2148 (z) równą liczbę kobiet dodaiąc, wypada liczba Karaitów 4296.

Za Zygmunta I, były spory między Karaitami i rabbanitami. Zwierzchnik żydów po-

---

accuratissima notis Hebraicis et lemmatibus latinis illustrata a Joanne Lemoden Amstelodami 1567 roku pierwszą widziałem, drugiéy tytuł mi przysłano. W Trokach maią Bibliią Reinecciusa 1758 roku i psalmy cum interlineari versione Paguini 1615 roku maią także Bibliią Radziwiłłowską 1758 roku w Królewcu przedrukowaną.

(z) Rewizye lustracyyné kommissyów skarbowych Litewskiéy i Polskiéy.

stanowiony, chciał [a], aby mu Karaici podlegali. Ci maiąc inné wyznanié nie chcieli uznawać władzy, któráby im ciążyłá. Gastold Kanclerz Litewski dáł wyrok, że przywileia żydóm służącé nie są dlá nich; lecz nawzaiem władzy sobie obcéy podlegać nié mogą (b). Náyiaśnieyszá Katarzyna II, przez reskrypt do Graffa, potém Xiążęcia Platona Soubowa iako rządzącégo w ten czas Krymem i bliższemi guberniiami Jenerał-Gubernatora wydany, zapewniła w téy gubernii nie które dla nich swobody. W Prawach naszych nie czyniono różnicy między témi żydów oddziałami. Wyznaczony w 1787 roku przez kommissyą skarbową do objazdu południowych prowincyy; poznawszy Karaitów sposób postępowania przełożyłem, aby od pogłównego byli wolnémi. Wiadomé zmiány, nie dozwoliły dokonać ułożonéy reformy żydów, i ten proiekt skutku nie otrzymał. Rząd Gallicyyski uznáł, że Karaici tych sa-

---

(a) Michel żyd z Brześcia. Patrz o iego ustanowiéniu rozprawę o żydach.

(b) Ta cała sprawa była w papierach niereiestrowanych w metryce Litt.

mych praw używać maią co chrześcianie, a ciężary na żydów włożone do nich nie stósuią się (c).

§ III.

W czém się ich prawa cywilné różnią od praw rabbanitów?

U żydów talmudystów, krewni z saméy macierzystéy linii nigdy po sobie nie biorą sukcessyi. U Karaitów brané są spadki od matki krewnych, gdy umierá bezdzietną, lecz tylko w posagu i darze szlubnym. U pierwszych matka nie bierze sukcessyi, u Karaitów w niedostatku braci i siostr, matki dziedziczą. Porządek sukcessyi u Karaitów iest ten: 1. Synowie. 2. Męzkié ich potomki. 3. Córki. 4. Jch potomki. 5. Oyciec. 6. Bracia dziada. 7. Bracia własni. 8. Matka. Równie iak talmudyści niepráwé dzieci od sukcessyi nie wyłączaią, lecz z tym warunkiém, aby matka była z rodu Karaitów. Talmudystóm wolno darować swóy maiątek podług swego zdania,

---

[c] Rezolucya gubernium Gallicyyskiégo 1790 roku 16 marca N. 6245.

lecz w sukcessyi są wyznaczoné prawidła; u Karaitów przez testament nie można czynić z krzywdą sukcessorów naturalnych, za życia mogą Karaici i to nie wielką część maiątku, obcym darować, równie iednégo sukcessora nad innych wzbogacać nie wolno; zapisy nawet testamentowé na duchowné cele nie są ważnémi: zasadzaią się na tém twierdzéniu, iż sukcessorowie przedłużaią exystencyą rodu ludzkiégo, i kiedy człowiek umiérá, niknie iego prawo do własności; tranzakcya dlá śmierci sporządzoná nie má zatém mocy obowiązuiącéy, równie darów czynić nie może umieraiący, chyba za pozwolénićm sukcessorów. U talmudystów iest zwyczay zapisać córce półowę wartości części synowskiéy, daiąc synóm władzę wydzielić tę część, lub oznaczoną summę zapłacić; Karaici tego nie maią zwyczaiu. U rabbanitów przy darowiźnie potrzeba oprócz formalności przy czynieniu darów posiadania rzeczy odmieniaiącéy właściciela z dodatkiém obrządku zwanégo *Mantelgriff*; u tych nie masz tego przepisu. Jeśli kto część maiątku darowáł, rozumieiąc, że dziécko iego zginęło, a to się wróci lub się urodzi, dar ten iest nieważny,

Zona tylko część wiana mężowi darować może, aby ią przymus męża choć nie wyraźny, albo zaślepiénié przez miłośc nieubożyły. Podział braci iest taki iak u żydów i dwie części starszému z prawa pierworodztwa są nie tykalné. U Karaitów posag żony iest pierwszy od wszystkich dłużników. Substytucye w testamentach u Karaitów mieysca nie maią. Wielożeństwo iest zakazané przez klątwę u talmudystów (iak o tém w rozprawie o żydach mówimy); u Karaitów opiniia powszechná tylko broni, u pierwszych szlub nie byłby dany, u drugich iest pozwolony, byle mężczyzna więcéy żon nie miáł nad cztéry, miáł ie czém wyżywić i powinność małżeńską dlá wszystkich żon odbywáł, wszelako w naszyeh prowincyach, iedną tylko żonę biorą. Do zawarcia małżeństwa nie patrzą na lata, ale na znaki dóyrzałości oboiéy płci. Wdowy i rozwódki swoią wolą wybieraią mężów. Małoletnié panny tylko zaręczać może oyciec. Po zaręczynach strony rozeyśdź się nie mogą, tylko przez rozwód. Przyczyny niespełniénia małżeństwa od żydów dawané z ubożénia i wyiazdu w jnné strony nieprzyięté są, tylko. ieżeli ieden z za-

ręczonych występnie się sprawował, lub bliscy krewni iednéy strony skazili się iaką zbrodnią, albo gdyby w przeciągu czasu między zaręczynami a szlubém oyciec małoletniéy umarł, a ona spełnić małżeństwa nie chciała, w takich przypadkach prawo rozwodu zaręczonym dozwala.

Mąż nigdy nie iest sukcessorém po żonie, kiedy u innych żydów iest w pewnych przypadkach; przeciwnie ostrzeżoné *Morgengabe* czyli przywianek nie iest do pewnéy summy przywiązany [d], lecz do stanu i możności podług warunków w zaręczynnéy umowie. To iest iey własność zupełná, chybaby panną nie była idąc zą mąż, o czém zaraz po pierwszéy nocy mąż duchownych uwiadomić i przekonać powinién.

Przyczyny do rozwodu są: 1. Bezdzietność przez lat dziesięć. 2. Jeśliby żona była głuchá, slepá, ust smierdzących, i zupełnie głupiá. 3. Jeżeli iedno z małżonków nie zachowuię świąt, i iada rzeczy zakazané. 4. Gdyby z in-

---

(d) Podług obrachunku Nahlatha Schibeacha $55\frac{1}{3}$ łota czystégo srebra pannie, a $26\frac{2}{3}$ łoty czystégo srebra wdowie, zapisać oblubieniec powinien.

nemi cieleśnie obcował małżonek. 5. Gdyby powinności małżeńskiéy z uporu odmawiano.

Dlá samey żony warunki: 1. Jeśliby mąż odiechál i z inną się ożenił. 2. Gdyby żony nie chciál żywić i odziewać (e).

Jeżeli małżeństwo nie ma do rozwodu wymienionych przyczyn, starsi pracuią nad ich pogodzéniém; okazuią im dzieci, któré bez wspolnégo rodziców starania nie będą mieli nad sobą tak czynnéy opieki.

Sądowé ich spory kończą się prędko. Rabbini i starsi są więcéy pośrzednikami iak sędziami. Dobrá wiara, wstręt od tłumaczeń prawa i iego glossatorów, są cechą tych sądów, któré liczbą zgod ale nie wyroków zyskuią prawo do ufności społeczeństwa.

(e) Patrz Seldena *Uxor hebræa* Addereth Eliahn tłumaczony przez karaitów.

OMYŁKI w DRUKU

Karta	*wiersz*	*omyłki*	*czytay.*
1.	7.	Pers,	Pars
9. w przy. (q).		de Judaeis Salomonis tempore. Salomonis	de Judaeis Salomonis tempore
10.	5.	Moniheleka	Meniheleka
12. w przy. (w)		Klenkera	Kleukera
13. w przy. (x)		Buckera	Bruckera
15. w przy. (f)		Voysin	Voisin
——— (g)		Juchozin	Juchazin.
17.	1.	Bruchera	Bruckera.
w przy. (n)		Generrach,	Gemarach
18. w przy. (o)		W Eichhorna.	w Eichhorna
19.	5.	glosową,	Glosową
21. w przy.	7.	kabbalistyczną względém	kabbalistyczną. Względém
27. w przy. (b)		Friglandowi,	Triglandowi
28.	9.	rządami,	rządcami
29. w przy. (k)		Haraüoth,	Haraioth
34. w przy.	5.	Etnarche	Etnarchae
36. w przy. (l)		tegoż samego roku	Roku
44.	9.	Apostołom	Apostołem.
45. w przy. (c)		Gagucir	Gagnier
49. w przy. (p)		Aimerna,	Aimoina
52. w przy. (i)		Balur a,	Baluza
59. w przy. (i)		l: 5. Fr:	l. 5. Tr:
——— (k)		excorcaverat,	excoriaverat,
60.	5.	Wymierzáły	wymiérzáł.
— w przy (t)		de Vincis	de Vineis
61. w przy.	8.	der Schwabische,	der Schwäbische.
65. w przy. (i)		Exiester,	Excester
66. w przy. (o)		L'abbe,	Labbe
69. w przy. (w)		Chercenski	Choreenski
77.	3.	z Kalmierza,	z Szkalmiérza
85. w przy. (a)		wydawszy,	wydawała
87. w przy. (i)		Michalen,	Michalon

Karta	*wiersz*	*omyłki*	*czytay*
93. w przy.	1.	tranduit,	traduit
——	11.	tl	et
95.	5. 6.	zapewna,	zapewne
——	8.	Mieżyńskiégo,	Miczyńskiégo
110.	6. 7.	Chrześcianinowi iest	Chrześcianinowi żyd iest
116.	7.	spawy	sprawy
118. w przy. (k)		medicae,	mediae
121. w przy. (r)		w mieyscu Halicoth	powszechnieysze zdanie
151. w przy. (e)		Hillelianid,	Hillelianie
—— (d)		Merito	Marito
168. w przy. (i)		Pantateuchu,	Pentateuchu
175. w przy. (d)		liuqnae,	linguae
177. w przy. (p)		Sab: 14.	Sat: 14
178. w przy. (x)		Pallaira	Palkeria
181. w przy. (c)		Gibbou,	Gibbon,
202.	15.	używał	wzywał
208. w przy (y)	7.	w pogrzebowych,	w pogrobowych.

